

S B O R N Í K

N Á R O D N Í H O M U Z E A V P R A Z E

Ř A D A A – H I S T O R I E

A C T A

M U S E I N A T I O N A L I S P R A G A E

S E R I E S A – H I S T O R I A

61 • 2007 • 3–4

JANA ČECHUROVÁ – MIROSLAVA VANDROVCOVÁ (EDITORKY):

KAREL KRAMÁŘ (1860–1937)

PŘÍSPĚVKY K ŽIVOTU A DÍLU

OBSAH

Jana Čechurová: Úvod	5
Miroslava Vandrovcová: Národní muzeum jako Kramářův dědic. Osudy Kramářova archivu	7
Jana Čechurová: Karel Kramář (1860-1937). Vzestup a pád „vůdce národa“	9
Resümee: Karel Kramář (1860-1937). Aufstieg und Fall des „Führers der Nation“	12
Luboš Velek: Zrození politika – Karla Kramáře <i>léta učednická</i> . K problému profesionalizace politiky v habsburské monarchii	15
Resümee: Geburt eines Politikers – <i>Lehrjahre</i> von Karel Kramář. Zum Problem der Professionalisierung der Politik in der Habsburgermonarchie	26
Martin Kučera: Stručná úvaha o Karlu Kramářovi jako politickém typu	27
Resümee: Kurze Erwähnung über Karel Kramář als Typ eines Politikers	33
Jakub Rákosník: Kramářovy sociálně politické koncepce na přelomu 19. a 20. století	35
Resümee: Kramářs sozial-politische Konzeption an der Wende von 19. zum 20. Jahrhundert	40
Jan Kuklík: Karel Kramář v čele Národního výboru a první poválečné vlády (říjen 1918 – leden 1919)	41
Resümee: Karel Kramář an der Spitze des Nationalausschusses und der ersten Nachkriegsregierung (Oktober 1918 – Januar 1919)	48
Matěj Spurný: Vzpomeňte malých hraničářů! Národ, Němci a české menšiny v myšlení a politice Karla Kramáře	49
Resümee: <i>Denkt an die kleinen Grenzbewohner!</i> Das Volk, die Deutschen und die tschechische Minderheit in den Gedanken und der Politik von Karel Kramář	53
Martina Průková: Kramářova vila ve Vysokém nad Jizerou	55
Resümee: Kramářs Villa in Vysoké nad Jizerou	60
Miroslava Vandrovcová: Zlatá léta Naděždy Kramářové. Každodennost manželky českého politika	61
Resümee: Goldene Zeiten für Nadjeshda Kramářová. Alltag der Ehefrau eines tschechischen Politikers	78
Prameny a literatura	79
Obrázky	83
Abbildungen	84

Kramon¹²

Autoři příspěvků

Doc. PhDr. Jana Čechurová, PhD.
(*1969)
(Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy)

Doc. PhDr. Martin Kučera, CSc.
(*1958)
(Historický ústav Akademie věd České republiky)

Prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.
(*1967)
(Ústav právních dějin a katedra právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy)

Mgr. Martina Průková
(*1973)
(doktorandka Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy)

PhDr. et JUDr. Jakub Rákosník, PhD.
(*1977)
(Ústav hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy)

Mgr. Matěj Spurný
(*1979)
(doktorand Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy)

PhDr. Miroslava Vandrovcová
(*1975)
(Archiv Národního muzea)

PhDr. Luboš Velek, PhD.
(*1974)
(Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy)

ÚVOD

V květnu letošního roku uplynulo 70 let od úmrtí výrazné politické osobnosti, prvního československého premiéra, Karla Kramáře. Kramář spoluutvářel český veřejný život po více jak půlstoletí, byl v mnohém osobností symbolickou, v mnohém se naopak zcela vymykal domácímu prostředí. Každopádně ale patřil k nejvýraznějším politickým osobnostem sklonku 19. a prvních dekád 20. století. Kramářovu osobnost si veřejnost připomněla v průběhu tohoto roku nejednou, ostatně jeho někdejší soukromé sídlo je dnes součástí reprezentativních symbolů naší státnosti, jedná se tedy o jakési trvalé memento. Je logické, že i Národní muzeum se rozhodlo věnovat Kramářovi pozornost, vždyť je jeho nejvýznamnějším dědicem a opatrovníkem pozůstalosti. Vedle jiných iniciativ chtělo uspořádáním tohoto sborníku přispět nejen k připomenutí, ale i ozřejmění Kramářovy pozoruhodné osobnosti.

K editorské práci se spojily síly Archivu Národního muzea a Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, na textech samotných participují vědci z řady jiných pracovišť, včetně Historického ústavu AV ČR

či Právnické fakulty UK. Kramářův dlouhý a pestrý život nabídl řadu dílčích badatelských témat, jež se týkají bezprostředně jeho osoby, ale mnohdy mají též obecnější přesah. Limitovaný rozsah sborníku umožnil věnovat se pouze některým zajímavým aspektům, i tak se ale domníváme, že se jedná o témata nosná a inspirativní. Několik příspěvků je věnováno Kramářovi jako politické osobě, politiku-profesionálovi, typu a metodám práce, stranou nezůstávají ani jeho teoretické přístupy k aktuálním politickým otázkám – sociální a ekonomické problematice, stejně jako vztahu k menšinám, logicky především k sudetským Němcům. Neopomněli jsme ani Kramářův soukromý život, manželství, trávení volného času či stavbu rodinných sídel. Autorů se zde sešli výhradně badatelé mladé a střední generace, což považujeme za velmi cenné, stejně jako pestrost metodologických přístupů jednotlivých příspěvků. Tento Sborník Národního muzea, věnovaný Karlu Kramářovi, rozhodně není povrchním oslavným textem, ale představuje soubor příspěvků s nesporným odborným přínosem.

Jana Čechurová

NÁRODNÍ MUZEUM JAKO KRAMÁŘŮV DĚDIC. OSUDY KRAMÁŘOVA ARCHIVU

MIROSLAVA VANDROVCOVÁ, Národní muzeum, Praha

Rok 2007 je rokem 70. výročí úmrtí Karla Kramáře. K výročím významných osobností bývá zvykem vydávat vzpomínkové publikace. To, že se k tomuto kroku rozhodlo Národní muzeum, je odůvodněno tím, že právě tato instituce se šťastnou shodou okolností stala hlavním dědicem bezdětného politika – a jeho pozůstalost patří bezesporu k jejím sbírkovým pokladům.

Cesta Kramářova osobního majetku do sbírek Národního muzea nebyla přímočará.

Těsně před Kramářovou smrtí vytvořili jeho osobní a političtí přátelé Společnost dr. Karla Kramáře,¹ která se stala jeho hlavní dědičkou. Korporace byla založena Kramářovým dopisem z 2. 5. 1937² a její personální složení bylo ustanoveno v Kramářově poslední vůli: Bohdan Bečka, Bohumil Němec, Vojtěch Horák, Ladislav Grund a Jan Hochman. Později k nim přibyl ještě Jan Beneš. Právě advokát Jan Hochman vypracoval již v dubnu při rozhovorech s Kramářem stanovy společnosti. Jednalo se o nepolitický spolek, který měl pečovat o Kramářovo muzeum, jeho knihovnu a spisy, vydávat je, konat přednášky, schůze apod. za účelem zhodnocení činnosti Karla Kramáře. V neposlední řadě se měla Společnost postarat i o Kramářův majetek.

Karel Kramář si velmi pečlivě shromažďoval korespondenci i jiné osobní písemnosti. Sám patrně za svého života nic neskartoval. Proto je fond tak rozmanitý a rozsáhlý. Obsahuje korespondenci, a to jak rodinnou, tak osobní až oficiální. Bohatý je dokumentační materiál ke Kramářově veřejné činnosti, k vnitropolitické situaci, válce a věznění, slovanství, ruské emigraci atd. Téměř v úplnosti se dochoval výstřížkový archiv, evidující Kramářovu novinářskou práci i jeho projevy. Hojný je ilustrační materiál, mapující Kramářovy podnikatelské aktivity, uloženy jsou zde práce o zůstaviteli, fotografický materiál i písemnosti Společnosti dr. Karla Kramáře. Avšak ani tím obsah pozůstalosti zdaleka není vyčerpán.

Do války se o Kramářovy písemnosti staral jeho sekretář Bohdan Pavlů. Ten v roce 1914 narukoval a dobrovolně padl do ruského zajetí. I díky vztahům s Kramářem byl propuštěn a stal se jedním z čelných představitelů českého odboje v Rusku.³

V roce 1923 ho vystřídal Ladislav Grund a na tři desetiletí se stal dobrou duší Kramářových písemností. S Kramářem ho spojovaly účta a téměř přátelství. Stejně jako Pavlů byl ruským legionářem a stejně jako Kramář i on si přivedl manželku z Ruska. Po Kramářově smrti se Grund jako tajemník Společnosti Karla Kramáře ujal vedle běžného papírování, souvisejícího s vyřizováním pozůstalosti, i správy Kramářova archivu a knihovny.⁴ Ještě za Kramářova života začal korespondenci ukládat důsledně podle chronologického hlediska. Ladislava Grunda lze označit za prvního „archiváře“, který začal Kramářovu pozůstalost zpracovávat. Zaměřil se především na uspořádání korespondence a některých důležitějších osobních dokumentů z Kramářova života. Důvodem mu k takovému výběrovému řešení byl nejen velký rozsah písemností, ale i skutečnost, že tyto dokumenty uplatnil jako názorné ukázky významu jejich zůstavitele ve výstavních prostorách Muzea dr. Karla Kramáře v pražské vile.

První verzi soupisu písemností dokončil v roce 1942, konečnou v roce 1944.⁵ Vedle korespondence, která již měla skoro dnešní podobu, se ostatní materiál členil do často nesourodých větších celků. Jednotlivé balíky a složky byly očíslovány a sepsány podle velikosti.

Poté, co Společnost ve finančních těžkostech přežila nacistickou okupaci, zasadil jí poslední ránu nástup komunistického režimu. Společnost dr. Karla Kramáře byla 5. prosince 1948 rozpuštěna. Pražská vila na Baště se stala útočištěm Ústavu TGM, který ji ovšem musel brzy vyklidit a 2. dubna 1951 byla vila předána magistrátem předsednictvu vlády.⁶ Po dlouhá léta sloužila jako reprezentativní místo pro ubytování státních návštěv. Kramářova vila ve Vysokém

¹ Srov.: VANDROVCOVÁ 2006.

² ANM, KK, k. 135, č. 3080.

³ Po válce pracoval jako vyslanec v Bulharsku a Dánsku. Po navázání diplomatických styků se SSSR byl prvním československým vyslancem v této zemi (POLITICKÁ ELITA 1998, s. 191).

⁴ Zároveň Ladislav Grund ještě dlouhodobě působil jako tajemník Ústředního sdružení Čechů a Slováků z Ruska.

⁵ Oba soupisy jsou uloženy ve fondu ANM, KK, k. 136, č. 3090 a 3091.

⁶ MÁM JEN KNIHY 2002, s. 23–25, 161.

byla již od roku 1947 využívána jako zdravotnické zařízení „Dům zdraví Zdeňka Fierlingra“.

Movitý majetek získalo Národní muzeum. Oddělení starších českých dějin převzalo osobní předměty manželů, jako obrazy, busty, cylindry, pamětní plakety či unikátní šperky. Vše v rozsahu 149 kusů. Ty v roce 1957 pečlivě zaevidoval Emanuel Poche.⁷ Rozsáhlou Kramářovu knihovnu, čítající několik tisíc svazků, přijali do svého knižního celku částečně Knihovna Národního muzea, částečně Archiv Národního muzea. Desítky balíků s osobní korespondencí a dalšími písemnostmi skončily v muzejním archivu.⁸ Zatímco nábytek, koberce a umělecké předměty, kterých byly Kramářovy vily plné, bychom dnes v Kramářově pozůstalosti marně hledali, písemný materiál zůstal zachován víceméně v úplnosti.

Na práci Ladislava Grunda při uspořádání Kramářových písemností navázal muzejní knihovník a posléze archivář Rudolf Vindiš. Vindišova sice precizní, ale nesoustavná práce (s přestávkami se pozůstalosti věnoval téměř 10 let) spočívala pouze v přepočítávání a skládání písemností v rámci menších celků, nikoli v systematickém uspořádání celé písemnosti podle archivních pravidel.

Tohoto úkolu se ujali až další zaměstnanci archivu, Aleš Chalupa a Karel Petrů. Jejich zásluhou dostal fond v roce 1960 podobu, která mu v základních rysech zůstala dodnes. Celky vytvořené a sepsané Grundem totiž seřadili do logických celků a podcelků. Fond tak získal sice komplikované, ale logické členění. Značná část fondu byla rovněž propagována.

První inventář fondu (ovšem bez inventárních čísel) pak na základě poznámek vypracoval dr. Aleš Chalupa v roce

1962. Během dvou let tak oba zaměstnanci Archivu NM pozůstalost zpřístupnili badatelům.

V souvislosti se stěhováním depozitáře Archivu NM ze zámku Křinec do nového depozitáře v Terezíně v druhé polovině 90. let došlo k roztřídění množství dosud neevidovaného materiálu. V tzv. „rourovišti“ byly „znovuobjeveny“ i Kramářovy diplomy, čestná členství, fotografie a řada dalších velkoformátových materiálů.

Tyto písemnosti, dosud nezpracované dodatky a materiály z Kramářova válečného procesu, delimitované z Národního archivu, zpracovala Miroslava Vandrovcová. Při novém uspořádání fondu zůstalo zachováno trochu nestandardní rozdělení korespondence. Pečlivě zpracovaná základní abecední řada osobní korespondence byla pouze zrevidována. K radikálnějších změnám došlo ve fondu mimo korespondenci. Tématické celky rozetuté na vícero místech fondu (především v nezpracovaných dodatcích) byly sjednoceny na jedno místo. Od kartonu 32 tak fond dostal novou podobu. Fond se rozrostl o čtyřicet pět kartonů a dočkal se konečně i inventárních čísel. Uložení inventáře v databázi BACH zjednodušuje vyhledávání v rozsáhlém fondu.

Pořádání bylo dokončeno v roce 2006, takže fond byl připraven pro „nápor kramářovských badatelů“, který zcela logicky Kramářovo výročí v tomto roce vyvolalo. Fond je uložen ve 157 archivních krabicích, velkoformátové písemnosti jsou uloženy samostatně v depozitáři Terezín. Celkový rozsah fondu je 4326 inventárních čísel.

Další drobnosti z pozůstalosti Karla Kramáře lze nalézt v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, Masarykově ústavu AVČR, v Muzeu a Pojizerské galerii v Semilech a v Muzeu ve Výsokém nad Jizerou.

⁷ STEHLÍKOVÁ 2007, s. 70.

⁸ Nejcenější z těchto předmětů bylo možno shlédnout na výstavě uspořádané ve spolupráci Národního muzea a Úřadu vlády ČR v autentickém prostoru Kramářovy vily v červnu 2007. Srovnej publikaci, která supluje katalog k výstavě: ČECHUROVÁ – STEHLÍKOVÁ – VANDROVCOVÁ 2007.

KAREL KRAMÁŘ (1860–1937). VZESTUP A PÁD „VŮDCE NÁRODA“

JANA ČECHUROVÁ, Univerzita Karlova, Praha

Jméno Karla Kramáře je neodmyslitelně spjato s vývojem meziválečné politické pravice, je jejím symbolem. S jeho postavou je svázáno, a tím personifikováno značné množství sympatií i antipatií, které jsou k prvorepublikové pravici pociťovány. V tomto kontextu je otázkou nikoli jednoduchou, jaké bylo Kramářovo skutečné postavení nejen v jeho straně, ale v české politice vůbec, vždyť patřil k jejím profilujícím osobnostem po dobu bezmála padesáti let.

Karel Kramář, pocházející z rodiny bohatého stavebního podnikatele, dostal pro život řadu výhod, o jakých se jeho vrstevníkům ani nesnilo. V jeho případě rozhodně neplatí téměř stereotypní schéma biografii českých politiků přelomu 19. a 20. století, z nichž naprostá většina pocházela z chudých, maximálně středostavovských poměrů. Ne, Karel Kramář nikdy nepoznal, co to je, protloukat se na studiích pomocí kondic, nepoznal, jaké to je začínat jako koncipista v advokátní kanceláři, ani jaké to je shánět nevěstu s dobrým věnem. Navíc – jeho otec nejenže jej dokázal zabezpečit hmotně, ale navíc měl pochopení pro synovu touhu po vzdělání, stejně jako pro to, že po něm nepřevzme rodinné firmy. Karel Kramář mohl tedy svůj život již od útlého mládí řídit bez ohledu na řadu – pro mnohé jiné fatálních – determinantů.

O jeho mimořádném duševním nadání nemohlo být sporu. Ve Vysokém nad Jizerou, kde se narodil, začal do školy chodit v pěti letech, v jedenácti jej již otec zapsal do prestižního pražského gymnázia na Malé Straně. Už tehdy Kramáře přitahovaly věci veřejné, především jej oslovil ten fakt, že na stejném gymnáziu studovala řada studentů jiných slovanských národů, hlavně z Balkánu. Po maturitě, jež dopadla excelentně, se zapsal na studia práv na pražské univerzitě, kam však ve skutečnosti nastoupil až napřesrok, neboť předtím podnikl studijní cestu po západní Evropě, věc pro českého maturanta dosti ojedinělou. Stejně tak mimořádné bylo, že po promoci (1884) studoval ještě dva roky v Berlíně, Paříži a Londýně, kde jej zajímalo jednak národní hospodářství, jednak politické vědy.

Vysokoškolská studia Karla Kramáře spadají do období, kdy se naplno konstituovala moderní česká věda, do období, kdy se rozdělila pražská univerzita na českou a německou, do období velkých diskusí o tématech, jež s sebou přinášela moderní společnost a kultura. Kramář plně tyto dobové diskuse, jež hýbaly i světem studentů, vnímal a účastnil se jich. Stejně tak se ale účastnil i veselého studentského života.

Byl např. funkcionářem spolku českých právníků Všehrd, kde měl na starosti jednak knihovnu, jednak tzv. zábavní výbor, který pořádal především právnícké plesy. Ani politizující diskuse, ani zábava však Karla Kramáře nesvedly z cesty vzorného studenta.

Když doplnil svá studia ještě o zkušenosti z ciziny, usadil se roku 1886 trvale ve Vídni, neboť měl za to, že se zde bude věnovat akademické kariéře. První Kramářova tištěná práce vyšla ve stejném roce v Lipsku – zabývala se papírovými penězi v Rakousku od roku 1848. Další pak se týkala ruské valutové reformy. Karel Kramář se ponořil do archivního studia, akademikem se však nestal, neboť jej oslovila politika. Svě rešerše z této doby však později zúročil v cenné práci České státní právo.

A zde přicházíme k dalšímu pozoruhodnému momentu jeho života. Karel Kramář totiž nebyl existenčně nucen nalézt si nějaké zaměstnání, mohl si dovolit zůstat „na volné noze“, neboť otec mu právě v této době věnoval jako zdroj existenčního zabezpečení přádelnu v podkrkonošském Libštátě. Později se v jeho rukou soustředilo několik továren, nejen z oblasti textilní, ale i cihelna a stavební podnik. Zároveň ovšem nebyl Karel Kramář nucen se o tyto své podniky nějak výrazně starat, staly se zkrátka prostředkem jeho příjmů, nikoli seberealizace.

V době svého vídeňského pobytu (Kramář měl ve Vídni byt až do roku 1917, což si rovněž mohl dovolit jen málokterý z Čechů) obnovil kontakty se svými někdejšími vysokoškolskými pedagogy, kteří se formovali do nejen vědeckého, ale i politického uskupení tzv. realistů, kde nejvýraznější osobností byl bezesporu Tomáš Garrigue Masaryk, tehdy profesor filozofie na pražské univerzitě. Realisté usilovali o metodu kritického nazírání nejen ve vědě, ale i na politické a kulturní otázky, kritizovali jak konzervativismus staročechů, tak jistou demagogičnost a přepolitizovanost mladočechů, tedy dvou nejvýraznějších českých politických stran té doby. Karel Kramář byl získán pro spolupráci s tímto ideovým okruhem, začal se podílet na dopisování do jejich časopisu Čas a později i na jeho vydávání. Vedle toho psal z Vídně i do francouzských a německých listů.

Politický realismus se stavěl proti bezplodnému romantismu, proti autoritářství i radikalismu, usiloval o odtabulizování českého veřejného života a o možnost diskutovat o všech tématech, bez ohledu na politickou, sociální nebo nacionální předpojatost. Chtěl propagovat pozitivní

Obr. 1. Karel Kramář v dětském věku s otcem Petrem Kramářem

program soustavné drobné práce pro národ. A právě ve službách tohoto programu vstoupil Karel Kramář po boku Tomáše G. Masaryka a národohospodáře prof. Josefa Kaizla do české politiky. Před volbami 1891, v nichž se oprávněně očekával konec dominance staročeské strany a nástup éry mladočeské, se realistická skupina spojila s mladočechy a v rámci jejich kandidátní listiny se i Karel Kramář stal ve svých třiceti letech, což byla nejnižší možná věková hranice, poslancem říšské rady. Část realistů se záhy s mladočechy opět rozešla (Masaryk složil poslanecký mandát r. 1893), ale Karel Kramář zůstal a udělal v této straně, hájící liberalismus, velkou kariéru.

Od roku 1891 byl tedy Karel Kramář poslancem a zůstal jím až do své smrti. V mladočeské straně se plně etabloval, záhy se stal i poslancem zemského sněmu, od roku 1896 byl členem delegací, tedy reprezentace rakouské a uherské, diskutujících o předmětech společného zájmu. Roku 1907 se dostal i formálně do čela této strany. Kramář patřil před první světovou válkou k největším propagátorům a obhájcům tzv. pozitivní politiky, jež vskutku odmítala radikalismus a snažila se postupně posilovat hospodářské, politické i kulturní pozice českého národa, i ostatních slovanských národů v rámci habsburského soustátí. Tyto snahy však byly značnou částí českého politického spektra vnímány

jako odsouzeníhodný oportunismus, a nikoli jako pozitivní nosný program.

Tak, jak se na konci 19. století diferencoval český politický život, tak Kramářově straně ubývalo voličů. Postupem doby se vyprofilovala především jako reprezentantka měšťanských a podnikatelských vrstev a části inteligence. Na tom se příliš mnoho nezměnilo ani v dalších desetiletích. Karel Kramář se postupem doby stal téměř symbolickým vyjádřením českého buržoy, přestože o jeho silně vyvinutém sociálním citění (spíše ovšem patriarchálního typu) nemůže být pochyb. Byl to továrník, který svůj přepych dával sebevědomě na odívání a jehož ekonomické zázemí budilo již od mládí spíše závist než respekt, patrně také proto, že k němu přišel tak jednoduše. Poněkud exoticky působil i Kramářův soukromý život, neboť se ve svých 40 letech oženil s osudovou ženou svého života, velmi zámožnou Ruskou Naděždou Nikolajevnou Abrikosovovou, s níž se seznámil během svého prvního pobytu v Rusku roku 1890 a jež se kvůli němu po desetileté komplikované známosti rozvedla. Spolu pak vybudovali několik impozantních sídel, jakými by se mohl sotvakdo z české společnosti chlubit. Do značné míry tak naplňovali svůj vztah, protože manželství zůstalo bezdětné. Vedle přímořské vily v Barbo na Krymu a krkonošského zámku ve Vysokém nad Jizerou, v nichž velkoryse hostili české umělce i politiky, jde především o pražskou vilu, které se neřekne jinak než Kramářova. Je umístěna na ostrohu nad Vltavou kousek od Hradčan a dnes slouží jako rezidence českých premiérů.

Rusko se stalo Kramářovým osudem. Nejenže zde našel svoji životní lásku, což je možno konstatovat bez veškeré ironie a nadsázky, ale i jeho politické uvažování a mnohdy i osudy byly s Ruskem úzce svázány. Kramář je neodmyslitelně spjat s tzv. novoslovanstvím, s propagací moderní spolupráce Slovanů. Stejně tak je spjat s vlastní vizí zahraniční politiky v poválečném období, v níž nebylo místo pro tolerování bolševického režimu, ovšem v takové podobě, že to nebylo slučitelné s dobovou realitou, spíše připomínalo zaslepený fanatismus, pramenící z životního traumatu. Kramářova rodina přišla v důsledku bolševické revoluce v Rusku o majetek, včetně luxusní krymské vily, a paní Kramářová ztratila možnost stýkat se s vlastními dětmi a vnoučaty. Karel Kramář spřádal vize, jak Rusko zachránit. Nebylo to však v jeho možnostech, tak alespoň ze všech sil pomáhal ruským emigrantům, kterých žili v meziválečném Československu desetitisíce.

Slabost pro Rusko se mu také stala málem osudnou. Po vypuknutí první světové války se Kramář zapojil jako jeden z prvních do činnosti Maffie, nejvýznamnější odbojové domácí skupiny, jež udržovala kontakty s Masarykovou akcí v exilu. Jeho účast zde byla však spíše symbolická. V květnu 1915 byl Kramář zatčen a uvězněn. Hlavním důvodem jeho perzekuce se stala právě novoslovanská politika, kontakty s ruskými žurnalisty a politiky, a také to, že se odmítl podílet na prohlášení loajality českých politiků vůči monarchii, vedoucí válku. Karel Kramář, předválečný vůdce pozitivní politiky, byl v červnu 1916 odsouzen vojenským soudem k trestu smrti oběšením. Kramářovi nepomohla ani poslanecká imunita, ani známost s nejpřednějšími muži monarchie. Vojenské kruhy se rozhodly, že má být pro výstrahu všem exemplárně potrestán, přestože proti němu

Obr. 2. Karel Kramář po návratu z vězení na terase své vily v Praze, 1917 (?)

nebyly objeveny přímé a hmatatelné důkazy. Karel Kramář měl symbolizovat zdisciplinování českého národa.

Vězení snášel velmi těžce, nedokázal se se změnou životních podmínek vyrovnat. Spíše než vidina smrti jej ničila vězeňská každodennost, nepohodlí, na něž nebyl nikdy zvyklý. Proto byl také ochoten (především pod vlivem své manželky) k ledasjakým ústupkům, jen aby se dostal z vězení. Naštěstí pro jeho politickou budoucnost mu v tom vždy někdo z politických přátel zabránil a veřejnost se o jeho slabosti nedozvěděla. Dříve, než rozsudek nabyl právní moci, císař František Josef I. zemřel, a mladý císař Karel nehodlal svou vládu začít popravami. Karel Kramář byl nakonec v červenci 1917 amnestován. Vojenským kruhům jejich strategie nevyšla, naopak, Karel Kramář se stal symbolem mučednického utrpení českého národa a jeho ponížení. Po příjezdu domů byl vítán se všemi poctami. Jestliže v době zatčení reprezentoval jednu slábnoucí politickou stranu, pak nyní byl vnímán jako představitel celého národa. Proměna mladočeského pozitivního politika v revolucionáře byla před zraky veřejnosti dokonána. Karel Kramář se stal na určitý čas vůdcem národa bez bázně a hany.

Již od léta 1917 probíhal proces zjednodušování českého politického spektra. České městské strany chtěly vytvořit společný reprezentativní politický subjekt, který by dokázal obstát v konkurenci se sociálními demokraty a agrárníky.

Zároveň se sjednocená strana měla stát politickou nositelkou ideje české samostatnosti. Nakonec se v tomto koncentračním procesu sešli vedle Kramářových mladočechů ještě někdejší Masarykovi realisté, nacionálně radikální dědici procesu s Omladinou, státoprávní pokrokáři a moravští lidovo-pokrokáři. Časem k nim přibýly ještě trosky staročeské strany. Tyto strany se koncem roku 1917 dobrovolně rozešly a v únoru 1918 spatřil světlo světa nový politický subjekt – strana státoprávně demokratická (od března 1919 národně demokratická). Jejím předsedou se za všeobecného konsensu stal Karel Kramář.

Kramář se zpočátku snažil vymezit straně s ohledem na politickou realitu (t.j. systém stavovského stranictví) přesnější pole působnosti, chtěl, aby se soustředila především na střední stav, který byl relativně početný. Tuto svou ideu však nedovedl k realizaci a jeho strana se formovala spíše samospádem. Snad to bylo způsobeno i tím, že na Karla Kramáře čekaly důležité úkoly, jež přesahovaly vnitřní rámec jeho strany.

V červenci roku 1918 se Karel Kramář stal předsedou Národního výboru, zastřešujícího orgánu české politiky. Stal se jím, přestože nebyl reprezentantem nejsilnější politické strany, byl ale nadmíru reprezentativní osobností. Jeho okolí začalo ještě intenzivněji pečovat o kramářovský mýtus vůdce národa. Tato situace pokračovala v podstatě obdobně i po vzniku Československa, když Kramář vyměnil předsednické křeslo v Národním výboru za křeslo premiérské, a stal se předsedou první československé vlády, vlády všénárodní, t.j. tvořené všemi českými politickými stranami. Tyto pozice přispěly k tomu, že Kramář začal sám sebe vnímat jako reprezentanta všénárodního, dalo by se říci nadstranického. Takové státnické uvažování je zajisté pochopitelné, zároveň však může být částečně i na škodu, pokud se jedná o předsedu politické strany, který má mít na mysli rovněž její maximální profit.

Jasným signálem toho, že velmi záhy vyprchalo všeobecné nadšení ze vzniku samostatného státu a že začíná převažovat sociálně konfliktní pole nad nacionálním, se stal atentát, který byl spáchán počátkem ledna 1919. Tehdy mladý levicový radikál střelil Karla Kramáře z bezprostřední blízkosti do hrudi – a jen shodou šťastných náhod se náboj zastavil o koženou peněženku kryjící srdce. Tato událost Kramářem pochopitelně otřásla. Představa, že unikne rakouské šibenici, aby se stal obětí domácího atentátníka, byla pro mnohé opravdu šokující. O co horší bylo, když Kramářův spoluvězeň a nejbližší spolupracovník, ministr financí Alois Rašín, se stal roku 1923 skutečnou obětí atentátu, který byl proveden ze stejných důvodů. Kramář i Rašín byli symboly nepřátelské třídy – buržoazie.

Leden 1919 byl pro Kramáře osudovým měsícem i z jiného důvodu. Tehdy začínala v Paříži mírová konference a on na ni odjel jako předseda československé delegace. Byla to však taktická chyba. Kramář si chtěl pochopitelně užít mezinárodní uznání a návrat na evropskou půdu, ale výsledkem bylo jen rozčarování a ztráty. Ani ne po čtvrtroce premiérství odjel tedy do Paříže a vyklidil tak na dlouhou dobu pole svého vlivu jiným. Ztratil tak vliv na domácí politiku jako premiér, kde jej plně zastal agrárník Antonín Švehla, a ve státě přenechal volné pole působnosti prezidentu Masarykovi, který se v prosinci 1918 vrátil z exilu.

Ve vlastní straně jej zcela nahradil první místopředseda, již zmiňovaný Alois Rašín. Kramář se za celé měsíce v Československu ani neukázal, přijel až v září 1919. Dokonce ani ustavující sjezd jeho strany, která jej opět zvolila předsedou, jej nedokázal pohnout byt' k symbolické návštěvě Prahy. Národní demokracie se vyprofilovala na nositelku dvou zásadních idejí – liberalismu a nacionalismu, nevybočovala však z rámce demokratického systému. Karel Kramář si časem osvojil stále silnější nacionalistickou rétoriku, ani on však nikdy nepřestal ctít demokratické principy a hodnoty.

Přitom jeho pařížské působení, které jej nikterak neuspokojovalo, protože nebyl schopen přijmout roli reprezentanta pouze malého národa, budilo i doma značné rozpaky. Zatímco role ministra zahraniční Edvarda Beneše byla nezpochybnitelná, Kramářovy kroky zdaleka tak jednoznačné nebyly. Především jeho angažovanost ve prospěch vojenské intervence československých legionářů proti bolševikům v Rusku budila nesouhlas a byla považována za velkou necitlivost.

V době Kramářova pařížského pobytu vidíme jeho značnou odtažitost od reálného politického života i vlastního stranického zázemí. Když pak poslanecká sněmovna po podepsání versailleské mírové smlouvy posílala blahopřání, telegram dostal pouze Beneš, Kramář nikoli. Nebyla to zlá vůle, ale prostě se na něj v tu chvíli zapomnělo... Když se Kramář vrátil na sklonku léta roku 1919 do vlasti, byl nakonec rozčarován z Paříže i z Prahy. Případal si odstrčený a zneuznaný. Idea vůdce národa byla již dávno pryč. Zanedlouho se odebral na svou misijní cestu k bílému generálovi Denikinovi, ale jednal tak jako soukromá osoba ve francouzských službách. Ani tato jeho iniciativa však nedopadla dobře. Tak mu nezbylo, než se pomalu vrátit zpátky k domácí politice. Ovšem již jen jako poslanec a předseda páté strany co do pořadí v rámci českých uskupení. V duchu však Karel Kramář bezesporu nepřestal pomýšlet na svůj sen, totiž stát se po Masarykovi druhým československým prezidentem. Tento sen se však postupně více a více rozplýval, stejně tak jako představa zničení bolševiků v Sovětském svazu.

Přes všechny tyto peripetie nepřestal být Kramář pro absolutní většinu svých straníků neotřesitelnou autoritou, stejně tak, jako mu můžeme přičíst značný společenský respekt i jisté charisma. Někdy bývá jeho role charakterizována tak, že byl jakousi monstrancí, která se ukazuje lidu. Jeho reálné postavení ve vlastní straně však bylo přece jen složitější.

Na jedné straně to byl Kramářův zásadní ostrý protihradní a protibenešovský kurs, k němuž přikročil právě na základě pocitu deziluze z pařížské konference a následných událostí, vůči němuž se vymezovaly opoziční proudy v rámci národní demokracie. Na straně druhé to ale nebyla osobní střetnutí s ním, kvůli kterým ze strany nespokojenci odcházeli. Kramář se i nadále stylizoval do role muže, který stojí nad politickou každodenností, mnohdy se mu však stávalo, že se ocitl spíše mimo. I v Pětce (neformálním orgánu politických vůdců, kde se předjednávala politická rozhodnutí) byl členem Alois Rašín a teprve až po jeho smrti se uvolnilo místo pro Kramáře.

Kramář se mnohdy snažil rozpory uvnitř své heterogenní politické strany vahou své osobnosti mírnit, v dané složitě

Obr. 3. Karel Kramář v pracovně pražské vily, 1937 (?)

situaci to však bylo málo. Neměl sílu ani chuť věnovat se každodenní obyčejné politické práci, a tak pole působnosti vlastně vždy přenechával někomu jinému, ať už to byl zpočátku Alois Rašín, nebo od poloviny 20. let František X. Hodáč.

Kramář zaujímal již v raném mládí v české politice mimořádné a výsadní postavení, které bylo do značné míry dáno jeho – na české poměry ojedinělou – existenční nezávislostí. Nemusel se dlouhodobě propracovávat stranickou hierarchií, a tak jistě nabyt dojmu, že je to vlastně pod jeho úroveň. A tato konstelace přinesla své ovoce – Karel Kramář byl neotřesitelným vůdcem národní demokracie, ale jeho ruce byly vlastně prázdné.

Resümee

Jana Čechurová

Karel Kramář (1860–1937)

Aufstieg und Fall des „Führers der Nation“

Karel Kramář gehört zweifellos zu den markantesten tschechischen Persönlichkeiten in der Politik zu Ende des 19. und den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts. Obwohl er während des Ersten Weltkriegs direkt zu einer symbolisierten Personifizierung des tschechischen Volkes wurde, machten doch sein Lebensschicksal, seine Ansichten, sein Hinterland und sein Herantreten an politische

Aufgaben aus ihm eine sich in vielem vom tschechischen politischen Standard stark abhebende Persönlichkeit. Einer der grundlegenden ausschlaggebenden Faktoren für Kramářs Lebensausrichtung war seine ausreichende – sogar ungewöhnlich gute – finanzielle Absicherung, die ihn bereits seit seiner Kindheit formte. Sie gewährte ihm eine Unabhängigkeit, die jedoch oftmals in ein Loslösen vom realen Leben und realer Politik ausartete. An Kramář war wirklich Vieles außergewöhnlich – die Möglichkeit eines Auslandsstudiums, in jungen Jahren der Beitritt in die hohe Politik, eine gesicherte Existenz und das Hinterland in Wien, auch unternehmerische Aktivitäten, denen er sich persönlich jedoch nicht widmete, seine für Böhmen recht

exotische Ehefrau, das Übergreifen seiner politischen Konzeptionen in außenpolitische Bereiche bereits zu Zeiten der Monarchie, dramatische Schicksalsschläge während des Ersten Weltkriegs, seine berühmte erste Ausübung des Postens als Premierminister in der selbstständigen Tschechoslowakei, wie auch sein unrühmliches und politisch unrealistisches Festhalten an einigen Ansichten in der Außen- und Innenpolitik in der Zwischenkriegszeit. Karel Kramář ist bis heute Symbol für eine liberale nationalistische Politik, die das öffentliche Leben in den Ländern der Böhmischen Krone über mehr als ein halbes Jahrhundert bemerkenswert beeinflusste.

Übersetzt von Marianne Horáková

ZROZENÍ POLITIKA – KARLA KRAMÁŘE LÉTA UČEDNICKÁ. K PROBLÉMU PROFESIONALIZACE POLITIKY V HABSBURSKÉ MONARCHII*

LUBOŠ VELEK, Univerzita Karlova, Praha

*Kdykoliv od Tebe dopis obdržím, probudí se ve mne závist' a vztek,
že jsem nenásledoval po svých studiích Tebe.
Ty máš nejkrásnější život ze všech lidí ... co znám.*

Politik-profesionál v dobách c. k. monarchie

Jedním z neodmyslitelných projevů společenské modernizace habsburské monarchie v „dlouhém 19. století“ je i *profesionalizace*, která se vedle starých a nových výrobních odvětví začala prosazovat i v celé škále odvětví nevýrobních. Požadavek profesionalizace se v nevýrobní sféře asi nejdříve a nejmarkantněji projevil v byrokracii modernizovaných států. Rostoucí nároky na státní správu kladly důraz nejen na počet, ale i na výkonnost úředníků a v neposlední řadě i na kvalitu jejich práce. Zárukou kvality byrokratů a jejich rozhodování se vedle praxe mělo stát i odpovídající vzdělání získané předepsaným způsobem ve vybraných vzdělávacích institucích a zakončené odpovídající zkouškou. Jeden z kánonů společnosti 19. století, že *vědění je moc*, zde tak nalezl ryze praktické a současně exkluzivní uplatnění. Z hlediska vzdělávacího procesu úředníků na půdě standardizovaných institucí se všemi zkouškami, státem předepsanými osnovami, učebnicemi, inspektory atd. byla neodmyslitelná i profesionalita jejich učitelů, která z úrovní univerzity a vyšších typů škol postupně pronikala i na jejich nižší stupně. Požadavek vzdělaného (či alespoň vyškoleného) byrokrata v průběhu 19. století rychle opustil státní správu a státem atestované soukromé profese (advokáti, notáři, lékaři, stavební inženýři apod.) a pronikl i do soukromých podniků. Profesionalizace v podobě absolvování uměleckých akademií apod. začala pronikat i do tak neformálních oblastí, jakou např. bylo a je umění. Dosažené vzdělání formálně i skutečně otevíralo cestu ke kariéře, stávalo se nezbytným předpokladem k sociálnímu vzestupu a odpovídajícím

hmotnému zabezpečení.¹ V liberální občanské společnosti tak vzdělání a majetek (*die Männer von Bildung und Besitz*) nahradily někdejší privilegium krve a otevíraly cestu ke společenskému vzestupu a přiznání politických práv.

Proces profesionalizace formulováním požadavku normovaného vzdělání a absolvované praxe vedl ke vzniku nových specializovaných zaměstnání. Z nejrůznějších důvodů po celé 19. století přetrvávající nesnadný přístup ke vzdělání ovšem výrazně reguloval počet kvalifikovaných jedinců a omezoval přirozeným způsobem jejich vzájemnou konkurenci na pracovním trhu.²

Jednou z oblastí, které se profesionalizace dlouho vyhýbala – a vlastně se jí do jisté míry vyhýbá i dnes – byla sféra politiky, a to zejména politiky občanské. Profesionalizace politiky totiž dlouho narážela na problém, že absolutistický systém nevytvářel žádný prostor pro vznik politiků jako takových, a tak o politicích a jejich případné profesionalizaci můžeme hovořit až po obnovení ústavnosti a parlamentarismu v roce 1861. I poté se potýkáme s problémem, jak definovat *profesionálního politika*. Tuto otázku lze studovat ze dvou rovin. První z nich se týká profesionálního statutu (profesionality) a jeho přiznávání politikům. Jde tedy o charakter profesionální politické průpravy a o nastavení případných kritérií pro přiznání statutu politika, které by byly podmíněny požadavkem jejich reálné oprávněnosti, resp. existence určitého veřejného konsensu v této otázce. Druhá rovina se týká problému, zda lze vůbec hovořit o *profesi politika* v tom smyslu, že by práce politika v 19. století mohla sloužit jako primární zdroj hmotné obživy.

* Tato studie vznikla v rámci řešení výzkumného záměru MŠMT čís. MSM0021620827 „České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes“, jehož nositelkou je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

¹ K problému profesionalizace v českých zemích 19. století: SVOBODNÝ – HAVRÁNEK 1996; srov. též: DINGWALL – LEWIS 1983.

² Relativní nadbytek vzdělaných kádrů se u nás zřejmě poprvé projevil až v 80. letech 19. století, kdy se častěji hovoří o nadbytku inteligence a objevuje se obava ze vzniku inteligentního proletariátu. Relativnost tohoto nadbytku lze ovšem doložit dvěma způsoby. V první řadě šlo o strukturální problém vzdělávacího systému a přetrvávajících společenských hodnot, které setrvačně preferovaly klasické humanitní vzdělání. Výsledkem tak byl nadbytek humanitně vzdělané inteligence a současně nedostatek absolventů technických oborů. Na druhé straně však máme i v případě zdánlivého nadbytku absolventů humanitních oborů co do činění především jen s obavami ze sociální nivelizace a následné společenské radikalizace zejména úřednického stavu. Srov. VELEK 2003.

Obr. 4. Karel Kramář v dětském věku

Abychom se mohli pokusit najít odpověď na obě uvedené otázky, je nejprve zapotřebí shodnout se na tom, koho budeme v 19. století vůbec za politika považovat. Politikem, tedy osobou zabývajícím se politikou, totiž může být poměrně široké spektrum osob: poslanci a státníky počínaje, členy a funkcionáři politických spolků či politickými žurnalisty pokračuje a konče předvolebními agitátory z řad studentů apod. (tzv. korteši), které si najímaly politické strany. Domnívám se, že z tohoto širokého spektra lze za potenciální profesionální politiky považovat především poslance. Poslanci v parlamentních státech s většinovým volebním systémem totiž splňují jednak legitimizační kritérium volby provedené na základě jejich určitých osobních schopností a předpokladů, jednak u nich můžeme předpokládat hmotné zabezpečení plynoucí z výkonu jejich mandátu (poslanecké diety, různé politické sinekury apod.). Poslanci navíc představují jednoznačně definovatelnou, počtem relativně velkou a dostatkem relevantních pramenů dobře postžitelnou skupinu osob.

Stát kritéria volitelnosti poslanců, tedy profesionální statut politika, nijak zvláště nevymezoval. Tato kritéria v po-

době podmínek pro přiznání pasivního volebního práva se kryla s podmínkami pro přiznání aktivního volebního práva. Jedinou odlišností zde byl požadavek vyššího věkového censu (občan starší třiceti let). Právo volit a být volen se tak odvozovalo pouze od předepsané výše majetku, případně od dosažení vyššího vzdělání, které mohlo nahradit ekonomickou *nezpůsobilost* voliče, resp. poslance. Z pohledu sice konstitučního, ale zároveň autoritativního byrokratického státu se absence preciznějších kvalifikačních kritérií pro zákonodárce může jevit jako poněkud *paradoxní*, a to tím spíše, že poslanci byli vnímáni jako součást státního ústrojí, která zásadním způsobem ovlivňuje legislativu. Stát tak otázku poslanecké kvalifikace ponechával na voličstvu, které ve věci poslanecké kvalifikace začalo přirozenou cestou vytvářet určitý názorový standard.

Díky analýze J. Kořalky víme, jaké vzdělání, resp. sociální statut u svých poslanců alespoň orientačně preferovalo honorační (tj. majetné a vzdělané) a politicky převážně liberálně založené české voličstvo v letech 1861 až 1908. Z počátku mezi poslanci jednoznačně dominovaly osoby s právnickým vzděláním, resp. ekonomové (národní hospodářství se až do roku 1919 přednášelo na právnické fakultě).³ Preference vysokoškoláků obecně odpovídala vysoké prestiži dosaženého vzdělání v očích společnosti. Upřednostňování právníků pak mimo jiné reflektovalo pojetí právníkého studia jako státovědecké, juristické a ekonomické průpravy, která má nejbližší ke správě státu, porozumění jeho vývoji a procesu rozhodování, stejně jako k tvorbě zákonů. Politika tehdy ještě byla dobově oblíbeným sloganem chápana coby *věda a umění*.

Voličskou preferenci právníkého, resp. vysokoškolského vzdělání jako vhodné kvalifikace poslanců však od přelomu 80. a 90. let 19. století začalo nabourávat stavovské vnímání politiky. Hospodářské potíže venkova společně s politickou radikalizací a rostoucím sebevědomím selské společnosti jsou zřejmě zdrojem zvyšující se nedůvěry zemědělců k *doktorům z měst*, kteří venkovským problémům nerozumí, neumějí je a možná ani nechtějí řešit: „*Doktoři by opět slibovali, o hlasy žebřali a by zase rolníky obelhali a jen na sebe mysleli ... častěji poslanec nerolník si myslí však, ti rolníci se to nedoví, oni nic nechtou, a když!, však jim povím něco pěkného, třeba i smyšlenku a oni mně uvěří, a kdyby i ne – pak mám již mandát, co se mně stane?*“⁴ Kvalita poslanců začala v důsledku stavovských kandidatur upadat a tento proces prohloubila a dokončila postupná demokratizace volebních řádů do říšské rady.

Pokles úrovně poslaneckého sboru byl reflektován jak voličstvem, tak politickými stranami a jejich vůdci. Česká politika se s tímto faktem potýkala přinejmenším od svého návratu z pasivity roku 1879. Četné stesky se týkaly především setrvalého nedostatku poslanců s odborným vzděláním, nejčastěji ekonomickým, technickým, obchodním, příp. právnickým. Česká společnost podobných odborníků sice měla relativní dostatek, ale jen málokterý z nich byl ochoten opustit svoje zaměstnání doma v Čechách a trávit každoročně dlouhé měsíce ve Vídni, často navíc i bez rodinného zázemí. Postavení české poslanecké delegace

³ KOŘALKA 1990, tab. 2, s. 217–218.

⁴ SOKA Kroměříž, Skopalík, k. 7, volební prohlášení J. Strnadela z roku 1891.

bylo v tomto ohledu s německými stranami nesrovnatelné, neboť Vídeň německým stranám poskytovala dostatečný rezervoár vhodných kandidátů na poslanecké mandáty, kteří se mohli věnovat jak politice, tak nadále i své původní profesi: „*Nejednou stěžoval si otec, že v našem klubu, ba v celé pravici, jest nedostatek lidí, kteří by rozuměli otázkám obchodním, bankovním, celním, národohospodářským ... Klub pravého středu nemá nikoho, jsou tam buď sedláci, buď šlechtici, buď kněží, v polském klubu též většinou šlechtici, několik dobrých právníků. U nás máme prý hlavně samé profesory: dosti sil pro otázky školské a otázky všeobecně politické, k nimž třeba vzdělání obecného, i právníky ještě máme, ale pro otázky obchodní atd. nedostatek. Levice má výhodu, že má plno židů, kteří ve všech otázkách těch jsou zběhlí. Pravice žádného, vyjímaje nějakého toho rabína v klubu polském v té věci ovšem nezávažného.*“⁵ Stejně psal Rieger i o tři roky později E. Engelovi: „*My pak potřebujeme do delegace sil parlamentárních – především odborníků, kteří by v komisích pracovali, referáty znalecké spisovali a návrhy ve sněmovně znalecky – ne pouze diletantsky – zastávat dovedli. Kterak má národní strana čelit levici, která má nepopíratelně více odborníků a řečníků než my – jelikož je snadno z Vídně bráti může – kdežto my takových lidí – ač máme-li jich – nemůžeme zvoliti, poněvadž nechť se vydati na osm měsíců do Vídně a zanedbat obchody a živnosti své ... Z profesorů nechceme kandidáty bráti, abychom neochudili universitu tak pracně vydobytou. Kde teda bráti poslance schopné – znalce financí, bernictví, národního hospodářství, obchodu, otázek dělnických, sociálních, železnic, kanalizace atd. – všecko věci, které nejvíce přicházejí a nejdříve půjdou na přetřes? Kde máme odborníky věci teoreticky i prakticky znalé, kteří by dovedli o tom všem zákony vypracovati, opravit a zastávat?*“⁶

V souvislosti s demokratizací volebního práva a přílivem stavovských, tj. především selských poslanců v 90. letech a počátkem století se tento stav ještě více prohluboval. Kolem roku 1900 se sice již mezi poslanci nesetkáváme s analfabetismem, jako tomu bylo např. v letech 1848–1849, ale současně existovalo velké množství poslanců říšské rady, kteří neuměli vůbec německy, a byli tak *němými* aktéry sněmovního dění. Spolu s poklesem kvalifikace poslanců brala za své i jejich kultivovanost a vůbec kultura politiky. Výmluvně o tom svědčí jak četné obstrukční scény na českém zemském sněmu či říšské radě z let 1893 až 1918, tak vůbec vulgarizace parlamentního jednání. Tento fakt byl v praxi těžce pociťován na nejružnějších stranách. Naznačený vývoj byl samozřejmě srovnatelný s celou řadou dalších evropských států, ale v mnohonárodnostní říši byl nápadnější a mimofádně naléhavý. Stanovení nějakých kvalifikačních kritérií pro poslance bylo samozřejmě iluzorní nejen ze strany státu, ale i z pohledu samotných politických stran. Pozitivním bylo ale přinejmenším to, že se o tomto problému od přelomu století vedly četné diskuse a zejména

se debatovalo o tom, jaké vzdělání je pro poslance optimální, resp. nejpotřebnější. Jedním z výsledků těchto debat a pokusů o zlepšení situace bylo zakládání *politických škol* jednotlivými stranami. Samozřejmě byly zaměřeny na nižší kádry stranické hierarchie, ale alespoň teoreticky mohlo politické školení povznášet i úroveň poslanců a jejich praktické schopnosti.⁷

Druhou výše uvedenou otázkou je, zda u politiků můžeme hovořit o *profesi politika* v tom smyslu, že by výkon mandátu mohl v 19. století sloužit jako zdroj hmotné obživy. Z výše příjmů poslaneckých diet (10 zl. za den, kdy zasedal parlament) a dosavadních znalostí pramenů osobní povahy jednotlivých politiků (korespondence, deníky apod.) víme, že práce poslance coby profesionálního politika nemohla ani zdaleka pokrýt životní potřeby odpovídající úrovni a významu společenského postavení poslanců. Příjmy poslance za výkon mandátu (diety) zpravidla s bídou stačily jen k obživě poslance samotného, ale nikoliv již jeho rodiny. V případě českých poslanců navíc přicházel v úvahu fakt, že část svých poměrně malých příjmů z diet museli vydat za cestovné, a hlavně museli paralelně vydržovat dvě domácnosti, jednu poslaneckou ve Vídni, druhou v Čechách, kde zpravidla zůstala poslančova rodina. Výmluvně bídu předlitavského poslanectví shrnul F. L. Rieger: „*Proto stojím na tom, že ten způsob parlamentarismu, jaký byl u nás v Rakousku zaveden, povede konečně celý parlamentarismus ad absurdum – jelikož vyjma jednotlivce, kteří mají prostředky a poměry, jež jim dovolují věnovati se výhradně politice, žádný pořádný člověk nebude moci poslanectví držeti – až na některého pensistu. O ty pak, kteří by chtěli žíti z diet a věnovati se poslanectví co řemeslu a živnosti, není co státi.*“⁸

Případy poslanců, kteří byli odkázáni pouze na příjmy z diet, byly poměrně řídké, a pokud se již objevily, tak působily spíše trapným dojmem a nejednou končily i osobní katastrofou poslance samotného.⁹ Tato skutečnost nutila drtivou většinu poslanců provozovat vedle *politického řemesla* i nadále svoji původní profesi, která v nejednom případě zůstala i po přijetí mandátu hlavním zdrojem jejich obživy. Pro nerušený výkon mandátu se jako nejméně problematické jevíly samozřejmě nejružnější renty (např. příjmy z akcií apod.), vlastnictví nemovitostí, velkostatků spravovaných hospodářskými řediteli, továren atd. S problémy, byť nikoliv fatálními, šlo často vykonávat poslanecký mandát společně např. s advokátní kanceláří, zejména pokud byl v kanceláři schopný společník či substitut. Bez větších problémů bylo možné s mandátem skloubit i univerzitní profesuru.¹⁰ Poslanecké diety pak byly určitým přílepkem, resp. z větší či menší části sanovaly ztráty z výkonu vlastní živnosti způsobené angažováním se v politice. V některých případech mandát přinášel i kýženou reklamu a popularitu, což ocenili zejména poslanci-advokáti. Na druhé straně však existovala povolání, která šlo s mandátem

⁵ ANM, MČR, deník 1881, zápis 28. 12. 1881.

⁶ LA PNP, E. Engel, k. 6, Rieger Engelovi, 14. 7. 1884.

⁷ Srov. VELEK 2004.

⁸ LA PNP, J. Čelakovský, k. 15, Rieger Čelakovskému, 19. 6. 1881.

⁹ Srov. životní osudy E. Engela: VELEK 2000 (v rozšířené podobě: VELEK 2006).

¹⁰ K tomu srov. např. LUFT 1988.

spojit jen těžce, většinou v neprospěch jak výkonu mandátu, tak vlastní živnosti. Do této široké škály patřila povolání zemědělců, živnostníků, ale i třeba velkoobchodníků. Některá povolání však nebylo možno s poslancováním skloubit prakticky vůbec. Takovým příkladem může být např. medicína, kdy si lze jen těžko představit lékaře, který na několik měsíců v roce opustí své pacienty: „*Chcete-li se na šest let mandátu vytrhnouti zcela ze svého povolání lékařského – jemu zcela odvyknouti a ztratiti všecku důvěru v lékařské zkušenosti své? Chcete se státi výhradně politikem? Žádný opravdivý lékař (ani ve Vídni žijící) nepřijímá mandátu. Dr. Roser žijící jen z diet nedostane ke kurírování ani kočky – a je již pitoiable figura!*“¹¹

Z výše uvedeného výkladu vyplývá, že žít „z politiky“ ve starém Rakousku v případě poslanců dost dobře nešlo a žít pouze „pro politiku“ a nemít současně jiný stálý zdroj obživy, bylo prakticky vyloučeno.¹² Ryzích politických profesionálů, kteří by byli jinde hmotně zajištěni do té míry, aby se mohli věnovat jen politice, a to bez ohledu na oficiální příjmy z ní, pak existovalo pochopitelně jako šafránu – a o prostředí českých poslanců toto zjištění platí dvojnásob. Z matadorů české politiky lze uvést v podstatě jen dva muže, kteří toto dlouhodobě dokázali a (výše uvedenými slovy Riegrovými) disponovali oněmi *prostředky a poměry*. Prvním byl právě F. L. Rieger, druhým pak jeho o jeden a půl generace mladší krajan K. Kramář.¹³ Jejich angažování se v politice bylo enormní, oba žili pouze „pro politiku“, a ačkoliv disponovali do určité míry značným majetkem a stálými výnosy z něho (Rieger byl velkostatkář, Kramář továrník), nechávali péči a správu tohoto majetku třetím osobám, v obou případech však osobám pocházejícím z kruhu rodiny (Riegrův zeť V. Červinka nebo Kramářův otec Petr a později Kramářovi příbuzní z matčiny strany Vodsedálkové). Možná není náhodou, že právě oba tito čeští profesionální politici, Rieger i Kramář, bývali označováni za „Vůdce národa“. Na příkladě K. Kramáře, který se již, na rozdíl od Riegra, narodil a vyrůstal v prostředí konstitučního státu, pak můžeme víceméně ojedinělým způsobem sledovat jeho cílenou přípravu k životní dráze profesionálního politika.

Mladočech Karel Kramář (1860–1937) vstoupil do rakouské sněmovny na jaře 1891 v nejnižším možném věku 30 let a setrval v ní až do vypuknutí Světové války.¹⁴ Ve své době patřil k nejvdělanějším, nejschopnějším, nejaktivnějším, ale také na různých vlivech nejméně závislým poslancům předlitavské dolní sněmovny.¹⁵ Kramářovou parketou na půdě parlamentu byly vedle obecných politických problémů především hospodářské a od poloviny 90. let i zahraničně-politické otázky. Právě zahraničněpolitická problematika, které se, na rozdíl od drtivé většiny svých kolegů, nebál dotýkat, přinášela Kramářovi zejména na půdě rakousko-uherských delegací velkou pozornost politické veřejnosti, rakouské i evropské žurnalistiky a v neposlední řadě i diplomatických kruhů. Kramářovy zahraničněpolitické názory, opřené o hlubokou znalost dobové problematiky mezinárodních vztahů, prezentované Kramářovou bohatou publicistickou činností o těchto otázkách doma i v zahraničí, a o značné renomé živě i hojnými styky s předními rakousko-uherskými i cizími diplomaty, dodávaly jeho osobě a projevům nemalou autoritu.¹⁶ Že Kramářova zahraničněpolitická činnost, byť třeba nezamýšlená a netušená, dokázala občas výrazně otfást mezinárodním postavením habsburské monarchie, ukazuje např. aféra kolem jeho článku ohledně Trojspolku zveřejněného v roce 1898 v Paříži.¹⁷

Výjimečnost Kramářova postavení na půdě sněmovny, a to nejen mezi Čechy samotnými, rychle přinášela vedle uznání a respektu i formální vavříny. Jako jeden z prvních českých politiků se ocitl již v roce 1897, ve věku pouhých 37 let, v čele poslanecké sněmovny, kde zastával funkci 2. a posléze i 1. místopředsedy. Je zajímavé, že této funkce dosáhl bez výraznější podpory svých mladočeských kolegů, a musel tedy být automaticky přijatelným pro široké spektrum politických sil v rámci tzv. pravice.¹⁸ Kramářovo postavení ve vysoké funkci se však neukázalo příliš šťastným a jeho aktivní spoluúčast na nelegálním pacifikování obstruujících německých a sociálnědemokratických poslanců v říjnu a listopadu 1897 jej v očích německé levice nadlouho zdiskreditovala a učinila personou non grata. Kramář se tak pro

¹¹ LAPNP, E. Engel, k. 6, Rieger Engelovi, 28. 4. 1885.

¹² WEBER 1929, s. 30.

¹³ Podrobným analyzováním osobních dat českých poslanců se dodnes nikdo výrazněji nezabýval a komplexní prosopografické zpracování těchto dat je zřejmě v nedohlednu. Nicméně kromě Riegra a Kramáře bychom nepochybně našli i další poslance, kteří by – alespoň teoreticky – splňovali podmínku hmotné nezávislosti na jiném způsobu činnosti, než byla politika. Z politických veteránů např. napadá E. Grégr, u jehož tiskařského závodu lze vážně pochybovat, že by byl dostatečným zdrojem k obživě početné rodiny (jistou dobu byl i sekvestrován). Hlavním zdrojem Grégrových příjmů tak zřejmě byl jeho slušný plat coby dlouholetého člena zemského výboru. Takto honorovaný politický post byl ovšem před rokem 1918 dopřán jen nemnoha politikům.

¹⁴ Je jen těžko pochopitelným faktem, že K. Kramář se dodnes nedomáhal své moderní a komplexní biografie. K dílčím pokusům o zachycení jeho životních osudů srov.: WINKLER 2002; KUČERA 1997; SÍS 1930; SÍS 1936; VENCOVSKÝ 1992; WINTERS 1970; WINTERS 1990; WINTERS 2001a; WINTERS 2001b. Srov. též studie in: BĚLOŠEVSKÁ – SLÁDEK 2003. Četné studie ke Kramářově zahraniční politice po roce 1918 srov. LEMBERG 1999; GRUCHALA 1997.

¹⁵ Takto o Kramářovi hovoří shodně jeho odpůrci i obdivovatelé (snad jen s výjimkou T. G. Masaryka). Srov. např. LEDERER 1912, s. 11 („*Silný talent evropské široké erudice, znamenitý, až teatrálně oslnující řečník, člověk jistě nejlepších snah, čistých rukou...*“), nebo SÍS 1936, s. 39 („*jeho mnohostrannost, úžasná erudice, pochopení psychologických momentů, široký a hluboký základ hospodářský a sociální, vřelý poměr k národní kultuře a vzácné porozumění pro umění*“).

¹⁶ Tyto styky dokládá např. Kramářova hojná a dlouhodobá korespondence s předním rakousko-uherským diplomatem a později i ministrem zahraničí Aloysem Lexou z Aehrenthalu. Srov. WANK 1994.

¹⁷ K tomu bližší: VELEK 2002; PANTENBURG 1996. Ke Kramářovým zahraničněpolitickým aktivitám srov. též: DOUBEK 2004.

¹⁸ Rozpačitost mladočeských kolegů nad Kramářovým povýšením ukazuje svědectví mladočeského poslance S. B. Hellera: „*Namítalo se, že tento mladý, skvělý a nadějný parlamentní talent příliš brzo se opotřebuje v presidiu, jež podle staré parlamentní tradice určeno jest vynikajícím osobnostem starších ročníků, politikům, kteří svou budoucnost jaksí již za sebou mají, aneb již zralí jsou, aby z předsednického stolce přešli do panské sněmovny buď přímo, nebo ještě přes ministerské křeslo.*“ (SÍS 1936, s. 65). Napětí mezi místopředsedou sněmovny Kramářem a jeho vlastním klubem dokládají klubovní protokoly: ANM, NSS, k. 2, protokol 25. 9. 1897. Podobně též vzpomínka poslance F. Udržala (UDRŽAL 1937, s. 180).

většinu německých poslanců stal nepřijatelným v jakékoliv státní funkci, a byl si toho sám dobře vědom. Domnívám se, že toto byla hlavní příčina jeho nápadné zdrženlivosti při úvahách o případném přijetí např. postu ministra v nějaké vládě, byť v letech 1898–1914 se na ministerských křeslech vystřídal většina mladočeských předáků. Kramářova zdrženlivost ohledně vládních postů byla údajně nápadnou i samotnému císaři, který si Kramáře jako člena kabinetu zřejmě dokázal bez problému představit. Nasvědčuje tomu alespoň údajné císařovo dotazování se ministerského předsedy Becka z roku 1906, proč v jeho vládě nesedí Kramář. Beck měl tehdy odpovědět, že „*dr. Kramář je perla. Nechce však dát se vsadit do obruby žádného ministerstva*“.¹⁹ O tom, že překážky v Kramářově státnické kariéře nepocházely od císaře, ale naopak, že císař ke Kramářovi choval až jakousi náklonnost, svědčí rovněž císařovy kondolence k úmrtí obou Kramářových rodičů, což bylo v případech ostatních občanských politiků něco neobvyklého. Na Kramáře, na rodiče vždy silně fixovaného, císařské soustrasti jistě silně zapůsobily.²⁰ V případě Kramářovy zdrženlivosti k přijímání postů v rámci předlitavského establishmentu však máme vedle politického zkompromitování se v očích Němců v roce 1897 co do činění i s jakýmsi Kramářovým vnitřním étosem *národního vůdcovství*. Kramář, ač rozumově rakušanský politik, byl vždy k institucím rakouského státu chladný a svoji osobu, prestiž a výhody nestavěl na první místo. Tam byl v jeho myšlení asi opravdu a bez jakéhokoliv klíše *národ*. Zaujímal v této otázce podobné stanovisko jako Rieger, který v 80. letech opakovaně odmítal různá vyznamenání či své povýšení do šlechtického stavu s tím, že nejprve musí *dostat něco národ* a pak teprve jeho vůdce. Dokladem tohoto postoje u Kramáře např. je, že se, zřejmě opakovaně a úmyslně, vyhýbal i všem dalším a na Němcích nezávislým vyznamenáním ze strany panovníka. Odmítl tak např. udělení vysoce prestižní hodnosti tajného rady. Bylo smutným paradoxem, že Kramářovi protivníci se jej snažili v očích veřejnosti očernit klepy, že je vůči vládě povolný za přísliby těch a těch hodností či vyznamenání.²¹ Kramář však i přes výše zmíněné zkompromitování své osoby, a tím i limitování svých ambicí, zůstával nepřehlédnutelným hráčem na politické šachovnici říše, což ostatně dokázal např. právě v letech 1905–1907, kdy patřil mezi hlavní aktéry zavedení všeobecného volebního práva. Ministerského portfeje, vlastně křesla samotného ministerského předsedy, se však nakonec přece jen dočkal, ačkoliv až v novém Československu.

Obr. 5. Karel Kramář jako abiturient, 1879

Rodina a majetkové zázemí

Karel Kramář se narodil 27. prosince 1860 a byl jediným z celkem pěti dětí manželů Petra a Marie Kramářových, které se dožilo dospělosti. Otec P. Kramář získal postupně postavení majitele prosperující stavební firmy a posléze i cihelny. Svěho času mohl být považován za ryziho českého self-made-mana, který se z chudických poměrů vlastní pílí a příčinlivostí vypracoval v zámožného a v kraji respektovaného muže.²² A právě otcův majetek byl prvním a nezbytným předpokladem pro budoucí kariéru jediného, a navíc mimořádně nadaného syna Karla. Zisky z otcových firem

¹⁹ „*Dr. Kramář ist eine Perle, er will sich aber nicht fassen lassen.*“ V němčině je tato odpověď zpestřena určitou slovní hříčkou „Fassen lassen“, kdy substantivum Fassen znamená šperkařské zasazování drahokamů, perel apod., kdežto stejnozvukné verbum fassen znamená uchopit, popadnout (PENÍŽEK 1922, s. 76). Kramářově zdrženlivosti se ovšem nepodivoval pouze císař, nechápala to celá Vídeň (VETTEROVÁ-BEČVÁŘOVÁ 1930, s. 73).

²⁰ Mocně např. působí císařův rozkaz místodržiteli, aby Kramářovi osobně jménem panovníka, který se teprve nyní, po více jak měsíci (sic!), dozvěděl o smrti Kramářova otce, kondoloval (NA, PMR/R, k. 6, čj. 102/1907, ministerský předseda Beck místodržiteli Coudenhovovi, 1. 3. 1907, a koncept Beckova kondolenčního telegramu z 31. 1. 1907). Hlaváč ve svých vzpomínkách uvádí, že Coudenhove jménem císaře Kramářovi kondoloval před započítím českého sněmu v přítomnosti mnoha poslanců. Současně ale připojuje zřejmě vlastní smyšlenku, že místodržitele císař tímto úkolem pověřil proto, že nevěděl, jak Kramáře coby nešlechtice oslovit, a psát mu „*Milý dre Kramáři*“ císaři nepřípadalo vhodné (ANM, Hlaváč 30, k. 4, s. 62). Obdobně měl císař kondolovat i k úmrtí Kramářovy matky (NAVRÁTIL 1931, s. 3).

²¹ Srov. např. deník Den, 24. 11. 1907. Odmítnutí titulu tajného rady připomíná i KADLEC 1938, s. 22, a TOBOLKA 1936, s. 445. Vladimír Sís doslovně a na základě autentického Kramářova svědectví uvádí, že Kramář „*odmítal řády, tituly a vyznamenání a jedinou radostí byl mu úspěch jeho práce pro národ a velikou rodinu slovanskou*“ (SÍS 1936, s. 39). Kramářův ostantativní odpor k rakouským řádům a jiným poctám dokládá – byť s ironickým podtextem – i Kramářův kritik K. Horký: „*Mohl být ministrem, mohl mít nejvyšší řády, ale zamítl vše, neboť jeho tužby nesou se jiným směrem. Prahneť v úkrytu duše své, aby bez zaklepání mohl vcházeti k císaři.*“ (HORKÝ 1911, s. 7).

²² K otcovu podnikání a angažování se v komunální politice blíže např. KAMENICKÝ 1927, s. 8–10.

mladému Kramářovi zajistily nejen bezproblémový přístup k odpovídajícímu a ve své době nejlepšímu možnému vzdělání, ale umožnily financovat i synovu začínající politickou kariéru. Hospodářsky se K. Kramář od rodičů začal osamostatňovat až v polovině 90. let, poté, co si za otcovy peníze v roce 1894 koupil tkalcovnu v Libštátě a ve spolupráci se svými příbuznými z matčiny strany (Vodseďálovými) z ní udělal prosperující textilku, kterou hospodářsky řídili právě tito příbuzní. To K. Kramářovi umožnilo věnovat se naplno politice.²³

K vlastním ziskům z libštátské továrny a *kapesnému* v podobě poslaneckých diet se postupně přidalo dědictví po rodičích (otec zemřel 1907, matka 1914), ale zejména majetek manželky Naděždy N. Abrikosovové, roz. Chludovové, která pocházela z bohaté ruské velkoobchodnické a podnikatelské rodiny a držela akcie rodinných textilek na území tehdejší ruské říše.²⁴ Že byl Kramář na české i rakouské poměry velmi bohatý muž, který se nebál velkých investic a podnikal ve velkém i na burze, dokládá i fakt, že v roce 1904 při bankrotu textilky bratrů Taussigových údajně přišel o investici ve výši 100.000 korun, což mu ovšem způsobilo pouze „zlý rozmar“.²⁵ Jeho z velké části zděděný majetek zavdával pochopitelně příčinu k závisti a k podceňování vlastních Kramářových podnikatelských aktivit. Alespoň mladočechům blízký spisovatel A. Klášterský v Kramářovi viděl pána, „*jenž vlastním svým přičiněním v celém svém životě nedovedl si a nedovedl by si vydělati ani na dvougrejcarovou housku*“.²⁶ A. Klášterský jistě přeháněl, na druhé straně je ovšem pravdou, že Kramář se ve vztahu k vlastní továrně choval spíše rentiérsky, užíval jejích zisků, ale vlastní řízení podniku přenechával příbuzným. To jistě nebylo nic dehonestujícího, už jen proto, uvážíme-li, že veškerý jeho čas pohlcovala politika.

V každém případě však Kramář, na rozdíl od jiných, nežil z *politiky*, nýbrž *pro politiku* a peníze ze svého podnikání investoval *do politiky* své strany, do Národních listů apod., a nikoliv naopak z *politiky* do svého podnikání a pro svůj užitek: „*Nebyl z tak řečené zlaté mládeže. Podrobil se těžké pracovní kázi a – což je dnešku skoro nepochopitelné – podle zásady, kterou dr. Rašín zpečetil krví: 'Práce pro vlast se neplatí.' Žil až do skonu pouze ze svého jmění. Z politiky nevzal haléře. 'Divný boháč', slovy sociálního demokrata, zemřel chud před zraky sta politických zbohatlíků.*“²⁷

Vzdělání jako příprava k politické kariéře

Majetek však nebylo zdaleka to jediné, co otevíralo cestu ke Kramářově úspěšné a oslňující politické kariéře. Druhým důležitým předpokladem, typickým pro občanskou

společnost 19. věku, bylo i solidní vzdělání. Mladý Karel Kramář nejprve navštěvoval školu ve Vysokém, jeden rok pak jako devítiletý strávil v německé škole v Liberci, kde byl *na handlu* a osvojil si němčinu natolik, že už po roce „*psal bezvadná slohová cvičení německá a mluvil dokonale německy*“.²⁸ Poté následoval odchod do Prahy, na malostranské gymnázium s českým vyučovacím jazykem, na gymnázium vydržované pražskou obcí, a tudíž i s výrazně uvolněnější atmosférou, než tomu bylo na přelomu 60. a 70. let 19. století na gymnáziích státních.²⁹ Už v těchto raných letech se ovšem začal až kuriózní měrou projevovat Kramářův interest o politiku a veřejné dění. V gymnáziích tehdejší doby bylo sice poměrně běžným jevem dělení se na staro- a mladočechy, ovšem u Kramáře šlo o mnohem hlubší zájem, který se neomezoval jen na nějaké šarvátky se spolužáky. Už ve Vysokém, tedy ještě před dosažením 10. roku věku, prý K. Kramář pravidelně čítal otcem odebíraný spíše staročeský *Posel z Prahy* a ve strýcově hostinci pak mladočeský deník *Národní listy*. Jako politicky nevyprofilovaný student malostranského gymnázia však záhy po příchodu do Prahy přesedlal na staročeský *Pokrok* a stal se „*zuřivým staročechem*“, který ani ve společnosti dospělých nedokázal krotit své politické přesvědčení. To pochopitelně v případě dvanáctiletého chlapce vyvolávalo pozornost okolí.³⁰

Otec Petr Kramář synovu přichylnost k politice sledoval, zdá se, s velkým znepokojením: „*Viděl ve mne sklony k politice, které se bál. Varoval mne před ní, že budu nešťastným, v politice že není žádného vděku atd. ... Já zůstal neoblomným, nepovolil jsem, můj zápal pro politiku byl silnější než velká láska k otci – a nebylo mně ještě 12 let...*“.³¹ Přesto ale, sám pro politiku a veřejné dění zaujat, syna brávil na nejrůznější veřejné akce a události s politickým významem. Již v roce 1868 tak musel sedmiletý Karel svědčit před soudem ohledně účasti svého otce na zakázaném táboru lidu. O pět let později, v roce 1873, se zase mladíček K. Kramář zúčastnil národní manifestace při kladení základního kamene k soše J. Jungmanna v Praze. Vypjatá emotivní atmosféra a Riegrův brilantní projev tehdy vnímavého mladíka hluboce zasáhly. Později si o této události poznamenal: „*A nechci skrývat, že tehdy jsem se rozhodl studovati gymnasium a práva. Tehdy jsem ovšem myslel, že budu advokátem a politikem.*“³²

Vedle otcova vlivu by bylo nepochybně zajímavé sledovat i vliv matčiny, neboť právě jí bývá někdy připisován výrok, že syn bude *studovat na Riegra*. Autentických zpráv k jejímu možnému vlivu na formování synova rozhodnutí stát se politikem se nám však nedostává. V každém případě se však Kramářovi rodiče se synovým směřováním vstříc politickému dění zřejmě smířili ještě na gymnáziu. Toto

²³ TOBOLKA 1917, s. 12; srov. též KAMENICKÝ 1927, s. 9.

²⁴ K Naděždinu majetku a jejím finančním možnostem srov. VANDROVCOVÁ 2007a, s. 62–63.

²⁵ VELEK – VELKOVÁ 2004, s. 150.

²⁶ LAPNP, Z. V. Tobolka, k. 20, Klášterský Tobolkovi 12. 5. 1914. V souvislosti s Klášterského takto vyhraněným nazíráním na K. Kramáře je poněkud pikantní, že mu později přispěl do sborníku k 70. narozeninám oslavnou básní (KLÁŠTERSKÝ 1936, s. 13).

²⁷ KADLEC 1938, s. 13. Výrok „divný boháč“ bývá připisován sociálnímu demokratu R. Bechyněmu.

²⁸ HOCH 1938, s. 35–36.

²⁹ HOCH 1938, s. 37, ke Kramářovým studiím blíže NOVÁ 2000.

³⁰ HOCH 1938, s. 38–39.

³¹ HOCH 1938, s. 39–40. Podobně Kramář vzpomíná in: KRAMÁŘ 1937, s. 8.

³² HOCH 1938, s. 33 a 40.

přijetí synovy volby asi nejlépe dokládá výrok připisovaný Kramářovu otci: „Když jedenkráté tázali se přátelé otce Kramářova, jakou dráhu životní si syn zvolí, odpověděl jim otec, že bude studovat na poslance.“³³ Ovšem ani později se Kramářův mladočesky založený otec nezdíral kritizovat synova rozhodnutí, rozčilovalo jej zejména synovo koketování s tzv. realismem koncem 80. let: „Vyslovoval někdy pochybnost o tom, činí-li jeho Karel dobře, že se všecek věnuje straně, o níž myslil, že nemá valné budoucnosti.“³⁴

Studovat na poslance v 19. století nejčastěji znamenalo vystudovat právnickou fakultu, kde se tehdy nepřednášelo pouze právo, ale i tzv. státověda a především národní hospodářství. I K. Kramář se proto po složení maturitní zkoušky rozhodl zapsat na právnickou fakultu. Co však již obvyklé nebylo, byl fakt, že se Kramář nechal zapsat do prvního ročníku nikoliv pražské, nýbrž berlínské univerzity! Cizí jazyk, jak již víme, ovládal dokonale, odtržení od rodičů pro něj nebylo ničím novým a delší pobyty v cizině, byť v doprovodu svého otce, zažil už několikrát (1873 navštívili světovou výstavu ve Vídni, 1878 zase v Paříži). Po prvním semestru práv v Berlíně následoval další semestr ve Strassburgu a teprve od třetího semestru se K. Kramář nechal zapsat v Praze na tehdy ještě nerozdělenou univerzitu. Podle Kramářova svědectví to byl právě jeho první, berlínský semestr, který ovlivnil podobu jeho kariéry: „Chtěl jsem být původně advokátem, ale studiem v Berlíně jsem se už odcizil právům a hlavním předmětem mého učení stalo se národní hospodářství a finanční věda, jimž jsem se potom úplně věnoval.“³⁵ Velký podíl na Kramářově národohospodářském zaměření měl dle všeho berlínský prof. ekonomie Adolf Wagner, který Kramářovi učaroval a tento se k němu ještě později, po skončení pražských studií, znovu vrátil studovat do zvláštního semináře, navštěvovaného tehdy budoucí elitou středoevropských národohospodářů a politiků.³⁶ Neopomněl navštěvovat ani říšský sněm, kde studoval řečnické umění uznávaných politiků (Bismarck, Windhorst, Richter aj.)³⁷ Po semestru stráveném v Berlíně Kramář odjel do Paříže, kde další dva semestry studoval na École libre des sciences politiques.³⁸ Na samý závěr svých studií podnikl ještě studijní cestu po Anglii a Skandinávii, aby tak (slovy Karla Hocha) dokončil „svoje *Lehr- und Wanderjahre*“.³⁹ Definitivní tečku za tímto obdobím učinilo v roce 1886 vydání Kramářovy knihy *Papiergeld in Österreich (seit 1848)*, knihy, která vznikala pod vlivem Wagnerovým, jemuž byla Kramářem z vděčnosti též dedikována.⁴⁰

Obr. 6. Karel Kramář v době studií právnické fakulty

V kontextu Kramářových univerzitních studií je nápadné, že se ve svých *Pamětech* prakticky nevěnuje studiu na pražské fakultě. Nenajdeme v nich významnější zmínky o jeho pražských učitelích, za rozsáhlejší vzpomínku mu z pražských studií stála pouze jeho činnost v Akademickém čtenářském spolku a Všehrdu, ale i z těch si odnesl negativní dojmy.⁴¹ Neméně zajímavé je, že Kramáře v dobách jeho studií nereflektuje ani jeden z učitelů národohospodářství na pražské univerzitě té doby, tj. ani J. Kaizl, ani A. Bráf. Ačkoliv Kramář dle vlastního svědectví navštěvoval Bráfovy přednášky a zapsal si u něj i seminář, nic nespovídá o tom, že by Bráfa jeho student Kramář zaujal a že by mezi nimi vzniklo sebemenší pouto.⁴² S druhým učite-

³³ NAVRÁTIL 1931, s. 3.

³⁴ STAŠEK 1927, s. 54.

³⁵ HOCH 1938, s. 47.

³⁶ HOCH 1938, s. 48 a 59–60. Srov. též tehdejší Kramářovu charakteristiku z pera kolegy ze semináře H. Bahra (SÍS 1936, s. 40).

³⁷ KRAMÁŘ 1937, s. 9. K druhému berlínskému pobytu srov. kromě HOCH 1938 i vydané torzo Kramářova deníku: Po druhé v Berlíně (SÍS 1936, s. 23–27).

³⁸ K pařížskému pobytu Kramářovu a jeho zdejšími učitelům podrobněji SÍS 1936, s. 40.

³⁹ HOCH 1938, s. 9.

⁴⁰ KRAMÁŘ 1886.

⁴¹ HOCH 1938, s. 50–58.

⁴² HOCH 1938, s. 52 a 56. Srov. dále GRUBER 1922 a vzájemnou korespondenci (vlastně jediný dopis z roku 1907) s A. Bráfem (ANM, Bráf, k. 10). Vzájemná lhostejnost panující mezi Bráfem a Kramářem je skutečně nápadná, neboť Bráf platil za vcelku velmi oblíbeného učitele (srov. HOBZA 1927). Kramář do Bráfova sborníku pochopitelně nepřispěl.

Obr. 7. Karel Kramář v době studií v Paříži, 1884

lem národního hospodářství na pražské univerzitě, Josefem Kaizlem, kterého jeho životopisec Tobolka označuje přímo za Kramářova učitele,⁴³ se pak Kramář začal intenzivněji stýkat nejspíše až od konce roku 1887, dávno po své promoci.⁴⁴ Z tohoto *míjení* se lze snad odvodit, že mladého Kramáře jeho pražští učitelé příliš nezaujali, odborně ani lidsky, a z druhé strany neupoutal příliš ani on je.⁴⁵ Naopak Kramář tehdy zřejmě zaujal některé ze svých spolužáků, a to nejen svým aktivním vystupováním ve studentských

spolcích, ale především poněkud *exotickými* názory ohledně své budoucnosti. Alespoň Kramářův spolužák a pozdější známý cestovatel po Dálném východě Rudolf Cívárek vzpomíná, že Kramář budil pozornost tím, že svým spolužákům „vyjevoval *svoji ambici být ministrem*“.⁴⁶ Jak na to jeho spolužáci reagovali, těžko říci, ale po letech nezastírali nad tehdejší Kramářovou cílevědomostí svoji závist: „*Kdykoliv od Tebe dopis obdržím, probudí se ve mne závist... a vztek, že jsem nenásledoval po svých studiích Tebe. Ty máš nejkrásnější život ze všech lidí... co znám.*“⁴⁷

Jak již víme, Kramář byl již od prvních okamžiků na univerzitě rozhodnut vydat se na cestu politické kariéry. Tomu odpovídala i jeho další cílená a důkladně promyšlená příprava. Myšlenky na habilitaci a kariéru univerzitního profesora se vzdal tak rychle, jako před lety opustil představu kariéry advokáta. Největší roli při tomto rozhodnutí prý sehrálo nařízení ministra kultu a vyučování Paula Gautsche von Frankenthurn z druhé poloviny 80. let, že univerzitní profesori jsou povinni nosit stejně jako ostatní státní zaměstnanci uniformu.⁴⁸ Představa života v c. k. uniformě prý Kramáře naplnila takovým odporem, že se upnul výhradně k čistě politické kariéře.⁴⁹ Jako nejlepší průpravu k praktickému *politickému řemeslu* viděl v možnosti nahlédnout „*podrobně a důkladně do celého mechanismu bureaukratického aparátu, který vlastně utvořil centralizované Rakousko*“, neboť „*byl jsem přesvědčen, že nejlépe k tomu budu vyzbrojen, budu-li důkladně z pramenů znáti vnitřní ústrojí státu*“. K. Kramář tak začal od podzimu 1885 studovat ve vídeňském dvorním archivu (Hofkammerarchiv) akta Dvorní komory a České dvorské kanceláře z let 1704 až 1749 a po usilovném studiu dospěl v roce 1891 tak daleko, že počítal s vydáním své fundamentální historické práce během nadcházejícího roku. Bohužel předčasné rozpuštění říšské rady a nové volby na jaře 1891 dokončení práce odsunuly a vlastně znemožnily.⁵⁰ V konečném důsledku tak nečekané rozpuštění parlamentu ochudilo českou, resp. rakouskou historiografii o jistě cenné dílo, jehož výsledky se ovšem později alespoň z části promítly v Kramářově práci o českém státním právu.⁵¹

Vedle svých historicko-správních studií však Kramář nezapomínal ani na moderní státovědu. Navštěvoval tak statistické semináře prof. Karla T. von Inama-Sternegga, stejně jako přednášky ve vídeňské *Gesellschaft der österreichischen Volkswirte*. Poznal se zde s předními rakouskými ekonomy a státovědci své doby, jako byli Heinrich Rauchberg,

⁴³ Zde je samozřejmě na místě poznámka, že učitelem – a podobně školou – chápu mnohem intenzivnější vztah a souznění (metodologické, tematické, osobní atd.) mezi učitelem a jeho žáky, než pouhý fakt, že někdo chodil na něčí přednášku. Nota bene Kramář Kaizlovy přednášky zřejmě ani nenavštěvoval.

⁴⁴ Srov. TOBOLKA 1911, s. 219. Kramář sice vzpomíná, že se s Kaizlem na procházkách Vídně scházel již v roce 1886, ale korespondence obou zmíněných je doložena až od roku 1887 (HOCH 1938, s. 79).

⁴⁵ O opaku naopak svědčí text VI. Sise, který ve své biografické skice K. Kramáře uvádí, že Bráf a Kaizl byli Kramářovými „*oblíbenými učiteli ... kteří v něm vzbudili lásku k vědám národohospodářským a sociálním*“. Přestože je samozřejmě možné, že zde VI. Sís zachytil autentické Kramářovo svědectví, tak se spíše domnívám, že jde o Sísovu fabulaci (SÍS 1936, s. 37). Tím, kdo v Kramářovi vzbudil zájem o národní hospodářství, byl, jak již víme, berlínský A. Wagner.

⁴⁶ ANM, KK, k. 6, č. 141, Cívárek Kramářovi, 8. 4. 1897.

⁴⁷ ANM, KK, k. 6, č. 141, Cívárek Kramářovi, b. d.

⁴⁸ K úřednickým uniformám srov. SEDLÁČEK 2007, s. 106–123.

⁴⁹ HOCH 1938, s. 63.

⁵⁰ HOCH 1938, s. 64–65.

⁵¹ KRAMÁŘ 1896.

Ernst Mischler, Julius v. Roschmann, Franz Wittelshöfer či Moritz Ertl.⁵² Krátkou dobu pak měl dokonce působit i jako volontér v Rakousko-Uherské bance.⁵³

Kramář byl během svých studií ve vídeňských archívech (1885–1891), kdy již do Vídně trvale přesídlil, zcela posedlý vidinou svého budoucího mandátu a „*stále myslel na to, že bude poslancem*“.⁵⁴ Se svým cílem se přitom nijak netajil a vyvolával tím, stejně jako kdysi v Praze, pozornost svého okolí. Přestože s českými poslanci říšské rady neměl podle svých slov v druhé polovině 80. let styků, „*a také jsem jich nevyhledával*“,⁵⁵ našel si chvilku, aby se alespoň čas od času sešel s *Vůdcem národa* Riegre, pojedl s ním v luxusní restauraci *Stephanskeller* a vyličil mu nepokrytě své ambice. V této souvislosti je pozoruhodné, že se skoro sedmdesátiletý Rieger o Kramářových mladických ambicích (bylo mu tehdy 26 let) vyjadřoval s nemalým uznáním: „*U Štěpána trefuji také Kramáře, kterýž tu pracuje v archívu. Je to zvláštní s tím člověkem, že se chce věnovat naprosto jen politickému životu. Smáli se, že studuje na vůdce – a ovšem není bez talentu a bez energie – proces-toval již velkou část Evropy, zná jazyky, má v sebe důvěru a umí se chovat, musí být dosti samostatný z domu – nu a ze Semil je také, možná že k něčemu dospěje. Byl by to zajímavý případ.*“⁵⁶

Jestliže Rieger v mladém Kramářovi našel jisté zalíbení a se zájmem sledoval jeho činnost, tak Kramář se k Riegrovi, alespoň v soukromí, vymezoval více než kriticky. Na Riegra se už v 80. letech dávno neřekl *jako na pána Boha*, jako když jej poprvé slyšel řečnit při jungmannovské slavnosti v roce 1873. Zejména nemohl Riegrovi zapomenout jeho projev na půdě parlamentu v okamžiku návratu z šestnáctileté pasivní rezistence na podzim 1879, který podle něj postrádal koncepčnost, programovost a naopak v něm viděl slabost a malost: „*Naši lidé ztratili širší horizont, který dřív měli ... a v ničem se to tak žalostně, přímo zoufale, neobjevilo, jako v první řeči dr. Riegra na říšské radě, která přivedla svou malou úroveň všechny myslící české lidi v úžas ... Očekával jsem, že dr. Rieger se svým velkým řečnickým uměním rozvine celý český problém ve všech jeho důsledcích vnitřních i zahraničních a tak donutí Vídeň k respektu před českým národem a jeho spravedlivými požadavky... A zatím to byla řeč zlomené hrdé opozice, která byla vševládnou doma mezi svými, ale která přímo katastrofálně poznala svou slabost v té Vídni, již právě svou pasivní opozicí dala možnost, aby tak zesílila a do hloubky ovládla celou Cislajtanii.*“⁵⁷

Kramářův poměr k Riegrovi sice ani zdaleka nebyl tak negativní a obhroublý, jako tomu bylo u jeho pozdějších přátel a politických soupeřů Kaizla a Masaryka, ale byl již prost veškerého obdivu a sentimentu. Riegra v 80. letech vnímal již jen jako přežilou politickou ikonu minulých desetiletí a v kontrapozici vůči Riegrově postavení – a vůbec postavení staročechů – v české politice a společnosti projektoval nový obraz a obsah role politického *Vůdce národa*, který – lhostejno zda vědomě či podvědomě – šil sobě na míru a snažil se jej později jako poněkud samozvaný druhý *Vůdce národa* naplňovat: „*Až do opuštění pasivity nemohla naše politika být než citovou – a pro tu musel mít národ vůdce, autoritu, ke které by měl citový poměr – Palackého a Riegra. A bylo by nespravedlivým nepřiznati, že pro tuto heroickou dobu naší politiky byl Rieger celým svým životem a svými skvělými vlastnostmi rozeným vůdcem. Ale vstoupení na říšskou radu znamenalo konec citové politiky, politiky víry a nadšení, a místo ní musila přijíti politika práce a vědění, třeba nesená vírou a láskou k věci národní ... V dlouhé pasivní opozici nebylo výchovy k praktické politice, která se stávala stále složitější, a stále víc vyžadovala teoretických i praktických znalostí věcí státních, sociálních a hospodářských. To až na skrovné výjimky staročeské delegaci chybělo – a to bylo její slabostí, kterou nelze bylo nahraditi vírou v autoritu vůdce, třeba ta by byla jejím posledním útočištěm.*“⁵⁸ Jestliže si Kramář představoval, že právě on, na rozdíl od Riegra, ztělesňuje onen nový, vzdělaný typ politika, tak Masaryk, pozdější Kramářův zaujatý kritik a oponent, tuto stránku Kramářovy politické činnosti před vypuknutím Světové války hodnotil přesně naopak a Kramářovi paradoxně vyčítal povrchnost z nepracování a neodbornost!⁵⁹ Inu, je těžké se zavděčit všem a možná i sám Kramář během následujícího čtvrtstoletí upadl do jakési *riegrovské* letargie, pohodlnosti a – neodbornosti.

Společenský kapitál

Z Kramářova posledního citátu je dobře patrné, jakou roli přikládal potřebě kvalitního a moderního vzdělání poslanců a politických vůdců. Vynikající vzdělání však nebylo vše, čeho bylo zapotřebí k rozvinutí excelentní kariéry. Velmi pochopitelně záleželo i na celkové prezentaci osoby a názorů, na chování a vůbec vystupování. Zdá se, že i v této rovině byl K. Kramář mezi českými politiky nedostižný. Majetek i vzdělání mu umožňovaly takovou reprezentaci své osoby, jako málokterému z českých poslanců. Vybrané způsoby a dbalost o vlastní zjev Kramářovi nikdy nechy-

⁵² HOCH 1938, s. 60 a 70.

⁵³ NAVRÁTIL 1931, s. 7.

⁵⁴ HOCH 1938, s. 64.

⁵⁵ Toto tvrzení je samozřejmě třeba brát cum grano salis, neboť Kramářova denní docházka za českým tiskem do Café central, kde snídala a kafovala většina českých poslanců, prakticky znemožňovala, aby se s nimi či s českými žurnalisty nedostal do bližšího kontaktu. Zprvu (1885–1886) však mohl jistou distanc k českým politikům skutečně udržovat (HOCH 1938, s. 73).

⁵⁶ ANM, FLR, k. 6, Rieger manželce 30. 1. 1887. Vzájemná krajanská sounáležitost přitom nehrála svoji roli pouze u Riegra, ale i u Kramáře a jeho rodičů. Kramář např. považoval za důležité zdůrazňovat, že oba – s odstupem desetiletí – studovali na stejné škole ve Vysokém (HOCH 1938, s. 30 a 45). Ostatně byla i celá řada dalších shodných znaků v politických i životních kariérách obou zmínovaných politiků, takže jejich srovnávání je nabíledni. Učinil tak např. obsáhle C. Horáček v Sisově biografické črtě K. Kramáře (SÍS 1936, s. 53–54).

⁵⁷ SÍS 1936, s. 86–87 a 50–51.

⁵⁸ SÍS 1936, s. 134.

⁵⁹ AÚTGM, TGM, k. 245, deník, zápis 7. 2. 1914.

běly. Už jen drahý a vždy perfektní Kramářův zevnějšek zpravidla budil pozornost okolí, a to přinejmenším proto, že i při všedních příležitostech „nosil i ve Vídni manžety a povrchním Vídeňákům i aktivním ministrům to imponovalo, a proto vždy elegantního dr. Kramáře považovali za vládce Čech a on to bral doslova“.⁶⁰ Kramář však bezpečně ovládal i umění obratné a zároveň vtipné a uhlazené konverzace, která mu otvírala dveře salónů a, zdá se, i srdce dam: měl odpor k „jakékoli hrubosti, nikdo si nedovolil před ním pronést něco ordinárního, před ním nemohly přijít na řadu v mužské společnosti tak časté choullostivé vtipy nebo košilaté anekdoty, nebyla to póza, byl to naturel, odpovídající jeho dlouholetému životu ve společensky vytříbeném prostředí“.⁶¹ Díky zápiskům M. Červinkové-Riegrové víme, že do Riegrova vyhlášeného salónu byl zřejmě poprvé uveden počátkem ledna 1886, kdy se v Praze stavil před odjezdem do Berlína. Ač v nitru již mladočech, strávil tehdy večer v převážně staročeské společnosti. Vedle Riegrových to tehdy byli především někdejší Kramářovi univerzitní učitelé A. Randa, J. Stupecký a A. Bráf, ale i stavitel, politik a mecenáš české vědy J. Hlávka či šéfredaktor staročeského Hlasu národa J. Hubáček nebo ředitel Národního divadla F. A. Šubert. Tím, kdo Kramáře do Riegrova salónu doporučil, mohl být vídeňský profesor, lékař E. Albert. Ten byl ve Vídni Kramářovým sousedem a Albertův mladší bratr František byl onoho večera rovněž Riegrovým hostem.⁶² Sám Kramář svůj poměr k E. Albertovi označoval za „opravdové přátelství“, v němž věkový rozdíl nehrál roli.⁶³

Že Kramář mohl být dobovým *lvem salónů*, naznačuje slavista J. Perwolf, který nám zčásti dokumentuje Kramářovu památnou a z pohledu volby životní partnerky i osudovou cestu do Ruska v roce 1890: „*Dr. Kramář tu udělal nejlepší dojem – a co velice padá na váhu – zalíbil se našim dámám, totéž mně bylo sděleno z Petrohradu. Dr. Kramář má elegantní způsoby, mluví francouzsky, i jsem přesvědčen, že bude se všude líbiti. Posílejte sem více takových lidí...*“⁶⁴ Byla mezi zmíněnými dámami i jeho pozdější manželka Naděžda Nikolajevna? V každém případě se ženy Kramářovi líbily a on jim. Mohly tak v Kramářově politické kariéře znamenat důležitý stupínek. Ostatně, jinak tomu bylo i u Riegra, který ve své soukromé korespondenci opakovaně zdůrazňoval význam ženského elementu ve veřejném životě – „*Décidement – ty známosti se ženskými jsou mi ku prospěchu*“ – a současně se horšil na svého syna, že se ženské společnosti úzkostlivě straní: „*Já v každém psaní, jak víš, vybízím jej, aby se nevyhýbal společnosti vzdělaných paní, ano, aby je vyhledával. Co to platí, když ten fraucimor*

musí býti také na světě – a doplňuje celek života a žernov na mlýně nemele bez spodku. Musejí býti ty dva elementy, aby se udělala dobrá mouka.“⁶⁵

Kramář ovšem nebyl tím, kdo salóny pouze navštěvoval, ale rovněž se je ve Vídni koncem 80. let snažil zřejmě sám pořádat. Z kusých zpráv víme, že se již v 80. letech v jeho luxusně zařízeném „*knižecím bytě*“ scházela k ryze politickým debatám vybraná společnost české lobby ve Vídni. Vedle prof. E. Alberta a mladočeských politiků G. Eima, J. Čelakovského, E. Špindlera a J. Kaizla nechyběli ani budoucí vysocí ministerští úředníci českého původu, Kramářovi spolužáci J. Kaněra a K. Tobisch.⁶⁶ Sám Kramář pak píše, že na rozdíl od českých politiků stál spíše o styk s českými úředníky vídeňských ministerstev, a vedle Kaněry a Tobische jmenuje celou řadu dalších mladých českých úředníků (Goldbach, Trnka, Vlasák, Burger, Groß), s nimiž se pravidelně scházel a s jejichž pomocí pak od počátku 20. století realizoval praktické záměry své *pozitivní politiky*.⁶⁷ Kramářův vídeňský salón ale asi neměl delšího trvání; koneckonců chybělo v něm od počátku to, co činilo salón salómem – oduševnělá žena-hostitelka.⁶⁸ Kramář byl nejprve svobodný a situace se nezměnila ani počátkem 90. let, kdy navázal intimní vztah s Naděždou Nikolajevnou Abrikosovovou, roz. Chludovovou. Vztah s vdanou ženou bylo před společností pochopitelně nutné skrývat a nikoliv stavět na odív...⁶⁹

Co by se na Kramářově společenském zázemí a vytříbenosti chování mohlo z dnešního hlediska zdát předností, bylo v očích jeho četných kritiků prokletím. Kramářova aristokratičnost ve vystupování, život ve Vídni, otevřené dveře ministerských kanceláří i náklonnost císaře, a vůbec tzv. *vysokých kruhů* Kramáře výrazně vydělovaly z řad ostatních českých politiků a mohly působit v českých poměrech cizorodě. Kramář byl vnímán jako namyšlený a k sobě nekritický *Vídeňák* odcizený domovině a českým poměrům, jako namyšlenec, kterému česká hospoda – kde se obvykle dělala česká politika – nebyla dost dobrá a který toužil proto napodobovat *videňský salón*. Masarykovi blízký pokrokář E. Lederer výhrady podobného rázu shrnul do pozoruhodného závěru, jenž měl vystihnout podstatu Kramářova politického založení: „*V tom tkví, řekl bych, tragická vina jeho politického vývoje, že on, společenský aristokrat, musil dělat politiku demokratickou, jež se jeho osobní zálibě přičila. Ale musil ji dělat, jelikož jiná na počátku jeho kariéry nebyla možná.*“⁷⁰ Ještě dále zašel v roce 1920 ve své nenávislné kritice vůči Kramářovi levičově orientovaný Z. Nejedlý, který v Kramářově politickém

⁶⁰ ANM, Hlaváč, k. 4, č. 34, s. 45 a 51. Pro Vídeňáky byl Kramář ostatně vzorem šarmantnosti, laskavosti a noblesy, byl vždy „*skvělého zevnějšku a společensky uhlazených mravů*“ (tamtéž, k. 2, Hlaváčův rkp. „Dr. Kramář“).

⁶¹ ANM, Klíma, k. 4, č. 16, s. 72.

⁶² ANM, MČR, deník 1886, zápis 6. 1. 1886.

⁶³ HOCH 1938, s. 90.

⁶⁴ AÚTGM, TGM, k. Korespondence I, Perwolf Masarykovi, 23. 4. 1890.

⁶⁵ ANM, FLR, k. 5, Rieger manželce, 7. 3. 1881 a 24. 9. 1885.

⁶⁶ LA PNP, Špindler, k. 3, Špindler manželce, 6. 12. 1890; ANM, J. Čelakovský, k. 2, Čelakovský manželce, 29. 3. 1888; NAVRÁTIL 1931, s. 7–8. Zejména Karla Tobische označuje M. Navrátil za Kramářova velmi důvěrného přítele: „*Byli jako Castor a Polux.*“ (NAVRÁTIL 1931, s. 9).

⁶⁷ HOCH 1938, s. 73–74.

⁶⁸ K problematice salónů v 19. století srov. např. LORENZOVÁ – PETRASOVÁ 1999.

⁶⁹ Ke vztahu K. Kramáře a N. N. Abrikosovové blíže: VANDROVCOVÁ 2007a, PEKAŘ 2004, VELEK 2007.

⁷⁰ LEDERER 1912, s. 12–14, citát s. 13.

stylu a metodách nespátroval povznešený aristokratismus, ale obyčejnou lenost a neschopnost k praktické práci: „Mužem takové práce však dr. Kramář není a nikdy nebyl. Jeho místo nebylo nikdy u psacího stolu, v uzavřené pracovně, kde by byl úplně pohroužen jen v práci a jen v práci. Jeho politika byla vždy více reprezentativní: parádní řeč v delegacích, porady předsedů, audience u ministrů, kuloárové styky společenské – to byl pravý svět Kramářův... Jest proto také docela přirozeno, že dr. Kramář na svém místě [tj. na místě ministerského předsedy – L. V.] dlouho nevydržel. Ta zdejší ‚piplavá‘ práce s budováním státu přestala ho velmi brzo bavit, a proto raději hledal nové působíště tam, kde by mohl spíše provozovati tu svou vyšší politiku.“⁷¹

Nezbytnou součástí Kramářova osobního kouzla, kterým si dovedl řadu lidí snadno získat, byly zřejmě nejen vytříbené způsoby jeho chování, ale i samotný způsob mluvy.⁷² S tím však souviselo i další, pro politika 19. století nezbytné umění – umění řečnické. Kramář se později, již jako politik, vypracoval na jednoho z nejlepších sněmovních řečníků. Parlamentní zpravodaj Michal Navrátil o tomto jeho umění zachoval výmluvné svědectví. Zdůraznil, že Kramářův bravurní řečnický styl se zakládal na dokonalé stylistice, jasném vyjadřování, úzkostlivě zachovávané rylosti jazyka a především na výtečné znalosti přednášené materie. Přitom Kramář ale: „Nebyl řečníkem strhujícím např. jako dr. Herold, který pronesl pár blýskavých frází, ale řeči jeho nedaly se číst, ježto jim naprosto chybělo jádro. Řeči Kramářovy nebyly strojené a nebyly vypočteny na efekt, jako to bylo u dr. E. Grégra, který před zrcadlem studoval pózy jako nějaká baletka. Dr. Kramář neblýskal se před auditoriem různými cetkami, nons mots a anekdotami, jako to činil dr. Stránský, který byl obávaným orátorem a auditorium dovedl zesměšnit ... nepřičiňoval se o to, aby jeho řeč byla ‚illustriertes Brödchen‘, prošípaná zajímavými historickými reminiscencemi, aforismy, duchaplnými říkadly, jak si v tom liboval Gustav Eim, který však žádnou řeč nedovedl namemorovati, nýbrž přečísti. Dr. Kramář byl rovněž nepřitelem vši strojené pózy, planých frází a teatralnosti, čímž zakrýti chtěl chudobu svých myšlenek dr. Jan Podlipný...“⁷³

J. Matoušek kresbu Kramáře politika a řečníka doplnil i o další rozměr, kterého docílil srovnáním s Riegre: „Dr. Kramář je takřka stvořen za politika parlamentního právě vyčtenou schopností svou spojovati oportunism s věrností programovou, vyvážením všeobecných hledisek a nutného zájmu o detail, všestranností, která se nezastavuje před jakoukoli otázkou, pokud jen působí na politický vývoj.

Řečník věcný, apelující rovnoměrně na rozum i srdce posluchačů, obdařený vzácným kouzlem osobním, nejvyšší konciliantní v jednání – tyto vlastnosti, připomínající namnoze Riegra, byly patrné od počátku i jeho politickým odpůrcům.“⁷⁴ Ovšem i Kramářova konciliantnost měla zřejmě své meze a někteří političtí oponenti mu vyčítali neslušný zvyk, že čelí svému „odpůrci ne vážnými důvody, nýbrž lacinými vtipy a zesměšňováním. To mi udělal již loni... Vůbec se mi u dr. Kramáře nelíbí, že upadá často v nevážný až frivolní tón, jakoby se nakazil od dr. Stránského...“⁷⁵ Velkou Kramářovou réterskou předností byla i jeho schopnost bystře a vtipně reagovat na výkřiky ze sněmovního pléna, a to pochopitelně německy.⁷⁶ Kramářovo řečnické umění však nebylo automatické, a zejména v němčině si byl kvůli třemě dle vlastních slov zprvu nejistý, což mělo „za následek, že jsem se dlouho jako poslanec neodvážil mluvit volně a dlouho jsem byl odvislým od napsané své řeči“.⁷⁷ A i poté, co si své řeči již nepsal, tak jejich kvalita podle Z. V. Tobolky velmi závisela na tom, zda si řeč předem připravil, či nikoliv: „Kramář byl skvělý řečník, jestliže se na řeč připravil. Ale měl i řeči, které nevynikaly nad průměr obyčejného politického rozpravěče. V takovém případě si vypomáhal častým opakováním obratu: ‚Račte dovolit.‘“ a protože „Kramář byl povaha pověřivá. Vždycky dělal vše, aby nemusil řečnit v pátek a ve své vile v Praze dal si zřídit ještě roku 1912 ložnici a přespal v ní ještě téhož roku, poněvadž chtěl tím uniknouti r. 1913, kdy teprve ale byla vila hotová a k obývání způsobilá.“⁷⁸

Závěr

Profesionalizace české politiky byla kolem přelomu století ještě v plenkách. Její nerozvinutost korespondovala s vývojovým stupněm politické kultury a zejména s honoračním typem tehdy nerozvinutého politického stranictví. Jako dobová kritéria pro přiznání charakteru profesionálního politika (poslance) jsem v souladu i s dobovými hodnotami zvolil odpovídající hmotné zajištění a odbornou přípravu. Žít z poměrně nízkých poslaneckých diet se nedalo a počet politiků, kteří se mohli politikou zabývat na profesionální úrovni do té míry, že by byli nezávislí na výkonu jiného dalšího povolání, byl zanedbatelný. Politika tak pro mnohé představovala osobní zálibu či spíše oběť, oběť národu i vlastní prestiži. S ohledem na to, že poslanci a politické strany před rokem 1918 neměli až na několik málo výjimek resortních ministrů bezprostřední přístup do exekutivy a ani přímý vliv na ni, tak možnost žít z politiky byla ve srovnání s pozdější dobou výrazně omezena. Nedostatek hmotné

⁷¹ NEJEDLÝ 1920, s. 42.

⁷² Srov. VANDROVCOVÁ 2007a, s. 35. Ke Kramářovu osobnímu kouzlu, „jež fascinovalo nové a nové“ a přivedlo nejednoho až mezi členy strany, blíže DLABOLA 1930, s. 96–97.

⁷³ NAVRÁTIL 1931, s. 9.

⁷⁴ MATOUŠEK 1930, s. 53. Podobně Kramářovu konciliantnost obdivoval i novinář a někdejší Kramářův spoluodsouzenec V. Červinka: „Je při tom konciliantní, podle potřeby i roztomilý k odpůrcům ve straně vlastní, stejně jako k Němcům. Tou konciliantností získává si všechny osobně, i když ve věci je nucen s nimi zápolit hodně do tuha.“ (ČERVINKA 1930, s. 11).

⁷⁵ AÚTGM, TGM, k. 244, Al. Hajn výkonnému výboru strany pokrokové, 12. 4. 1907.

⁷⁶ ANM, Hlaváč, k. 4, č. 34, s. 67. Srov. též VANDROVCOVÁ 2007b, s. 14.

⁷⁷ HOCH 1938, s. 72.

⁷⁸ LAPNP, Z. V. Tobolka, k. 86, Tobolkovy poznámky o K. Kramářovi. T. G. Masaryk si podobně již roku 1891 poznamenal, že Kramář někdy v klubu mluví natolik abstraktně a složitě, že mu ostatní nerozumí – pochopitelně až na realisty – a překřtili ho proto podle obávaného senilního žvanila A. P. Trojana na „mladý Trojan“ (AÚTGM, TGM, k. 222, deník, zápis 11. 4. 1891).

samostatných a na současném výkonu jiného povolání nezávislých odborníků výše uvedeného charakteru způsoboval jednak zvýšenou fluktuaci poslanců, jednak – a to v daleko větší míře – nemožnost věnovat se plně (profesionálně) politice a výkonu svěřeného mandátu. Okruh ryzích politických profesionálů se tak redukoval jen na poměrně malý počet poslanců, kteří do politiky sice přicházeli již finančně zajištěni, ale současně se kontinuálně nemuseli věnovat jiné profesi, která by zajišťovala obživu jim a jejich rodinám. Ideálním typem takového politika v českém prostředí byl Karel Kramář.

Podmínka politické profesionality vázaná na nezávislou hmotnou existenci ovšem nebyla absolutní a s koncem éry honoračních politických stran a vznikem prostředí masových politických stran a jejich konkurence brala ve své původní podobě za své. Četní představitelé masových stran, na rozdíl od svých honoračních kolegů a předchůdců, totiž často získávali vedle poslaneckých diet určitou finanční podporu přímo od svých stran a na ně napojených satelitních organizací (odborníky, stranický tisk), pro které vedle výkonu vlastního mandátu mohli *politicky* pracovat i jiným způsobem než pouze ve sněmovně (např. jako redaktori stranického tisku, placení partajní byrokraté apod.). Tento systém se uplatnil zejména v sociální demokracii a představoval vývojově nový typ politika-profesionála. V této souvislosti můžeme jmenovat např. sociálnědemokratické poslance B. Šmerala, A. Němce aj. Proměna politického systému v meziválečném období navíc umožnila více než úzké prolnutí politických stran se státní exekutivou (až tzv. partajkracie) a vytvořila tak ve srovnání s monarchií výrazně odlišné prostředí, které napomohlo nepoměrně širší *profesionalizaci* politiky (přinejmenším ve smyslu *žít z politiky*).

Vedle otázky hmotného zajištění hrálo v procesu profesionalizace politiky výraznou úlohu i vzdělání a odborná příprava politiků. Platilo to zejména o období honoračních stran, kdy samy honorace se jako takové vymezovaly mimo jiné právě na základě vzdělání, a vyžadovaly je proto i od svých volených reprezentantů. Za optimální vzdělání politika – na základě dobových diskusí i sociálně-profesního rozboru poslanců – se považovalo vzdělání právníckého, resp. národohospodářského směru. Česká politika byla v tomto směru srovnatelná s politickým prostředím německých stran v Předlitavsku, na rozdíl od nich však byla silně handicapována svým postavením periférie oproti Vídni jako centru politického života. Přestože s rozvojem masových stavovských a třídních stran od 90. let 19. století dochází k patrnému poklesu počtu odborně kvalifikovaných (vzdělaných) poslaneckých sil, tak nelze říci, že by masové strany tuto stránku přípravy svých politických kádrů nedoceňovaly. Snaze získat do vedení stran a na jejich kandidátky vzdělané stoupence odpovídá i struktura poslaneckých delegací těchto stran, kde se jak u dělnických, tak rolnických (u těchto ovšem s určitým zpožděním) stran setkáváme s úsilím získat na své kandidátky právníky a národohospodáře. Jasně se zde projevuje citelně vnímaná potřeba kvali-

fikovaných kádrů pro práci ve sněmovně a v parlamentních výborech.

Zvolená biografická črta mladého Karla Kramáře má být nejen příspěvkem k dosud chybějícímu modernímu a komplexnímu životopisu tohoto výjimečného muže, ale především příspěvkem k pochopení úlohy hmotné nezávislosti a vzdělání profesionálních politiků pro rozvoj politické kultury v českých zemích. Obě v úvodu charakterizovaná kritéria, nutná pro přiznání statutu politika-profesionála, přitom byla v případě české politické elity výrazně limitujícími faktory a spolu s některými dalšími (např. logistickými) okolnostmi dlouhodobě omezovala kvalitativní rozvoj české politické reprezentace. Ve své podstatě uzavřený *bludný kruh* české profesionální politiky pomáhaly prolomit až modernizační změny ve vývoji politických stran, jejichž byrokratizace, zmasovení a v určitém smyslu i zbohatnutí umožnily většímu počtu jejich představitelů věnovat se výhradně politické práci. Zásadní průlom v tomto směru dovršil vznik Československé republiky a infiltrování politických stran do jejího vládního aparátu, což s sebou přinášelo i život politických stran a jejich reprezentantů z výkonu politické moci.

Resümee

Luboš Velek

Geburt eines Politikers – Lehrjahre von Karel Kramář. Zum Problem der Professionalisierung der Politik in der Habsburgermonarchie

Der Autor der Studie beschäftigt sich in seinem Beitrag mit Kramářs Lebensetappe vor seinem Eintritt in die Politik, d.h. den Zeitraum so ungefähr von 1860 bis 1891. Anhand einer Analyse verweist er auf Kramářs bewusste und zielgerichtete Vorbereitung auf eine politische Karriere bereits seit jungen Jahren. Und das nicht nur anhand der einmaligen Lebenspläne Kramářs, sondern er versucht vor allem die Rolle der Erziehung, der Ausbildung, der gesellschaftlichen Verbindungen und gleichzeitig des Vermögens in sog. Honoratioren-Schichten zu beleuchten. Bei der Karriere der Honoratioren-Politiker des 19. Jahrhunderts spielten all die angeführten Faktoren eine entscheidende Rolle und das Maß in dem sie erfüllt beziehungsweise nicht erfüllt wurden entschied über die allmähliche Professionalisierung der Politik. Die beginnende Professionalisierung der Politik zu Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts können wir ebenfalls als eines von mehreren Symptomen der politischen Modernisierung in der Habsburgermonarchie verstehen. Der vermögende, außerordentlich gebildete und über weitreichende gesellschaftliche Verbindungen verfügende Karel Kramář stellt somit einen idealen Typ des professionellen Politikers des 19. Jahrhunderts dar, der schon vor seinem Eintritt in die Politik finanziell unabhängig war. Einen Typ von Politiker, der im ethnischen tschechischen Umfeld weitgehend eine Ausnahme bildete.

Übersetzt von Marianne Horáková

STRUČNÁ ÚVAHA O KARLU KRAMÁŘOVI JAKO POLITICKÉM TYPU

MARTIN KUČERA, Akademie věd ČR, Praha

Román vynikajícího západoněmeckého spisovatele – anti-fašisty Siegfrieda Lenze (1926) *Deutschstunde* vyšel v českém překladu v polovině sedmdesátých let 20. století pod titulem *Hodina němčiny* a vzbudil po právu živý zájem. Kdyby jej byli mohli číst manželé Karel a Naděžda Kramářovi, cítili by se zaskočení, přímo zhnuseni. Hrajme okamžik malou psychohru a představme si, jak se jim zprvu rozjasnily tváře nad zjištěním, že Lenz je tvrdý kritik německého nacionalismu. Vzápětí by se však rozhořčili, neboť spisovatel neperzifloval výhradně německý, nýbrž každý nacionalismus v jeho emotivně zbarvené šovinistické fázi. Lenzova kritika takového nacionalismu by se byla Kramářových jistě bytostně dotkla. Všecky jiné nacionalismy byli s to odsoudit, jen český a ruský, případně vůbec slovanský, se v jejich představách vznášel na příslovečných holubičích perutích. K ztracení autora by však byli zcela jistě dospěli tehdy, když by při četbě zjistili, že Lenz netoliko podrobil kritice, leč dokonce sarkastické satíře chování politických vůdců, kteří z mluveného jazyka (řeči) činí nástroj manipulace davu, jemuž sice pochlebují, ale ve skutečnosti jím pohrdají. Kramářovi satiru těžko snášeli, natož tu, jež mohla mířit na jejich slabosti. K jakému rozladění by však u nich bylo došlo, jakmile by byli přišli na to, že německý spisovatel si vzal na mušku i okolí politiků, jejich poradce, přísně politikem střežené, aby náhodou nepřevyšovali jeho inteligenční kvocient, namlouvače všeho druhu, plazivce a slouhy, ba rodinné příslušníky politiků, narušující zpravidla svými žádostmi nebo vkusem hodnotovou škálu jejich preferencí, a posléze rovněž odpor politických vůdců jakéhokoliv národa vůči těm, co si troufli oponovat a myslet po svém.

Na pomyslném pásu četby manželů Kramářových lze demonstrovat jakousi kvintesenci průměrných politických nectností, jimiž Karel Kramář oplýval v nemalé míře. Jeho portrét se popravdě nectnostmi nevyčerpával, nicméně po čtvrtstoletém studiu jeho politické dráhy můžeme vcelku bez rozpaků prohlásit, že Kramářovy slabosti ovlivňovaly celý jeho politický a státnický postup, každý jeho pohyb na veřejnosti. Mezi významnými českými politickými individualitami sotvakde jinde najdeme výraznější příklad pro podobné tvrzení, protože kupříkladu i takový Antonín Novotný, politik jistě neporovnatelně menšího rozhledu, odlišné sociální příslušnosti a zhora jiné éry, byl s to občas vyslechnout některé pozitivně našeptávající hlasy ze svého

bezprostředního okolí, kterým byl aparát státostrany, tedy kolektivní orgán vedení. Kramářův sklon k autokratičnosti zato způsoboval, že přenášel řídicí pravomoci na druhé osoby naprosto svévolně, podle toho, kdo a jak mu byl právě sympatický. Nesympatie u něho vycházela z faktu ohrožení. Cítil-li se ohrožen silou toho či onoho jednotlivce, zaujal automaticky pozici nedůvěry a nedokázal ji pragmaticky překlenout. Uvnitř mladočeské strany nebyl schopen osobních kompromisů, ač veškerá jeho politická linie byla ryzí kompromis, lavírování z programu i z nedůslednosti.

V předkládaném textu nemíníme přespříliš historizovat, spíše hodláme nanést několik tahů sociálněpsychologické povahy, neboť se domníváme, že sociální psychologie nabízí historickému výzkumu dosud nedostatečně vytěžené badatelské pole. Navíc je sociální psychologie nezastupitelnou pomocnou historickou disciplinou tam a tehdy, kde a kdy se historik rozhodne metodicky se podrobit dialektické hermeneutice s požadavkem interpretace jako rozumnění na základě vcítění a jako rekonstrukce na základě dekonstrukce (lépe dekodování) a objektivace předmětu výzkumu. Od okamžiku svého zrodu byl Karel Kramář sociálně determinován původem z rodiny českého středního továrníka na česko-německém smíšeném území. Plynul z toho jednak nesoulad s německým kapitálem a jeho interese, jednak všudypřítomná snaha hájit kapitál národnostně český a v první řadě svůj vlastní. Když onu základní, v mnoha ohledech klíčovou charakteristiku poněkud přeženeme, tak Kramář – celoživotně podnikající v bavlnářském průmyslu – nikdy nepřekonal sociální horizont průměrného českého podnikatele pogründerského období. Nikdy jím ani na okamžik nepřestal být. Z toho plynulo vše ostatní.

Díky otcovskému zázemí se Karlu Kramářovi dostalo velmi dobrého vzdělání. S ohledem na osobní podnikatelskou budoucnost a na mladickou touhu po veřejném vystoupení (a vyniknutí) zvolil si ke studiu obor moderní, atraktivní, perspektivní, a jak se tenkrát mělo za to, otevírající široké možnosti k řešení podstatných soudobých problémů, jež byly stále viditelněji spjaty s rozporem mezi kapitálem a prací – totiž obor finančního práva. Pominul rozsáhlé hájemství práva trestního a občanského, disciplin mezi právníkou mládeží aktuálně nejoblíbenějších, a vrhl se na finance v historicko-juristické recepci jako na předmět hodný vědecké kariéry. Pod vlivem svých vysokoškolských

učitelů Josefa Kaizla v Praze, Adolfa Wagnera v Berlíně, Gustava Schmollera ve Strassburgu a Alberta Sorela na Svobodné škole politických věd v Paříži se připravoval k habilitačnímu řízení, ve Vídni externě navštěvoval lekce na Institutu pro rakouský dějepis. Dějepisné znalosti uplatnil po letech v podílu na syntéze české politické historie v kompendiu *Česká politika*.

Atmosféra v českém veřejném dění, jak ji rozpoutala přecitlivěle prožívaná aféra kolem Rukopisů královédvorského a zelenohorského, přivedla vcelku ústrojně mladého ambiciózního právníka se silným sociálním povědomím, vštěpovaným mu učiteli, z nichž dva němečtí patří mezi klasiky katedrového socialismu, i teoretickým promyšlením obsahu doby do tábora českých liberálních demokratů. V jeho čele stáli Tomáš Masaryk a Josef Kaizl. I když ho oba nabádali k žádoucímu vědeckému výstupu a k podstoupení procedury habilitace, paradoxně byli to právě oni, kdo ho od té dráhy jednou provždy odvedli a vtáhli do proudu politiky. Již v tomto momentě se projevila jedna z určujících Kramářových vlastností – nedostatek cílevědomosti, pevné vůle, rozhodnosti a nedostatek pracovitosti, podléhání cizím vlivům. Rezignace na vědu, k níž slibně započal cestu během studia a krátce po něm, byla první Kramářovou morálněvolní prohrou. Stal se jedním z mála českých profesionálních politiků, přičemž možnost profesionalizace mu zajišťovaly zděděné podniky, a i když měl nepochybné národohospodářské, historické a politické vzdělání, dále je nerozvíjel. V oblasti teorie vývojově ustrnul ve druhé polovině devatenáctého století, přesněji v osmdesátých letech. Teoretickým nárokům posledního desetiletí 19. věku s naléhavě vyslovenou maximou metodického kriticismu podle nás nestačil.

Po sloučení frakce tzv. realistů s mladočechy mohl se Kramář konfrontovat a také se konfrontoval s mladočeskou politickou garniturou. Jestliže Masaryk rostl v charismatického teoretika směru a Kaizl se ubíral samostatně jinam, veden ctižádostí dosáhnout spolupodílu české buržoazie na vládní moci v monarchii, Kramář zaujal zejména jako parlamentní řečník a taktik, jako praktický parlamentář. Osvědčil na rozdíl od svých druhů diplomatický takt i oporunitu, uměl promluvit vždy ex abrupto, zvučným, plným hlasem, dokonalou dikcí a svěbytnou, téměř mistrnou stylizací pronášel projevy v podstatě k jakémukoli žádanému či diskutovanému tématu. Jeho projevy nebyly nikdy prázdné, mířily k jádru věci. Neodchylovaly se od liberální doktríny a snad jedině v této otázce a potom ještě v otázce slovanské orientace české politiky v Rakousko-Uhersku jako orientace pro národ i monarchii směrodatné, záchranné a užitečné se neutápěl v kompromisnictví a vyjadřoval se konsekventně. Přes míru podnětů ovšem nepřinášel. Kramářovy koncepce byly odvozovány odjinud, od bratrů Grégových, od Gustava Eima, od Masaryka a s rostoucí intenzitou od Kaizla, později od ruských politických myslitelů. Lidovost a demokratismem Kramář též nevyňikal. Staří bardi jako Emanuel Engel, Josef Herold, Václav Kounic nebo Václav Škarda, nemluvě o Ervinu Špindlerovi, Karlu Tůmovi a jiných včetně spisovatelů Jana Nerudy, Jakuba Arbesa a Svatopluka Čecha, byli rodověrnými demokraty a k principu monarchismu i k dynastii zachovávali odstup, diktovaný zčásti jejich revolučně-demokratickým mládím,

Obr. 8. Karel Kramář, 1896

zatímco pro Kramáře rezóna koruny byla do války něčím nedotknutelným.

Jakkoli v devadesátých letech kulminovala Kramářova parlamentní kariéra vysokými funkcemi v prezidiu poslanecké sněmovny a jakkoli jako žurnalista, zpravující francouzské revue o situaci v mocnářství, způsobil málem krizi v trojspolkové velmocenské alianci, nedokázal si vydobýt směrodatnou pozici v mladočeské straně. Po překonání kolize mezi realisty a po brzy následující smrti Julia Grégra definitivně sejal svůj politický život s druhou nejstarší českou politickou stranou, zprvu plně zaujat jejími neuspořádanými vnitřními poměry. Teprve pozvolna, když předčasně skončil programatický Kaizl, Kramář kolem sebe soustředil finanční, žurnalistické a intelektuální síly mladší generace. Oslovoval je tím, že Kaizlův etapismus adaptoval v nových podmínkách po roce 1903 (tehdy se zdařilo překonat dílčí hospodářskou krizi ve spotřební výrobě a Živnostenská banka ovládla kapitálový trh českých zemí) v ideologickém konceptu „pozitivní politiky“, že onen koncept doplnil novoslovanstvím, zacíleným na součinnost Rakousko-Uherska s carským Ruskem, a že si stanovil reorganizovat stranu v centralizovaný celek, svázaný akceschopnou disciplínou. Během vnitrostranické krize – mezi lety 1901 a 1907, tzn. od Kaizlovy smrti po reorganizační mladočeský sjezd – v Kramářovi doutnala neukojená ambicióznost a bujela vrozená

ješitnost. Neobyčejně si začal zakládat sám na sobě a stal se nedůtklivý k pouhým náznakům nesouhlasu. V časopise *Nová česká politika*, jež si založil pomocí svého majetku a svého právního zástupce, advokáta Ladislava Klumpara, razil metodu pozitivního politického takticismu. Při její artikulaci navázal na někdejší „drobečkovou“ strategii národní politiky, formulovanou Františkem Ladislavem Riegrem, a na koncepci politiky „etap“ Josefa Kaizla. Obě stanoviska se ale od Kramářova lišila tím, že zachovávala v popředí státoprávní cíl českého politického zápasu s Vídní o restituci historické české státnosti, i když současně reflektovala krizovou fázi ve vývinu opojné celonárodní vidiny. Kramář odsunul – vědomě a správně – státoprávnost do druhé řady, protože za daného stavu nebyla splnitelná, a přesunul těžiště zájmu směrem k probíjení ústavní revize, a to včetně revize zahraničního kurzu monarchie. Uvažoval nesporně v celoříšském rámci a v státnickém rozměru, nicméně nejednal důsledně a přes respekt, kterého dosáhl u reformněji myslících vídeňských státníků, nevydobyval si jako kdysi Rieger prvořadé místo mezi českými politiky své epochy, což nevyplývalo z pouhé proměny časových reálií. U části českého publika získal zajisté frenetický obdiv, u další velké části budil neméně frenetickou bouři nevole.

Pozitivní politika v Kramářově pojetí byla národněpolitickou variantou konstruktivní opozice, lavírování a vzájemných koncesí případ od případu, nikoli krok za krokem. Dopředu Kramář příliš nemyslel, stanovil si krátkodobé mety, kupříkladu druhou českou univerzitu, rovnoprávnost češtiny v úředním styku, zvýšení platu úředníků určité kategorie apod., a podléhal náladám vnitropolitického mocenského zápasu. Jeho odpůrci se pak domnívali, a nebyli vždy v právu, že osobní mocenská pretence mu je víc než aspirace národní, že skáče od mantinelu k mantinelu, že není ani radikál, ani konzervativce, leč jednou to, podruhé ono podle momentální potřeby, že ani nehájí Židy, ani není proti nim, jen je využívá. Nebrali přitom na vědomí fakt, že Kramář byl v jednom principiální – v ohledu na české podnikatelské vrstvy, které dokázal zájmově sjednotit na jednotlivých bodech národního či říšského (vládního) politického programu, že byl vždy vyhraněně nacionální, aniž mu v tom překážely různé kontakty s německými politiky, a že byl za všech okolností nositelem družebních styků se slovanskými národy, zejména s Ruskem. Můžeme být ke Kramářovi sebeodmítavější, avšak jedno mu přece upřít nelze: dovedl na Vídní vymoci mnohé, byť za cenu ústupu od velkých všenárodních cílů. Proto by bylo neobjektivní a chybné, kdyby se jeho pozitivní politika před vypuknutím Švihovy aféry odsuzovala, jak se občas v minulosti dělo. V předvečer první světové války se však Kramář dopustil neodpustitelného omylu, když propadl svůdné představě, že zlikviduje národně sociálního konkurenta a oslabí kartel tzv. radikálních stran. František Xaver Šalda, František Mareš a množství dalších předních intelektuálů, mezi nimi i mladočechů, kteří se krátce předtím angažovali v ruské Bejlisově aféře a přispěli k osvobození židovského studenta ohroženého trestem smrti za údajnou rituální vraždu dívky, se postavili na odpor osočení dr. Karla Švihy z konfidence. Jejich odpor jako symptom závažnějších posunů na politické scéně mohl v očekávaných volbách mladočechům – navzdory jejich úspěchu před porotním soudem ve věci

Šviha contra Národní listy – zlomit vaz. Naštěstí pro Kramáře se rozpoutala válka a zamíchala kartami docela jinak.

Již za svého života se Kramář dočkal z více stran jízlivé kritiky pro ideologii neoslavismu. Byla prý neprozíravá a českému národu carofilskou orientací uškodila. Nemyslíme si to. Avšak i tady se v jistém smyslu projevila Kramářova politická krátkodečnost. Kramářovi se neoprávněně vyčítala reakčnost novoslovanství, vyvozovaná ze vztahu k pravoslaví a k ruské aristokracii. Vesměs šlo o účelové výtky. Ač byl jeho sňatek s krásnou a inteligentní Naděždou Nikolajevnou Abrikosovovou proveden podle pravoslavného ritu, Kramář k pravoslaví nekonvertoval. Češi ovšem až done dávna neměli ani ponětí o skutečné tváři pravoslavného myšlení a vycházeli jednostranně, nepoučeně, ba hloupě z prostého konstatování pravoslavné ortodoxie, konzervativnější a sterilnější než římský katolicismus. Mimochodem byl to Masaryk, kdo za Kramářovy první cesty na Rus upozornil svého politického žáka na filozofii Vladimíra Solovjova. A byli tu starý Chomjakov, Jurkevič, Fjodorov, z mladších Bulgakov, Šestov, Florenskij, Frank, Berdjajev, Losskij, Iljin a jiní myslitelé čerpající ze zřidel pravoslavného mysticismu, vizionářství a hluboké citovosti, jež tak vhodně doplnila a doplňuje západní racionalistické myšlení. Je-li učení T. G. Masaryka v něčem původní, pak mimo ostatní své přínosy v tom, že Masaryk si s dlouhým předstihem před světovou válkou a ruskou revolucí uvědomil nosnost ruského myšlení a ruské duchovní kultury v evropském a světovém měřítku. Nebýt onoho „pravoslavného myšlení“ (přičemž pojem je náš výpomocný novotvar) nebylo by ani filozoficky přesahných děl Gogolových, Gončarovových, Tolstého, Dostojevského a Čechova. A ruská klasika byla doménou estetických, etických i občanských norem manželů Kramářových.

Politicky vzato, novoslovanství bylo bezesporu ovlivněno, podníceno a inspirováno Kramářovou chotí a její společností, s níž Karel Petrovič přicházel do styku pravidelně jednou i vícekrát za rok v Barbo na Krymu. Vlivy paní Naděždy na jejího muže nebyly pokaždé kladné. Žena s hystrionskými rysy příznačnými pro něžné pohlaví vyššího vzdělání ruské národnosti se naučila česky a okouzila tím Kramáře, česky četla i psala, avšak nikdy se nenaučila Čechům rozumět. Svým sex-appealem zcela ovládala manžela, a dokázala u něho prosadit, cokoli si zámýšlela. Podkuřovala mu, hrála na jeho ješitnost, rozmazlovala ho. Na druhé straně s ním žila v hmotném dostatku a naprosté, oddané věrnosti. Monogamní Kramář nepřekonal nikde, ani v běhu politiky, „zátěž“ šťastného bezdětného manželství. Spolupracovníky si vybíral podle ženiných rozmarů. Klasik českého naturalismu Karel Matěj Čapek-Chod byl po úmrtí velkých českých literátů, spojených s mladočeskou stranou, největším kulturním zjevem v redakci Národních listů. Nebyl dvorný, byl dítě periferie a mluvil stylizovanou hovorovou češtinou. Paní Kramářové se zdál obhroublý a okázale dávala najevo pohrdání jeho romány, které pravdivostí výpovědi uváděly do rozpaků samotného Šaldu. Pro Kramáře platil úsudek jeho choti víc než hlasy odborné kritiky, všude zdůrazňoval její umělecké školení a vytříbený vkus. Před Čapkem-Chodem paní Naděžda dávala přednost novoromantické prozatérce Růženě Jesenské (nikoli jediné, ale nejspíš i proto, že její bratr byl zubařem obou manželů).

Kramář neváhal a v manželčině intenci poučoval starého spisovatele, jednoho z největších, jaké Češi na počátku dvacátého století měli, kterak psát jako ona, vždyť rozprávky o dívkách opuštěných zhýralými šlechtickými hejsky znamenají víc než ty jeho obrazy bohémy, rozkládající se buržoazie a „sprostého“ lidu. Přesto přese vše novoslavismus nebyl Kramářovou prohrou.

Poměr k Rusce, vycházející z osobního zájmu o slovanský východ, mu umožnil nalézt alternativní zahraničněpolitickou oporu pro zápas vlastního národa za plnost jeho práv. Tuto oporu paralelně nabídl monarchii, aby snáz mohla kompenzovat drtivou převahu spojeneckého Německa, a zasadil ji do celé struktury, do bohatého přediva slovanské politiky s dosti impozantním a snad i velikášským záměrem: sladit velmocenskou politiku Rakousko-Uherska a Ruska na Balkáně bez četnické pomoci Německé říše. Jenže Kramář se příliš nechal unášet bludící mírotvorné mise. Nedomyslel fatální závislost Vídně na Berlínu a v spasitelském snění byl zrazen bosenskou anekční krizí 1908. Vzápětí po pražském novoslovanském kongresu, s pádem Beckovy vlády a s vítězstvím Aehrenthalova balkánského konfrontačního kurzu padly všechny šance novoslavismu. Co přežívalo do války, to bylo dekorum, pouhý folklór pro pár nadšenců Vajanského a Klofáčova zrna.

Zbývá ještě novoslovanského Kramáře obhájit před předpojatostí. Bratřil se prý s ruskou reakcí. Opravdu? Tvrdili to většinou lidé, kteří o ruské skutečnosti věděli pramálo. Kramář se inspiroval Solovjovem, publicistikou Verguna, Volodimirova, Bobrinského, Chomjakova juniora, Vitalije Maklakova a dalších, rozvíjel součinnost s ruským zpravodajem ve Vídni Svatkovským apod. Ani jeden ze jmenovaných nebyl reakční konzervativce. Šlo, pravda, o legalisty, leč reformní ražby, kteří usilovali na úkor svého osobního standardu o změnu samoděržavného, anachronického Ruského impéria v moderní monarchii konstitučního typu. K takovému Rusku vzpínal ruce i Karel Petrovič Kramář. A potom – byl neoslavismus vskutku tak zbytečný, mrtvý už při svém početí a ireálný pro nereformovatelnost Rusi? Podle nás aspoň jeden chvályhodný důsledek přinesl. Bývá zapomínán. Rusofilství českého lidu v zápolí, ve vojsku a v krajanských obcích za vítězství ruských armád 1914–1915 znamenalo prolog boje za samostatný stát. Předpoklad k němu položila již expedice českých novoslovansky orientovaných lékařů v balkánských válkách. To byl ideový plod snah dr. Karla Kramáře, po roce 1918 uměle zanesený tlustými nánosy prachu.

Teze pozitivní politiky a novoslovanství měl Kramář pohromadě, když na jaře 1907 přistoupil k reorganizačnímu sjezdu mladočeské strany. Sjezd ho postavil do jejího čela. Pro stranu takový posun znamenal rozhodující krok k modernizaci. Zdařilo se tím překlenout kritické údobí doznívajícího honoračního stranického modelu, kdy mezi sebou soutěžily a vzájemně se potíraly různé frakce, kliky a zájmové „lobby“. Kramář zdaleka nebyl aklamativně přijat jako předseda užšího výkonného výboru a poslaneckého klubu. V předsednictvu strany zasedal i prokatolický Karel Černohorský nebo antisemita Václav Březnovský, kteří jeho volbě vehementně oponovali. Mezi krajinskými funkcionáři podobných oponentů nebylo nijak málo. Do vedení strany přicházel muž liberálního středu a moderního poli-

Obr. 9. Karel Kramář, po 1900

tického smýšlení, zároveň vzdělanec i podnikatel, napojený na národní finanční kapitál, bývalý realista, žijící někdy v ostré disharmonii s bratry Grégrovými, ctěnými zakladateli strany a jejího tisku, a nyní neméně ostře zacílený vůči radikální frazeologii ústředního mladočeského deníku Národní listy. To vše ho do funkce předsedy strany doporučovalo se značnou dávkou nejistoty. Přesto zvítězil na celé čáře. Strana i se svým státoprávním cílem byla v krizi. Potřebovala nutně nový programový dokument. A hlavně vyžadovala akceschopnost, agilnost a přesvědčivost pro nadcházející volby podle všeobecného hlasovacího práva do poslanecké sněmovny.

Podle našeho soudu Karel Kramář ve straně triumfoval na základě tří neoddiskutovatelných faktorů. Především nabytí přesvědčení o tom, že po neúspěchu Grégrů s vybudováním strany jiného charakteru, než byl původní, strany, již jsme kdysi s trochou licence nazvali „vnitrostranickou koalici“, bude třeba mladočechy jednoznačně profilovat jako stranu všech podnikatelských vrstev a tomu přizpůsobit jejich organizační řád. Model strany městské buržoazie přitom již formuloval nymburský poslanecký program Josefa Kaizla z prostředku devadesátých let. Avšak po něm logicky následovala secese agrární frakce, která mladočechy výrazně oslabil, a zhruba pětiletí po zrodu České strany agrární (1899–1904) se mladočeši zbytečně vyčerpávali polemickými útoky na nový stranický útvar. Vedle

něj také bojovali s národně sociální stranou jako zázemím živnostnických malovýrobů a radikálních nacionalistů, původně vycházejícím z mladočeské ideologie, ale postupem doby se od ní stále vzdalujícím. Kramář se zaměřil na české podnikatele en masse bez rozdílu sociálního statutu, náboženské konfese a etnického původu, obracel se rovněž na dělníky národního směru a mladočeský program přetvářel v tomto nosném, v podstatě buržoazně-demokratickém duchu. Proto bezvýhradně podpořil sociální demokraty a realisty s jejich obnovenými a pod odezvou událostí „bouřlivého roku“ 1905 zradikalizovanými návrhy všeobecného volebního práva. Zaštitil i studentskou obec, domáhající se samosprávných akademických svobod. Tím získal obdiv veřejnosti a prostých straníků, nezátížených dogmaty z minulosti.

Druhý faktor byl v mnohém nejdůležitější. Kramářův důvěrný vztah k dr. Jaroslavu Preissovi, tenkrát nejperspektivnějšímu českému finančníku, oblíbenému paní Naděždou, se budoval od chvíle, kdy Preiss dokázal žurnalisticky i národohospodářsky uhájit pozice českého bavlnářského textilnictví, což byl Kramářův interest vitálního významu. Nejednalo se o to, že by byl Kramář velký podnikatel – jeho tři podniky byly menších rozměrů –, a dokonce ani o to, že by byl podnikatel nadprůměrně úspěšný. Avšak podniky ho živily, a proto se nutně musel vyznat ve složitém spletní rakousko-uherského textilního trhu: kromě zahraničního trhu existoval vnitřní trh celoříšský, dále předlitavský, českých zemí a speciálně Českého království. To bylo nad Kramářovy síly i možnosti, takže spojil své soukromé zájmy se zájmy strany a napojil se spolu s ní na finanční kapitál Živnostenské a Průmyslové banky. Ve vedení největší české Živnostenské banky měl Preisse, ve správě Průmyslové banky bousovského potravinářského podnikatele v marmeládě Jindřicha Gustava Maštálku. Oni to byli, kdo dokázali finančně zajistit reorganizaci mladočechů a kdo realizovali finanční plán Preissův, spojený s dobytím doposud staročeské správní rady Živnobanky pro mladočeské zástupce. To do veliké míry rozhodlo v Kramářův prospěch.

Třetí z faktorů byl povýtce organizační. Aby Kramář mohl začít přetvářet zavedenou, již tradiční stranu českých podnikatelů, vývojově určující sociální vrstvy obyvatelstva té doby, musel mít relativně početný zástup stoupenců. Mezi starými mladočechy je měl jenom podmíněně. Opět to byl Preiss, kdo pomocí přítele a významného podnikatele i finančníka Jana Třebického získal k součinnosti jejich společného druha Aloise Rašína, nezávislého pokrokaře, vládnoucího vlivnými novinami Slovo. Rašín, který měl vysoký kredit z let věznění tzv. omladinářů a jako advokát získal renomé případem Svatováclavské záložny, byl cenný spiritus agens náboru dalších spolupracovníků. Do mladočeské strany převedl svoji skupinu Slova, podchytil a získal frakci odštěpených realistů z okruhu redakce revue Přehled (Zdeněk Tobolka, Josef Gruber, Augustin Žalud, Emanuel Chalupný aj.) a v neposlední řadě kulturně vlivnou skupinu akademické inteligence, donedávna souzvučnou s Masarykovými realisty (více sympatií, méně stranickým členstvím) a teď znechucenou vnitrostraničnými poměry po „korupční“ aféře Jana Herbena. Náleželi k ní např. Jaroslav Vlček, Lubor Niederle, Gustav Friedrich, František Mareš, Edward Babák. S pracovníky tohoto kalibru již bylo možné

o něco vážně usilovat. Krátce před stranickým sjezdem se pro Kramáře vyslovil stávající předseda strany Václav Škarda a s ním větší počet mladočechů jako Bedřich Pacák, Karel Adámek, Josef Fořt, František Fiedler. Reorganizace se povedla. Byť poté už mladočeši volby nevyhráli, udrželi si třetí místo ve volebních výsledcích stran za agrárníky a sociální demokraty, tudíž za masovými politickými stranami. Poslední předválečné říšské volby 1911 znamenaly v jistém směru největší Kramářův úspěch. Bez reorganizace by byl nemyslitelný.

Reorganizace a volby roku 1907 zabraly Kramářovi většinu času. Ač nevynikal soustavností a pilí, využil jej nad očekávání. Nicméně vzrostla jeho závislost na těch, kteří mu k úspěchu pomohli. Nejenže se všem odvděčil tučnými prebendami, ale v podstatě jim přenechal běžný chod domácí politiky, zatímco sám se soustředil takřka výhradně na poslanecký klub a vídeňskou politiku. Příznačné pro Kramáře bylo, že i když jeho vazby na vídeňské vlády nebo jednotlivé ministry mohly být sebeintenzivnější (poslední předválečný předlitavský premiér hrabě Stürgkh byl považován za jeho osobního přítele), ani za obzvlášť výhodné situace nepřijal ministerské křeslo. Prostě si nechtěl zadat. Zachoval si tak volné ruce pro případnou kritiku vlád, jak se vskutku projevovala v národnostní a státoprávní otázce, v otázce školské nebo v problematice zahraniční politiky po anexi Bosny a Hercegoviny či za balkánských válek. Přesto zůstává neobjasněno, do jaké míry bylo vhodné, že domácí politiku mladočechů přenechal erupivnímu, netaktickému, velice schopnému a arivistickému Aloisi Rašínovi. S Rašínem o mladočeském postupu na domácí scéně spolurozhodovali jeho tehdejší přátelé Tobolka a Maštálka, z pozadí Preiss a Třebický. Ti též společnými silami uskutečnili Rašínův projekt zakcionování grégrovského deníku Národní listy v roce 1910. Kramáře sice formálně zvolili do předsednické funkce ve správní radě vydavatelské Pražské akciové tiskárny, jenže Kramář se v případě novin a vydavatelstva fakticky na ničem přímo nepodílel. Spokojil se konstatováním, že akcionování překlenuje anomální dvojkolejnost, kdy ústřední orgán strany (Národní listy) byl v rukou grégrovských radikálů a psal proti předsednictvu strany, jež bylo nuceno vydávat si vlastní denní orgán v zadluženém, jakkoli zpravodajsky hodnotném Dni. O víc se nestaral. Přesto právě jeho autorita a věhlas přinesly mladočeské straně ve volbách 1911 nejvíce potřebných bodů. Hlavně Kramářovy aktivity ve Vídni, nahrazující po letech činnost Gustava Eima a vlastně na ni navazující, získaly mladočechům početné uskupení sympatizantů, voličů i členů z umělecké fronty.

Rozvahu o mladočeské straně jako straně podnikatelské a zároveň intelektuální národní elity Kramář před čtenáři předestřel před rokem 1907 hned několikrát. Při všech výhradách ke Kramářově prozíravosti snadno dojdeme k závěru, že to byla chytrá myšlenka. Spojit buržoazii s vědci a umělci v jednom stranickém organismu se snažil už Julius Grégr a více intuitivně jí vytvářel předpoklady po celou dobu své politické a žurnalistické aktivity. Poučen z Riegrovy neústupnosti zachovával – s výjimkou pravosti Rukopisů – vůči kulturním tvůrcům neideologické, názorově neutrální stanovisko. V prvním desetiletí dvacátého století ovšem národní kultura vyspěla, specializovala se, navázala

zahraniční kontakty nebo se snažila je navázat, generačně i zájmově se rozrůžnila – a bylo nutno hledat a nalézat nové cesty, nové prostředky a metody, jak s ní vést dialog. Ačkoli Kramář nebyl múzický člověk a jeho literární, hudební i výtvarný vkus byl akademicky konzervativní, nepochybně pragmaticky, avšak s neobyčejnou bystrostí odhadl touhy umělecké moderny a první (předválečné) avantgardy i české vědy po mezinárodnosti.

Určitý mezinárodní rámec, v daném momentě navýsost podstatný, Kramář dokázal českému politickému životu udělit v publikaci *Poznámky o české politice* z roku 1906. Z jeho knih jde o titul nejhodnotnější. Vědomě v něm české kultuře nabídl pluralitní ideovou základnu, zbavenou mýtů, předsudků a ošidných dogmat, zejména ideologicko-politických. I v zájmu české kultury, netoliko českého podnikání a české politiky, pokoušel se Kramář opakovaně o tzv. státní převrat, to znamená o proniknutí mladočeských reprezentantů do rady koruny, aby se česká buržoazie Kramářovým prostřednictvím mohla podílet na výkonu celostátní (říšské) moci. *Poznámky o české politice* mířily ovšem prvořadě jinam. Kramář v nich předložil konkrétní návrhy na demokratizaci volebního a ústavněprávního systému, na oslabení německého státního centralismu a na možnost česko-německého vyrovnání v českých zemích. Nabídku svých řešení se snažil uvádět na fórum poslanecké sněmovny a dokázal, že roku 1911 mladočechy volil nejen Arnošt Procházka se skupinou dekadentů kolem *Moderní revue*, nýbrž rovněž příslušníci generace bratrů Čapkových a malířské Osmy, mladí architekti (Josef Gočár, Pavel Janák, Vlastislav Hofman) a hudebníci (Vítězslav Novák, České kvarteto). Kramářův vliv ve správě *Moderní galerie*, jeho zahraniční konexe a účinná starost o české umění příkladně napomohly tomu, že se česká výtvarná moderna dostala aspoň sporadicky na vídeňské aukce a že pronikla před rokem 1914 za hranice mocnářství. V Národním divadle pak byla mladočeská strana oficiálně propojena se správou první scény i s jejím uměleckým vedením. Kramářovými přáteli byli jak předseda Společnosti Národního divadla dvorní rada profesor Jaroslav Hlava, tak ředitel Gustav Schmoranz, šéf opery Karel Kovařovic, šéf činohry Jaroslav Kvapil i šéf baletu Augustin Berger. Podobně tomu bylo na univerzitě, technice nebo v České akademii apod. V literatuře byly kulturní pozice mladočechů nejviditelnější. To bývá často nedoceňováno, stejně jako vysoký počet různých novin, časopisů a revuí, jež spadaly do mladočeské sféry. Kramářovy zásluhy o takovýto stav byly velké, zájem o kulturní oblast vyvíjel obdobnou jako jejích konkrétních problémů nepoměrně znalejší Masaryk. Spatřujeme v tom dědictví mladého Kramářova realismu.

Historička Milada Paulová na konci třicátých let hodnotila Kramářovo memorandum ruskému ministru zahraničí Sazonovovi, předané ruské straně v předvečer válečného konfliktu vídeňským zpravodajem Svatkovským v Bukurešti, jako vrchol politického úsilí českého slavjanofilského politika. Podobný názor byl poněkud přemrštěný. Podle nás memorandum podává další důkaz o Kramářově krátkozrakosti. Karel Kramář v okamžiku, kdy memorandum podal Rusku jisté mezinárodněprávní podněty a ústavněprávní návrhy, v nichž aplikoval ústavu německého Bundesstaatu na rakousko-uherské poměry (otázku Slovenska však

pominul jako nedůležitou), nepočítal s tím, že světová válka propukne už za pár týdnů. Spíše jako jiní pozorovatelé se domýšlel, že k očekávanému válečnému střetu velmocí dojde přibližně v roce 1915 nebo 1916, když Rusko za vydatné pomoci Francie dozbudí své kvantitativně nemalé branné síly. Byla to optimistická představa stoupenců politiky Dohody. Nebrala v potaz nutnost Německa vést rychlou válku v zájmu zadržení hroživé finanční krize, do které vilémovská říše podle svědectví prezidenta Říšské banky Helffericha upadala v důsledku námořního Tirpitzova programu, zaměřeného na soutěž s Anglií. Kramář, veden intencí ruského vítězství, se nechal unést k opravdu velezrádnému kroku. Jistěže po brzkém vzniku války trnul obavou, aby snad rakouská zpravodajská služba, ostatně nikoliv neschopná, neodhalila jeho tajemství a nepopravila ho za ně. Proto – nejenom následkem své víry ve svaté poslání Rusi a v její neporazitelnost – se upnul k naději ruského válečného triumfu a k osvobození českých zemí ruskými armádami. Vize vzaly záhy za své a Kramář byl zatčen. Byl sice zatčen jako hlavní představitel českého rusofilství (podle vojenských kruhů „Moskalophilie“) a jeho nepraktičnost – v kapse si ponechal číslo orgánu protirakouského francouzského odboje – ho nepřímo usvědčila z konspirativní odbojové činnosti, ale přece jen se mu asi v žaláři ulevilo, jakmile zjistil, že Vídeň o jeho velezradě nic neví.

Prvorepubliková publicistika zneužívala loajalistických projevů Karla Kramáře z vězení (jeho výpovědi, obhajobného plaidoyer, žádosti císaři o milost), aby „dokazovala“, jaký je Kramář rozený oportunist a co to bylo za Rakušáka. Její útoky máme za podlé. Kramář totiž pracoval v odboji víc než druzí, rozhodně víc než jeden z jeho nejohavnějších kritiků profesor Zdeněk Nejedlý. A přestože měl obavu z prozrazení nešťastného memoranda – a kdo by ji neměl –, jeho iniciativa po Masarykově odjezdu za hranice rozhodla o vzniku tajného výboru Maffie. Zásluhou Kramáře, Rašína, Preisse a Františka Síse se z umrtveného Národního výboru stal později vrcholný orgán celonárodní vůle, Národní výbor československý. Na druhé straně se nezdůrazňovala morálněvolní prohra dr. Kramáře, k níž za války skutečně došlo, jenomže jinde. Prohrou byl fakt jeho neemigrace, oslyšení Masarykovy výzvy k výjezdu. Místo sebe, neschopna opustit pohodlí rodinného krbu, vyslal za hranice matného novoslovanského agrárníka Josefa Düricha, čímž – aniž by to mohl tušit – dal agrární straně do budoucna zbraň do ruky proti své osobě. Jinou otázkou je, do jaké míry byl Kramář s to porozumět společenským pohybům na sklonku války a do jaké míry se osvědčil jako demokrat. Máme z vícera příčin za to, že podzim 1918 znamenal počátek jeho politického pádu.

V polovině dvacátých let, když Kramář vedl svoji dětinskou při s Hradem, velký malíř, grafik a karikaturista Vratislav Hugo Brunner nakreslil a opatřil textem bibliofilský tisk, jež nazval *Pohádka o králi Sobiáší*. Králem Sobiášem byl Kramář ve zkarikované projekci. Brunnerovy sarkasmy se střefovaly vcelku správně do nedostatků Kramářova demokratismu, nebo líp: do reziduí monarchismu v jeho mysli. Víme, že ještě na podzim 1918 – těsně před převratem – Kramář váhal, pokud se jednalo o formu samostatného československého státu. Demokratický repub-

likanismus zahraniční odbojové akce nepřijal za vlastní asi zejména proto, že se obával, aby se nedestabilizovala sociální situace, aby „bezuzdná“ demokracie neohrožovala vlastnické poměry, aby nedošlo případně k bolševizaci mas. Bohužel nevydaná Tobolkova edice protokolů ze schůzí Národního výboru československého tuto hypotézu potvrzuje. Masaryk bolševizaci pochopitelně také nebyl nakloněn, jak ukázal prosinec 1920, ale jeho a Benešův etický socialismus – vytváření podmínek pro další sociální vývoj k socializaci, k postupnému zespoločenšťování výroby a kulturních statků – byl pro Kramáře nepřijatelný a nutně se s ním musel rozejít. Po dělbě moci z prosince 1918, kdy proti své vůli byl konsenzem veřejného mínění donucen jako dosavadní předseda Národního výboru přednést návrh na obsazení prezidentského úřadu z exilu se navrátilším Masarykem a sám zaujmout funkci prvního premiéra, prohlubovaly se diskrepance mezi Kramářem a Hradem, a nejen Hradem, nýbrž celým národem.

Obecní volby z jara 1919 daly zapravdu lidu, ne Kramářovi, jenž se tou dobou angažoval ve prospěch intervenčního tažení na Moskvu, pro Spojence včetně Čechoslováků zhora nepřijatelného. O Kramářově naivitě a zaslepenosti nadto svědčila teoreticky nezaložená a chybně, až nesmyslně predikující monografie Ruská krize, v níž Kramář dokazoval na výsledcích Nepu, podle Leninovy státnické koncepce oživujícího sovětskou ekonomiku tržními hospodářskými mechanismy, že sovětské zřízení se bude zvolna kapitalizovat a úplně zanikne. Knihu vydal i v ruštině pro potěchu konzervativním emigrantům ze sovětského Ruska, neboť ač před válkou s ruskými konzervativci téměř nekomunikoval, po revoluci se paradoxně stal jakýmsi patronem a štědrým mecenášem nejpravicejších ruských emigrantských kruhů. Mimoto Kramářova polemika s Benešovou zahraničněpolitickou orientací byla neprozíravá a je třeba konstatovat, že byla scestná. Po roce 1919 a ještě markantněji po zavraždění Aloise Rašína, jenž po válce už vážně ohrožoval Kramářovu vůdčí pozici v jeho straně, vybíral si stárnoucí politiky spolupracovníky výhradně po konzultacích se svou ženou – a podle toho to vypadalo. Zvláště zhoubnou roli sehrával a nešťastný vliv na Kramářovy vyvíjel národohospodář František Xaver Hodáč, obdivovatel diktátorského principu získání a udržení politické moci.

Neumění se přizpůsobit, nesoulad s aktuálními poměry, vzrůstající naivita, to vše způsobovalo Kramářův rozchod s realitou, se skutečnými národními potřebami. Jeho vrcholnou érou byla léta před převratem, nebo ještě spíše před první světovou válkou. I tehdy se sice ukazovalo, že Kramář byl mimo Vídeň neobratný, jako politik málo pracovitý, neustále si rekreující neurastenické potíže v lázních, zájezdech k moři a na Barbo, nicméně v aréně rakouského parlamentu svými řečnickými schopnostmi, jazykovými znalostmi, všeobecným rozhledem a určitou konstruktivní věcností se dokázal prosadit a uměl prospět české věci. Pokud T. G. Masaryk soudil jinak, křivdil mu. Státníkem ovšem Kramář přestal být během pařížské mírové konference, a to navzdory faktu, že s ním Edvard Beneš nehrál fěr a že byl respektován na straně spojeneckých delegací. Nicméně jeho angažmá v ruském problému z něho učinilo směšnou figurku na šachovnici světového dění. Vraťme se nyní na zlomek vteřiny k psychohře, kterou jsme demon-

Obr. 10. Karel Kramář, 1907

strovali na začátku našeho zamyšlení. Kramářovi by se byli rozčilovali nad Lenzovou Hodinou němčiny, předně nad spisovatelovou demystifikací politických vůdců. Žili přesvědčením, že Karel Petrovič byl na rozdíl od TGM pravým a posléze zneuznaným „vůdcem národa“. Jejich přesvědčení se ale zakládalo, jak tomu často bývá, na chybě sebepečení. Kramář je zajímavý případ českého parlamentáře a profesionálního politika, jehož negativní vlastnosti podporovaly jeho marnou snahu přizpůsobovat poměry vlastním představám. Jako politik zajisté příliš nepřerůstal dobový průměr, disponoval státnickými sklony i vlohami v rámci času svého života, nadčasový význam a osobnostní velikost neměl. A přesto nás dodnes provokuje k úvahám a návratům. Ano, Kramář byl rozporná individualita, jeho působení v českém veřejném dění bylo rozporné a rozporná logicky zůstává i jeho reflexe v očích potomků.

Resümee

Martin Kučera

Kurze Erwähnung über Karel Kramář als Typ eines Politikers

Der Autor stellt eine Erwägung über den Politiker Karel Kramář vor der Gründung der Tschechoslowakischen Republik als einer autoritativen, emotionellen und ursprünglich gut gebildeten Person dar, der auf dem Gipfel seiner

individuellen Entwicklung Mitte der 90er Jahre des 19. Jahrhunderts angelangt war. Im Prinzip ging seine Entwicklung nicht weiter, denn politisch gesehen gelangte er erst nach dem Tode von Josef Kaizl in die ersten Reihen seiner Jungtschechischen Partei. Seine politische Linie war auf Kompromissen bei der Verteidigung der Interessen des tschechischen Volkes und der speziellen Interessen tschechischer Unternehmungen gegründet. Als Parlamentssprecher und Kabinettaushändler trat er mehr hervor als in der

Position des Parteiführers. Mit Hilfe von Freunden erreichte Kramář im Frühjahr 1907 eine führende Stellung in der Partei, und damit war er auf dem Gipfel seiner Möglichkeiten angelangt. Der Autor verwies auf die negativen wie auch auf die positiven Seiten von Kramářs politischem Wirken. Den Aufgaben, verbunden mit der neuen Orientierung der tschechischen Politik nach 1918, war Kramář nicht mehr gewachsen.

Übersetzt von Marianne Horáková

KRAMÁŘOVY SOCIÁLNĚ POLITICKÉ KONCEPCE NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ*

JAKUB RÁKOSNÍK, Univerzita Karlova, Praha

Karel Kramář se nikdy neprosлавil jako význačný český teoretik sociální politiky. Nicméně jeho názory na smysl a fungování sociální péče nejsou nezajímavé, třebaže mezi-válečným expertem číslo jedna v jeho mateřské straně na otázky národohospodářské a sociálně politické byl téměř o generaci mladší Karel Engliš. V době předválečné Kramářovi v těchto oborech konkurovali Karel Adámek, Josef Kaizl či Josef Fořt. Přesto Kramáře můžeme oprávněně považovat za osobu v těchto otázkách kvalifikovanou. Cílem tohoto příspěvku bude postžení jeho představ nejen v kontextu postulátů jeho domovské politické strany, nýbrž i v souvislostech transformace středoevropského liberalismu v desetiletích kolem přelomu 19. a 20. století. Nemá v tomto případě smysl přepisovat zde jeho výroky a hodnotit jejich pokrokovost apod. Kramář nám naopak může posloužit jako typ vzdělaného, liberálně orientovaného příslušníka tehdejší politické elity a pomoci dnešnímu čtenáři nahlédnout do myšlenkového obzoru jeho současníků v otázkách sociálně politických.

MLADOČEŠI bývají právem označováni za stranu liberální. Kramářovy názory v tomto směru výstižně dokreslují povahu českého liberalismu. Jde jistě o pojem mnohovýznačný, a nemá smysl se zde věnovat jeho definičním znakům.¹ Zřejmá je však skutečnost, že český liberalismus měl během poslední třetiny 19. století daleko k radikálním koncepcím neomezeného trhu a minimalizace státních zásahů do ekonomického a sociálního systému. To ovšem nemůžeme považovat za nějakou českou zvláštnost.²

Hospodářská krize, která do střední Evropy vstoupila po roce 1873, zpřítomnila hrozbu nevyřešené „otázky soci-

ální“ a dala vzniknout pestré paletě receptů na její řešení. Zatímco impulsy tehdy se rodícího sociálního liberalismu na britských ostrovech a v Americe³ předlitavské prostředí příliš nezasáhly, o to větší vliv si získaly myšlenky historických národohospodářů ze sousedního Německa, pro něž se vžilo původně hanlivé označení „katedroví socialisté“.⁴ Kancléř Bismarck v 80. letech uváděl první obligatorně pojišťovací zákony, které ministerský předseda Taaffe v Předlitavsku ochotně kopíroval.⁵ A přejal také onu odvrácenou tvář Bismarckovy sociální reformy – zákony proti socialistům. Představa mutualistické svépomoci jako hlavního liberálního receptu na negativní sociální konsekvence industrializace rychle ztrácela na popularitě a hledaly se nové cesty, v nichž Bismarckovo pojetí povinného, státem organizovaného a korporativně diferencovaného pojištění bylo jen jednou z možností.⁶

Do tohoto ideového kvasu posledních dekád 19. století vstupoval Kramář jako mladý profesionál s politickými ambicemi. Klíčovým pro formování jeho sociálně politických názorů bylo vysokoškolské studium. Vzděláním byl právník (doktorát získal v roce 1884). Jako formativní pro jeho sociálně politické názory se ukázal být pobyt v Berlíně (jednou během studií a podruhé těsně po jejich ukončení). Právě zde měl možnost seznámit se s myšlenkami Adolfa Wagnera, jednoho z předních katedrových socialistů. Ve svých memoárech to ostatně dosvědčuje, když psal o svém prvním pobytu: „*Ale hlavním [mým] zájmem byly přednášky Wagnerovy, které mně otvíraly nový, neznámý svět sociální politiky, jejíž byl A. Wagner předním vědeckým vůdcem.*“⁷ Nicméně, nutno poznamenat, že tento obdiv

* Příspěvek je součástí řešení Výzkumného záměru MŠMT čís. MSM0021620827 České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

¹ URBAN 1995, s. 15–27. Ohledně základních komponent liberální ideologie viz WALDRON 1987.

² Jak ukazují výsledky studia komparativní historické sémantiky, mnohovýznamovost slov „liberální“ a „liberalismus“ v jednotlivých zemích Evropy 19. a počátku 20. století, dokazuje bezpředmětnost úsilí o vytvoření jeho ideální definice, jež by byla v historiografii prakticky použitelná. LEONHARD 2003; SHEEHAN 1983; BRUNNER – KOSELLECK – CONZE 1982, s. 741–785.

³ Průkopníky tohoto směru myšlení byli na britských ostrovech zvláště Thomas H. Green (1836–882), Leonard T. Hobhouse (1864–1929) a později John M. Keynes (1883–1946). V Americe k předním průkopníkům patřil John Dewey (1859–1952).

⁴ Uvádí se, že tento pojem poprvé použil německý národohospodář H. B. Oppenheim koncem roku 1871 proti profesorovi Adolfu Wagnerovi (klíčová osoba pro intelektuální zrání Karla Kramáře). Ten na jednom církevním shromáždění v říjnu 1871 připouštěl oprávněnost kritiky soudobé společnosti ze strany socialistů. Název se vžil jako označení německých konzervativních univerzitních profesorů (a dalších intelektuálů), kteří polemizovali s hospodářským liberalismem a požadovali sociální reformu. Ztělesněním katedrového socialismu se následně stal Spolek pro sociální politiku (Verein für Sozialpolitik), založený v roce 1872, který poskytl mozkovou základnu pozdějším Bismarckovým sociálním reformám (WÖRTERBUCH 1911, s. 37–38).

⁵ Vynikající monografii, třebaže marxisticky konceptualizovanou, je JANÁK 1970.

⁶ Viz RÁKOSNÍK 2004. K hodnocení německých a rakouských paralel, resp. rozdílů viz RITTER 1983, s. 14 ad.

⁷ HOCH 1938, s. 48.

Obr. 11. Karel Kramář, kolem 1900

Kramářovi nijak nebránil (anebo možná byl právě příčinou), aby o více než dvě desetiletí později v roce 1909 na Wagnera velmi nevybíravě a se silnou dávkou sociální demagogie zaútočil poté, co se poněkud nevhodně ve svém vídeňském projevu vyjádřil o tom, že vše kulturně hodnotné v habsburské monarchii je dílem německého kmene.⁸

Ve druhé polovině 80. let se Kramář dostal do okruhu tzv. realistů kolem T. G. Masaryka. O kritickém postoji realistů k mladočeskému liberalismu byla napsána již řada zdařilých prací.⁹

M. Znoj výstižně poznamenává, že „Masaryk překračuje klasický liberální model společnosti směrem k tomu, co je běžně známo jako sociální liberalismus. Jeho pozice odpovídá změně, kterou právě v té době liberalismus prodělával. Důvodem této proměny liberalismu nepochybně byla sociální otázka, která Masaryka zaměstnávala.“¹⁰ Totéž je možné říci také o mladém Kramářovi. Ve svých pozdějších memoárech cituje dokumenty realistů z konce 80. let, v nichž výslovně poukazují na to, že „v otázce sociální rozhodně podle své slovanské přirozenosti odpíráme liberalistickému individualismu.“¹¹ Nicméně z hlediska Kramářových politických a sociálních názorů se zdá být jeho trvalé přimknutí k této straně jako zcela konsekvantní (byť jistě tyto názory nebyly jedinou příčinou).

V řadách mladočechů existoval vždy zájem o otázku sociální. To vyplývá jednak z faktu, že se snažili pasovat sebe do pozice strany všenárodní, a jednak z důvodu jejich členské základny. Reprezentovali levici občanské politiky před rokem 1891 a jako takoví se obraceli častěji na méně majetné složky obyvatelstva. Ostatně toto organizační podchycení tzv. pětizlatkového voličstva bylo také klíčem jejich volebního triumfu (vedle efektivní propagandy proti staročechům po tzv. punktacích). Zároveň se od 60. let 19. století v rovině politických deklarací profilovali jako pokračovatelé radikálních demokratů z roku 1848. V desetiletí následujícím byli právě mladočeši hlavními konkurenty rodící se sociální demokracie v boji o přízeň dělníků.¹² S ohledem na výše uvedené faktory není nijak překvapující, že mladočeši měli k otázce sociální blízko a v jejich programových prohlášeních příležitostně nalezneme reflexy sociálně politických reforem.¹³ Proto také po vstupu realistů Masaryka, Kaizla¹⁴ a Kramáře do mladočeské strany nenalzáme na tomto poli jakékoli významnější programové korektury.

Když Kramář pobýval na své druhé německé studijní cestě v Berlíně v roce 1884, vrcholilo právě tehdy sociálně reformní zákonodárství kancléře Bismarcka. Výmluvné jsou v tomto směru Kramářovy postoje k tomuto soudobému trendu německé politiky. S patosem sobě vlastním vyjadřoval svou rozpolcenost mezi citovým vzplanutím pro řešení otázky sociální a instinktivním odporem ke konzervování starých společenských pořádků, jehož pečeť byla v sociálních reformách železného kancléře více než patrná. V poznámkách z roku 1884 se v tomto směru vyjadřuje jasně: „Avšak, aby stát pomohl trpícím a utlačovaným, na nichž se ve jménu svobody páše neodpuštělný hřích... Ovšem

⁸ KRAMÁŘ 1909, s. 10 ad.

⁹ Viz např. VOJTĚCH 1980; KUČERA 1995.

¹⁰ ZNOJ 2003, s. 94.

¹¹ Jedná se o „Glossy k programu lidovému“, které byly publikovány ve čtvrtém ročníku Času. Cit. dle HOCH 1938, s. 252–253.

¹² Viz HORÁČEK 1933, s. 66–80. Mladočeši měli zpočátku zásadní výhodu v tom, že sociální demokracie zůstávala až do 90. let 19. století marginalizovaným politickým seskupením.

¹³ Příznačný je v tomto směru původní mladočeský program z prosince 1874: „Národní strana svobodomyslná především bude usilovati o zřízení v pravdě svobodárná, spočívající na základech demokratických, tj. na rovném právu všech. ... dle možnosti přičiňovati se bude k pozdvižení skleslého nyní blahobytu k zvelebení rolnictví, k oživení průmyslu a obchodu, k obhájení potřeb dělnictva a k zmírnění nynější těžké, všeobecné tísně.“ Cit. dle CIBULKA 2000, s. 214.

¹⁴ Studoval mimo jiné u velíkanů německého Spolku pro sociální politiku Gustava Schmollera.

Obr. 12. Karel Kramář, kolem 1900

*nehledám úkolu tohoto vyplnění v dokonalém chudinství, ač jeho důležitost nepopírám, nýbrž v tom, aby distribuce byla spravedlivější, nechci, aby žebráckou almužnou dostával dělník to, na co má právo! Proto jsou mně sociální reformy Bismarckovy tak sympatické. Však stát, který to má vše vyplnit, musí být státem svobodným, jeho vůle musí být vůlí národa... Nuž, tímto způsobem snad lze vyrovnati protivu, nebýti oekonomickým liberalistou a přec býti svobodomyslným!*¹⁵

Tento ostentativní odstup od ekonomického liberalismu si zaslouží bližší pozornost, protože se jedná o rozšířený jev v postojích české předválečné politické elity. Konstantní ideou politických programů hlavních českých politických stran 90. let 19. století a první dekády století dvacátého je defenzivní postoj, ať již v otázce národnostní, hospodářské či sociální, které rozhodně nelze chápat jako navzájem izolované.

České národní hnutí jakožto slabší hráč v nacionální konkurenci západní části habsburské monarchie odmítnuti

ekonomického liberalismu, jehož nositelem byly především německojazyčné hospodářské a politické elity, z pochopitelných důvodů akcentovalo. Staročeši, mladočeši, agrárníci a pochopitelně i sociální demokraté jej svorně odmítali, třebaže každé politické seskupení z poněkud odlišných příčin. Sociální skupiny, o něž se tyto strany opíraly, považovaly ekonomický liberalismus za své ohrožení.¹⁶ Nesocialistické strany hledaly ochranu českých živnostníků a zemědělců proti německo-židovské buržoazii, sociální demokraté proti buržoazii obecně. Kramář si byl na začátku své politické kariéry dobře vědom toho (a rozhodně nebyl v tomto směru sám), že bez ekonomické emancipace nemůže národ efektivně dosáhnout emancipace kulturní a politické. A této premise odpovídaly i jeho názory sociálně politické, v nichž se zásadně prolínaly sociální požadavky se silným nacionálním apelem.

Kramář vstupoval do politiky v éře soumraku klasického liberalismu 19. století, v éře, kdy (v sociologických kategoriích řečeno) se Evropa nacházela ve fázi přechodu od omezeně liberální modernity k modernitě organizované.¹⁷ Tento přechod zásadním způsobem ovlivnil chování liberálních stran obecně. Němečtí liberálové v Předlitavsku byli nuceni soustavně ustupovat tlaku nových nacionálně populistických proudů v demokratizujícím se politickém systému. U mladočechů tento posun je méně zřetelný, protože se dlouhodobě vyznačovali radikálně populistickou rétorikou a vyhraněným nacionalismem. Nacionální radikalizace obou národních táborů, provázená celkovou krizí liberalismu, vynášela do popředí nové radikálně nacionální strany a seskupení a vtahovala do soukolí nacionálních třenic stále širší vrstvy obyvatel. Katalyzátorem jejich pohybu se kromě nacionalismu stala také sociální otázka a prostředkem jejich politizace boj za volební reformu.¹⁸ Výstižně v tomto směru poznamenal B. Löwenstein, že „jen díky nacionální demagogii se jim [mladočechům] podařilo ještě roku 1907 v Praze podchytit 42 % voličů, přesně to spektrum, které v současné Vídni volilo Luegerovy křesťanské sociály... Liberálové se všude dostali do vleku radikálně nacionálních hesel.“¹⁹

Tento vývoj nemohl zůstat bez vlivu na posuny v sociálně politických koncepcích liberálních stran. Pokud hodláme analyzovat sociálně politické postoje konkrétního politika či programové požadavky politické strany, je nutné také stanovit kritéria analýzy. Hodnocení v pojmech „buržoazní“, „socialistický“, „pokrokový“, „reakční“ apod., jak s nimi pracovaly domácí marxistické práce (jakkoli mnohdy pramenně velmi slušné) se nejeví příliš užitečným. Pro analýzu a interpretaci jsme zde zvolili následující dvojice pojmů, které považujeme za určující v kontroverzích o směry sociální politiky na konci 19. a na počátku 20. století a podle nichž se formovaly v industrializovaných

¹⁵ SÍS 1936, s. 24–25.

¹⁶ K sociálním předpokladům těchto postojů jednotlivých vrstev českého národa viz KOŘÁLKA 1996, s. 228–233. Akcenty v politických programech viz KUBŮ 2006.

¹⁷ Principem této tzv. první krize modernity byla nesplněná realizace požadavků liberální ideologie. Namísto toho „starý“ liberalismus výrazně limitoval deklarovanou rovnost všech občanů (zvl. žen, dělnictva, někdy též minoritních etnik). Hlavním důsledkem této krize bylo rozšiřování volebního práva, krize liberalismu a rozvoj masových politických a zájmových organizací (WAGNER 1990, s. 110–113).

¹⁸ Cit. dle MALÍŘ 1998, s. 19. V nedávné době se velmi inspirativně nad těmito otázkami zamýšlel vynikající znalec problematiky Gary Cohen (COHEN 2004).

¹⁹ LOEWENSTEIN 1997, s. 42.

Obr. 13. Karel Kramář v Paříži, 1914 (?)

zemích jednotlivé směry sociální politiky. Jedná se o následující pojmové dvojice: 1. svépomoc nebo etatismus, 2. chudinství nebo sociální pojištění, 3. povinnost nebo dobrovolnost sociálního pojištění, 4. sociální reforma nebo sociální revoluce a v neposlední řadě též 5. třída nebo

národ.²⁰ Na následujících řádcích se pokusíme pomocí tohoto analytického aparátu interpretovat myšlenky Karla Kramáře z doby před I. světovou válkou.

Mnohé z odpovědí již naznačil výše citovaný úryvek z Kramářových memoárů. Třebaže zmínky o svépomoci zůstávaly tradiční rétorickou výbavou liberálních stran, sympatie ke státnímu zásahu, či přesněji zásahu veřejné moci (státní správy nebo samosprávy) při řešení otázky sociální, jednoznačně sílily. Nepochybně v tomto směru sehrála svou roli zkušenost z hospodářské krize 70. let, kdy zkrachovala většina svépomocných dělnických spolků, jež byly na konci předchozího desetiletí s takovou pompou (a za asistence lokální i národní liberální honorace) zakládány. Jak již bylo ukázáno výše, mladý Kramář si o efektivitě svépomoci nedělal přehnané iluze a naopak se plně přikláněl k řešení pomoci státního zásahu.

Přijal i bismarckovskou ideu korporativně organizovaného pojištění, tj. zavedení nikoli jednoho univerzálního systému, nýbrž realizaci pojištění pro jednotlivé „stavy“ společnosti. Proti sociálním demokratům namítal, že oni požadují výhradně dělnické pojištění a nemyslí na ostatní stavy společnosti. Kramář naopak požadoval svébytné sociálně pojišťovací mechanismy rovněž pro osoby samostatně výdělečně činné.²¹ Později, když řešení této otázky přišlo na pořad dne, se zastával zvláštních pensijních schémat pro nedělnická povolání. Kramářovo zřejmé přijetí německých pravidel rozdílných schémat pro jednotlivé společenské stavy (ne nadarmo se o německém modelu hovoří jako o korporativním) mohl ovlivnit i prostý politický pragmatismus, třebaže na takové ryze účelové důvody lze vysvětlení redukovat jen těžko. Otevřeněji než Kramář, který zásadně ve své rétorice odmítal třídní stanoviska, postoj mladočeské strany v tomto směru vyjádřil jeho stranický kolega Václav Škarda, když na 38. schůzi stranického klubu prohlásil: „*Pro sociální reformy jsme, ale musíme vždy přihlížeti k tomu, aby byly ve prospěch celého národa, poněvadž nemůžeme vésti politiku pro jednu vrstvu... Naše strana jest stranou celonárodní. Vždy hledí k tomu, aby ze všeho vzešel prospěch celého národa. Avšak nesmíme se tajiti tím, že hlavní naše síla spočívá nyní ve středním stavu městském.*“²² Tento přístup se pak pochopitelně výrazně odrážel v jejich praktické sociální politice. Není proto divu, že jak v éře předválečné, tak i meziválečné se eminentnímu zájmu Kramáře i jeho strany těšila sociální opatření ve prospěch těchto vrstev (především penzijní pojištění soukromých zaměstnanců či platové řády veřejných zaměstnanců). Vyhrocený český nacionalismus jej vedl k podpoře finančních požadavků v rezortu školství (pochopitelně na školy české).²³ Od počátku, co vstoupil v roce 1891 na půdu říšské rady, ve své poslanecké činnosti sociálně reformní požadavky relativně často akcentoval.²⁴

Zní jako plytký rétorický obrat, který v pramenech nalezneme v míře vrchovaté, že „*česká otázka byla Kramářovi zároveň otázkou sociální*“.²⁵ Vypovídá však mnohé

²⁰ Tzn. zda je „otázka sociální“ výhradně „otázkou dělnickou“ či nikoli.

²¹ ŘEČ KRAMÁŘE 1911, s. 8.

²² ŘEČ ŠKARDY s. d., s. 16–17.

²³ Bližší údaje viz PRVNÍ MIN. PŘEDSEDA 1938, s. 6–7.

²⁴ Stručný přehled viz SÍSOVÁ 1920, s. 60 ad.

²⁵ Srv. např. SÍSOVÁ 1920, s. 60 ad.

o východiscích jeho sociálně politických úvah. Kramář i mladočeši od počátku prosazovali radikální rozšíření volebního práva, třebaže s nástupem nových stran v 90. letech 19. století se prudce zmenšoval politický kapitál, který ze všeobecného volebního práva mohli vyzískat. Jejich trvající důraz na svou všénárodnost je předurčoval podpoře volebních i sociálních reforem. Nejsilněji je tato skutečnost patrná v 90. letech, kdy ještě zcela nerezignovali na získání hegemonie mezi dělnictvem v konkurenci se sociálními demokraty.

Není také nijak překvapující, že (nejen) z důvodu radikálního nacionalismu Kramářovo stanovisko k marxismu bylo od počátku kritické a kritickým zůstalo i po celý zbytek života. Vytvářel poněkud schématickou černobílou kontrapozici marxistického materialismu proti nacionalistickému idealismu.²⁶ Proti stanovisku o tom, že otázka sociální je především či výhradně otázkou zlepšení životních podmínek dělnické třídy, oponoval vždy již zmíněným argumentem nacionálním.²⁷ Třebaže byl schopen se sociálními demokraty v praktické politice bez obtíží kooperovat, na propastném rozdílu v ideových východiscích to nic neměnilo. Podstatou tohoto rozdílu byla otázka možnosti překonání základní kontradikce kapitalismu mezi kapitálem a prací. Pro Kramáře i mladočechy byl tento rozpor v rámci stávajících pořádků řešitelný dílčími sociálními reformami.²⁸

Na tomto místě lze shrnout, že se již v počátcích Kramářovy politické kariéry zformovala jeho stanoviska k otázce sociální, která v pozdějším období výrazněji nemodifikoval a která můžeme považovat v jistém smyslu za konstanty jeho sociálně politických úvah. Mezi ně můžeme zařadit jednak důraz na nutnost státního zásahu (a tedy popření primárnosti svépomoci), požadavek moderních sociálních opatření (tj. odmítání tradičního modelu chudinské péče)²⁹ ve formě obligatorního pojištění, přednost nacionální identity jednotlivce před identitou třídní a podpora dílčích (nikoli však nutně mělkých!) sociálních reforem.

Dobová sociální věda rozeznávala v Evropě čtyři dominantní systémy sociální péče: Do první skupiny spadaly země s obligatorním pojištěním námezdně pracujících (Německo, Rakousko). Do druhé skupiny státy s dobrovolným, avšak silně státem regulovaným pojištěním (Francie, Belgie). Do třetí skupiny náležely dobrovolné pojišťovací instituce, jako byly především anglické tzv. Friendly Societies. Do poslední skupiny spadaly zaměstnavateli organizované zabezpečovací systémy (v různé míře se vyskytovaly ve většině zemí).³⁰ Z uvedeného vidíme, jak bytostně středoevropský Kramář ve svých názorech byl.

Vliv německého sociálně politického myšlení a dědictví sociálních reforem hraběte Taaffeho zapříčinily, že zájem českých politiků se před I. světovou válkou koncentroval především na první skupinu sociálních opatření. Daleko menší zájem vzbuzovala skupina druhá (více např. v otázkách pojištění v nezaměstnanosti) a téměř žádnou skupina třetí. Čtvrtá skupina se ještě dlouho pohybovala v striktně soukromoprávní rovině, a proto rovněž nevyvolávala větší pozornost mezi tehdejšími politiky.

Nabízí se jistá hypotéza, která však prozatím musí zůstat ve své hypotetické podobě, protože dosud stále přetrvává nedostatek empirických studií o postojích v otázkách sociálně politických jak u jednotlivých politiků, tak i politických stran. Trvalé úsilí o nacionální emancipaci (která v českém prostředí často nabývala vyhraněné podoby ekonomického nacionalismu ve smyslu hesla „svůj k svému“) a ideové vlivy státního paternalismu ze sousedního Německa (nezapomínejme rovněž na silnou tradici paternalistické sociální reformy v řadách rakouské byrokracie) v otázkách sociálně politických byly faktory, které determinovaly postoje české politické elity a zapříčiňovaly zřejmou podobnost v názorech jejích hlavních reprezentantů v otázkách sociálně politických. Historik P. Heumos kdysi nadhodil (avšak blíže nerozpracoval) zajímavou tezi o „paternalismu prvorepublikových elit“.³¹ Domníváme se, že tento „paternalismus“ měl své kořeny ve faktorech, uvedených výše v tomto odstavci, tj. v předválečné tradici, v níž se formovaly politické zkušenosti i jisté myšlenkové stereotypy meziválečné elity. Karel Kramář je toho ostatně dobrým příkladem.

Kramářovy sociálně politické představy před I. světovou válkou odpovídaly hlavnímu dobovému sociálně reformnímu trendu, jak byl vytyčen německým příkladem v 80. letech. Po válce však Kramář na svých názorech v těchto otázkách ničeho nezměnil a totéž lze říci také o jeho straně (národně demokratické), jakožto dědičce českých liberálních stran 19. století. Po vzniku Československa byla v dobovém klimatu, příznivém radikálním sociálním reformám, velkorysá sociální politika národní demokracií v zásadě podporována, avšak tento trend skončil v roce 1924, kdy bylo uzákoněno sociální pojištění zaměstnanců.³² Za velké hospodářské krize se strana držela důsledně konzervativních prostředků řešení krize, vyznačujících se v československém prostředí především radikální úspornou politikou a odporem k devalvaci koruny. Kramář ani jeho strana v sociálně politických otázkách již nepřekročili ideový horizont, který se zformoval ještě v době předválečné. To už je ale problematika, která by si zasloužila zvláštní studii.

²⁶ Srv. VENCOSKÝ 1992, s. 44.

²⁷ VENCOSKÝ 1992, s. 44. Lakonicky tento argument zformuloval v roce 1919 František Sís: „Jsme [národní demokraté] nejen stranou národní, nýbrž i stranou všénárodní, t. j. stojíme proti každému tříštění na stavy a třídy, aby jeden stav nebo jedna třída bojovně proti druhé v národě vystupovala bez zřetele na to, jak se dotýkáji národního ústrojí.“ (SÍS 1919, s. 6).

²⁸ Viz ŠKARDA 1897, s. 88–94.

²⁹ Výhody pojišťovacích schémat proti tradiční chudinské péči: V pojištění jsou beneficianti nuceni na systém přispívat (pojistné), a stavovská diferenciace umožňuje udržení sociálního statusu pojištěnců v případě sociální události. Zatímco chudinství nastupovalo až v momentě sociálního propadu jednotlivce, pojištění vytváří standardizovaný systém prevence proti nežádoucím důsledkům takového propadu (viz HEIDENHEIMER – FLORA 1987, s. 27).

³⁰ Viz LUBOVÉ 1968, s. 25.

³¹ HEUMOS 1979, s. 323–376; viz též HEUMOS 1995.

³² Viz MATOUŠEK 1925, s. 10.

Resümee

Jakub Rákosník

Kramářs sozial-politische Konzeption an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert

Kramář war in seinen sozial-politischen Ansichten stark beeinflusst vom deutschen Kathedersozialismus (insbesondere von Adolf Wagner). Deshalb gehörte er schon seit jungen Jahren zu den Vertretern der obligatorischen Sozialversicherung mit ihren korporativen Zügen, wie sie Bismarck in Deutschland ins Leben gerufen hatte. In der praktischen Politik war er häufig aktiv bei der Schaffung konkreter sozialer Gesetze beteiligt. Mit Hinblick

auf die Klientel seiner Jungtschechischen (und später Nationaldemokratischen) Partei insbesondere die Gesetze, die die private und öffentliche Beamtenschaft betrafen. Seine „soziale Doktrin“ erfuhr nach 1890 keine eingreifenden Korrekturen. Kramář und die Nationaldemokratie unterstützte nach dem Ersten Weltkrieg eine Reihe von Sozialreformen. Ab Mitte der 20er Jahre ging jedoch der Wille zu einer solchen Unterstützung zurück. Nicht einmal während der Weltwirtschaftskrise überschritt Kramář seinen Vorkriegshorizont und hielt sich grundlegend an konservative Rezepte und deren Lösung, d.h. radikale Sparpolitik und Beibehalten des hohen Kronenkurses.

Übersetzt von Marianne Horáková

KAREL KRAMÁŘ V ČELE NÁRODNÍHO VÝBORU A PRVNÍ POVÁLEČNÉ VLÁDY (ŘÍJEN 1918–LEDEN 1919)

JAN KUKLÍK, Univerzita Karlova, Praha

28. října 1918 se začala psát nová kapitola české státnosti, a to ve formě samostatného československého státu. Jeho počátky jsou velmi úzce spojeny se jménem Karla Kramáře, který se tak již za svého života stal jedním z jeho symbolů. Otázkou však zůstává, nakolik se tak stalo proto, že zastával nejvyšší funkce předsedy Národního výboru a první vlády,¹ a nakolik tomu bylo pro jeho aktivní politickou angažovanost a snahu po vytvoření ideového základu novému státu. Odpověď na tuto otázku není nijak jednoznačná ani jednoduchá. Vyžaduje totiž, abychom se podrobně podívali na způsob, jakým Kramář obě výše zmíněné nejvyšší funkce v době zrodu československého státu zastával.

Prvním vládním orgánem nového státu – Československa – byl Národní výbor, který původně vznikl jako reprezentativní orgán domácí politiky již v roce 1916. V průběhu let 1917–1918 dospěly postupně české politické strany, jediné autoritativní organizace, které národ v této době měl, k přesvědčení, že s rakouskou vládou již nemá cenu dále jednat, že je třeba budoucnost hledat mimo dosavadní rámec monarchie. V červenci 1918 byl tedy Národní výbor zásadně reorganizován, někdy je dokonce používán termín nově „ustaven“, aby na základě výsledků posledních voleb do říšské rady, konaných roku 1911, odrážel předpokládanou sílu českých politických stran. Měl celkem 38 členů. Jeho předsedou se stal patrně nejvýznamnější český předválečný politik, dříve mladoček, nyní představitel sjednocené pravicové politické strany – státoprávní demokracie – dr. Karel Kramář. Místopředsedy byli agrárník Antonín Švehla a čs. socialista Václav Klobáček, jednatelem sociální demokrat František Soukup a tajemníkem dr. František Staněk. Kramářovo jméno je tak na prvním místě pod provoláním Národního výboru z 13. července 1918, které zároveň předurčovalo jeho směřování k samostatnému Československu.²

Kramář se jako předseda Národního výboru mohl opřít především o nespornou morální autoritu a aureolu „mučed-

níka národa“, kterou mu získal „vlastizrádný“ proces, v němž byl spolu s A. Rašinem odsouzen k trestu smrti.³ V rámci Národního výboru patřil Kramář k těm, kteří prosazovali důsledné uplatnění argumentů českého historického státního práva⁴ a podporoval i myšlenku společného státu Čechů a Slováků. Dokonce v této souvislosti vyjádřil i z hlediska budoucího vývoje zajímavé úvahy o jazykové odlišnosti (a tím i kulturní svébytnosti) Slováků.⁵ Po bolševické revoluci v Rusku byla problematická jeho původní orientace na carské Rusko jako slovanskou velmoc. Sám Kramář se již ke svým návrhům na začlenění českých zemí do „Slovanské říše“ vedené ruským carem z počátku války v roce 1918 příliš nehlásil,⁶ „ruský“ a slovanský faktor však jeho politické uvažování, zejména v zahraniční politice, zdaleka neopustil.

Vlastní přípravy na vznik samostatného státu a převzetí moci (nebo, jak se dobově říkalo, na „revoluční převrat“) zajišťovaly především komise Národního výboru, kterými byly komise ústavní, hospodářská, zahraniční, finanční, menšinová, sociálně-politická a tisková. Vznikly zde návrhy na první politická, hospodářská a právní opatření samostatného státu, praktické těžiště těchto příprav se však soustředilo především do hlavní organizace domácího odboje, tzv. Maffie, na jejíž činnosti participovala pouze část členů Národního výboru. Patřil k nim i Kramář, avšak jeho jméno není v této době spojeno s žádným zásadním návrhem či iniciativou.

Zároveň začala vznikat síť místních Národních výborů, jimž v tu pravou chvíli měla připadnout role představitelů nové moci v regionech. Předpokládané převzetí moci mělo být co nejlépe organizováno, aby se předešlo zmatkům a chaosu, který mohl vyústit v násilí a rovněž zásadní sociální konflikt. Tomu chtěla česká politická reprezentace, včetně Karla Kramáře, předejít. Nejdůležitějším dokumentem spojeným s Kramářovým jménem je v této době prohlášení přijaté 29. září 1918 na společném zasedání Národního

¹ K fungování těchto institucí srv. ČECHUROVÁ – KUKLÍK 2006.

² KLIMEK 1994, dokument č. 69.

³ Jednatel Národního výboru F. Soukup to výstižně charakterizoval následujícím způsobem: „Byl pro tento úřad předurčen svou osobností, svým žalářováním a svým procesem, v němž národ neviděl proces jednotlivce, nýbrž svůj vlastní proces kolektivní.“ (SOUKENKA 1930, s. 257).

⁴ Ke Kramářovým předválečným názorům na historické státní právo viz KRAMÁŘ 1896.

⁵ Rozsáhlou citaci ze sborníku Moravsko-slezského I. viz GALANDAUER 1988, pozn. č. 52.

⁶ Kramářův návrh viz GALANDAUER 1988, s. 20 ad. Nejnověji k tomu HARNA 2006, s. 506.

výboru, poslanců Českého svazu a občanských českých členů panské sněmovny.⁷ Kramář schůzi předsedal a patřil k aktivním stoupencům rozhodnutí odmítnout návrhy na ústavní přestavbu rakousko-uherské monarchie, předložené říšské radě rakouským ministerským předsedou Hussarem 26. září 1918.

Poněkud komplikovaný proces vzniku československého státu, který byl jako subjekt mezinárodního práva uznán dohodovými spojenci⁸ ještě před tím, než jeho vznik „prvním zákonem“ prohlásil Národní výbor, se projevil i v tom, že kromě Národního výboru existovala ještě jedna vládní reprezentace státu – exilová vláda, vytvořená 14. října 1918 z Československé národní rady sídlící v Paříži. Vládu tvořili jako „prezident prozatímní vlády“, nebo též prezident, předseda ministerské rady a zároveň ministr financí Tomáš Garrigue Masaryk, ministr zahraničních věcí a ministr vnitra Edvard Beneš a ministr války Milan Rastislav Štefánik. Kramářova autorita „vůdce národa“ tak již byla od samého počátku existence samostatného Československa konfrontována s autoritou a koncepcemi vůdce zahraničního odboje Tomáše Garrigue Masaryka a také s diplomatickým umem Edvarda Beneše.

To se plně projevilo, když dne 25. října odjela delegace Národního výboru vedená Karlem Kramářem přes Vídeň⁹ do Ženevy, kde ve dnech 28.–31. října 1918 vedla jednání s Edvardem Benešem (a jeho spolupracovníky Š. Osuským, L. Strimplem a I. Markovičem) jako zástupcem exilové reprezentace, mimo jiné i o vzniku československé vlády v Praze. Kromě Kramáře tvořili delegaci i místopředseda Národního výboru V. J. Klofáč a za Český svaz G. Habrman, F. Staněk a A. Kalina, člen Mafie P. Šámal, a členy delegace byli i hospodářští a finanční experti J. Preiss a K. Svoboda. Při hodnocení Kramářovy úlohy při vzniku státu není možné se neubránit rozpakům nad zvláštní kombinací „nepřízně osudu“ a ne zcela využitě šance zůstat „vůdcem národa“. Události v Rakousku-Uhersku i doma totiž dostaly rychlý spád, a proto když dne 28. října 1918 přijala v Praze přítomná část předsednictva Národního výboru – Antonín Švehla, František Soukup, Jiří Stříbrný, Alois Rašín a posléze i Vavro Šrobár (zvaní proto též „Mužové 28. října“) – zákon o vzniku samostatného československého státu, Kramářovo jméno s tím nemohlo být přímo spojeno. Stejně tak fakt, že Kramář nebyl přítomen v Praze v prvních dnech „po převratu“, dal iniciativu jiným, zejména agilnímu a organizačně zdatnému A. Švehlovi a také A. Rašínovi, který ještě posílil svoji pozici „organizačního ducha“ v státoprávně demokratické straně.¹⁰ Jak uvidíme, tento trend měl ještě pokračovat.

Přesto však ještě zůstával prostor právě ve zmíněném jednání delegace Národního výboru s exilovou reprezentací

Obr. 14. Karel Kramář před pražskou vilou, 1918

v Ženevě. Vždyť dohoda zahraniční a domácí reprezentace měla být pro dohodové spojence tím posledním argumentem pro definitivní uznání československé samostatnosti. O průběhu jednání existuje kromě oficiálních zápisů a dalších dohodnutých dokumentů¹¹ i rozsáhlý záznam učiněný E. Benešem.¹² Kramářovo vyličení se nám dochovalo ve formě jeho expozé na jednání Národního výboru 5. listopadu 1918.¹³ Na těchto jednáních si obě strany vyměnily informace o vývoji politické situace. E. Beneš podle svého zvyku obsáhle seznámil delegaci zejména s průběhem jednání o prosazení myšlenky samostatného státu u dohodových velmocí a o úloze zahraničního odboje a legií. Naopak delegace Národního výboru informovala Beneše o stavu příprav na vyhlášení samostatného státu. V závěrečném komuniké se delegace Národního výboru a Českého svazu vyjádřila pochvalně o činnosti legií a reprezentantů zahraničního odboje a za „národ doma“ s ní vyslovila plný souhlas. Dohoda byla učiněna též o zásadách československých podmínek pro eventuelní mírová jednání.

Určité problémy přinesly diskuse o otázkách formy budoucího státu – tj. zda československý stát bude republikou či zda existují nějaké důvody (například postoj dohodových velmocí), proč zachovat formu konstituční monarchie. Beneš tuto část rozhovorů shrnoval následujícím způsobem: „byly nabídky pro ustavení státu jako monarchie a uvažovalo se o princí italského královského rodu, o romanovském velkoknížeti, dokonce i o nedospělém synu zavražděného následníka trůnu Františka Ferdinanda, avšak po poradě se spojenci nové Československo bude republikou. Taková forma státu je perspektivní“.¹⁴ Republiku ostatně podporovali i představitelé československých legií. Benešova slova schválili z přítomných V. J. Klofáč, P. Šámal, F. Staněk

⁷ KLIMEK 1994, dokument č. 132.

⁸ Zde je myšlenka československého státu a jeho uznání velmi úzce spojena s argumenty historické české státnosti zejména s ohledem na jeho budoucí hranice. K tomu viz zejména úvodní studii a dokumenty k uznání československé exilové reprezentace: KLIMEK 1994.

⁹ Zde se K. Kramář sešel s designovaným rakouským ministerským předsedou H. Lammaschem. Jeho návrhy na českou účast při záchraně monarchie na federalizovaném základě však odmítl (SOUKUP 1928, 954 ad.).

¹⁰ K tomu viz ŠETŘILOVÁ 1994b.

¹¹ KLIMEK 1994, dokument č. 184–186.

¹² K jednáním viz blíže BENEŠ 1935 a nejnověji DEJMEK 2006, s. 213 ad.

¹³ NA, NVČ, k. 1, Stenoprotokol jednání Národního výboru ze dne 5. 11. 1918.

¹⁴ BENEŠ 1935, s. 390–391.

a A. Kalina. Sociální demokrat G. Habrman k tomu dodal: „*Strana naše je rozhodně pro demokratickou republiku. Kdyby nás to však mělo stát samostatnost, spolkneme i krále*“. Proti republikánské formě vlády se vyslovil pouze Karel Kramář, který zastával spíše názor na přijetí formy konstituční monarchie „podle anglického vzoru“ a nevzdával se možnosti využít panovníka z carské rodiny. Ani pro Kramáře však nebyla tato otázka nepřekonatelným problémem, neboť jej uspokojila druhá část těchto jednání týkající se osobního složení československých orgánů. Jednání se shodla na tom, že se Masaryk stane prezidentem (hlavou moci vládní a výkonné) a Kramář předsedou vlády, kde měli zasednout zástupci všech politických stran. Dohodnuto bylo i obsazení dalších 14 resortů – Beneš dostane zahraniční věci, Štefánik ministerstvo války, Rašín finance, Šámal vnitro, Švehla zemědělství, Soukup spravedlnost, Klofáč zeměbranu a Habrman ministerstvo veřejných prací. Zároveň se předpokládalo, že ve vládě budou, kromě Štefánika, celkem tři zástupci Slovenska (Ivanka, Šrobár a Hodža) a jeden zástupce německé menšiny.¹⁵

Když se Kramář 5. listopadu s delegací vrátil do Prahy, byl již na nádraží nadšeně přivítán a svůj první improvizovaný projev pronesl z automobilu, mluvil o výsledku ženevských porad pro „demokratickou lidovou republiku“.¹⁶ Přesto však poměrně záhy mohl zaregistrovat, že osobní neúčast na vyhlášení státu 28. října pro něj představuje určitou, zatím však stále ještě překonatelnou politickou nevýhodu. Národní výbor, jemuž se podřídily všechny správní orgány, v sobě zahrnoval jak nejvyšší exekutivní moc, tak i moc legislativní, spočívající v přijímání prvních československých zákonů a nařízení. První dny nového státu přinesly hektickou politickou, správní, diplomatickou a normotvornou činnost budující základy nové československé státní moci – a Kramář se na tom osobně nemohl podílet. Práce Národního výboru byla i po 28. říjnu řízena jeho předsednictvem, které se tak stalo de facto československou vládou. A zde hrála rozhodující roli Švehlova osobnost, a to jak ve vztahu k předsednictvu a plénu, tak i k tzv. permanentní komisi, která se stala skutečným exekutivním orgánem Národního výboru.¹⁷ Roli zákonodárného orgánu hrálo plénum Národního výboru, které se také za Kramářovy nepřítomnosti sešlo ke dvěma schůzím, 2. a právě 5. listopadu 1918.

Na schůzi 5. listopadu 1918 se však již Kramář v její druhé polovině dostavil a podal členům rozsáhlý výklad

o výsledcích jednání v Ženevě. Zejména zdůraznil shodu, která na jednáních panovala a vysoce vyzdvihl Masarykovy a Benešovy zásluhy.¹⁸ Zápis o jednání¹⁹ i Peroutkovo vyličení zachytily Kramářovy superlativy,²⁰ a Peroutka navíc i Kramářův poněkud „*nesouvislý projev*“.²¹ Ostatně i sám Kramář se na začátku svého vystoupení omluvil, že mluví tak „*strašným způsobem...*, *poněvadž po dnešním dnu od hranic českých až sem mluvit je velká věc*“.²² Poté však již Kramář referoval o vztahu mocností Dohody k myšlence samostatného státu, o postavení Slovenska, jeho možného teritoriálního rozměru včetně sudetských oblastí (zminil i eventualitu připojení Podkarpatské Rusi a společných hranic s Jugoslávií a Rumunskem) a seznámil členy Národního výboru i s politickými dohodami o podobě státu a utvoření národní reprezentace z Národního výboru a exilové vlády. Velkou část projevu věnoval Kramář také zásluhám čs. legií. Podle zápisu o jednání byl Kramář za své zprávy odměněn „*hlučným*“ potleskem a výkřiky „*Výborně!*“ a „*Sláva jim!*“. Kramářovy vývody poté doplnili další členové delegace, především Václav Klofáč a Gustav Habrman, kteří připomněli i další aspekty jednání, vojenský a národohospodářský. Expozé zakončil Antonín Švehla a pateticky temperamentní Josef Svatopluk Machar, který poděkoval „*poutníkům za takové radostné zvěsti*“ a vyzval Národní výbor k provolání „*Na zdar!*“

Je třeba konstatovat, že podobně optimistická a euforická nálada zavládla i na „druhé straně“. U Beneše a Masaryka panovala s výsledky jednání spokojenost²³ a Masaryk dokonce v dopise Benešovi z 15. listopadu vyjádřil ke Kramářovi ve věcech řízení československé vlády „*plnou důvěru*“.²⁴

Dalším významným mezníkem bylo nejen pro Karla Kramáře přijetí prozatímní ústavy č. 37/1918 Sb. Z. a n., a vytvoření první československé vlády na jejím základě. Předsednictvo Národního výboru se od 8. listopadu 1918 politicky dohadovalo na jejím personálním složení. Bylo rozhodnuto, že vláda vzejde především z předsednictva Národního výboru a z členů exilové prozatímní vlády a že bude mít 17 členů, i když původně se počítalo jen se 14. Ne ve všech resortech však byla akceptována dohoda dosažená v Ženevě (zejména Švehla projevil zájem o resort vnitra, na Šámala místo ve vládě nezbylo, ve vládě byl kromě Štefánika jen jeden další Slovák a žádný Němec), Kramářovo postavení však bylo nezpochybnitelné. Podle prozatímní ústavy byla vláda koncipována jako orgán Prozatímního národ-

¹⁵ Viz též KLIMEK 1998b, s. 272, 273.

¹⁶ PEROUTKA 1991, s. 141; SOUKENKA 1930, s. 265.

¹⁷ NA, NVČ, k. 1 a 3.

¹⁸ K tomu viz též KROFTA 1930, s. 47–49.

¹⁹ NA, NVČ, k. 1.

²⁰ „*Kdybyste viděli našeho doktora Beneše, kterého jsem znal již z Prahy velmi dobře, s jakým mistrovstvím ovládá všechny světové otázky, jakým zázrakem dosáhl toho, že napřed Anglie, pak Francie a pak Amerika a konečně i Itálie úplně formálně se zavázaly, že všechno prosadí, abychom my dostali československý stát v celém jeho rozměru, jak my ho chceme, pak pánové jistě byste smekli klobouk a řekli, že je to něco báječného. Nemluví ani o Masarykovi, který vyjel ven s velkým fondem vědeckým, který měl vysoké postavení. Ale myslíte si, takový Beneš, který s pinglíčkem na zádech přišel do Švýcar, neměl tam nikoho, a pomalu to přivedl k tomu, že vlády uznaly samostatnou československou vládu... To je něco tak velkolepého, že musíme smeknout klobouk.*“ S obdobným respektem mluvil Kramář i o Štefanu Osuském a Ivanu Markovičovi (NA, NVČ, k. 1).

²¹ Peroutka uvádí, že pod dojmem Ženevy Kramář dlouho podceňoval význam 28. října a Mužům 28. října za provedení převratu oficiálně v jednání Národního výboru zapomněl poděkovat (PEROUTKA 1991, s. 142).

²² NA, NVČ, k. 1.

²³ Viz Benešův dopis Masarykovi ze 4. 11. 1918 (ŠOLLE 1994, dokument č. VI.).

²⁴ ŠOLLE 1994, dokument č. XI.

Obr. 15. Karel Kramář v Paříži, 1919

ního shromáždění a byla jím volena z členů parlamentu. Ústavu připravovala ústavní komise Národního výboru v čele s dr. A. Meissnerem a za aktivní účasti dr. V. Boučka a A. Švehly.²⁵

Prozatímní ústava byla projednána a přijata Národním výborem ve dnech 12. a 13. listopadu 1918. Na rozdíl od problematiky osobního složení však Kramář do debaty o podobě ústavy příliš nezasahoval (v otázce formy státu respektoval dohodu ze Ženevy) a závěrečného schvalování se dokonce ani osobně nezúčastnil.²⁶

Karel Kramář se však 14. listopadu zapsal do dějin samostatného československého státu tím, že jako předseda Národního výboru řídil ustavující schůzi Prozatímního (Revolučního) Národního shromáždění. Jednání zahájil následujícím patetickým provoláním, které dobře charakterizuje dobovou atmosféru: „*Nám všem dmou se prsa radostí, hrdostí a pýchou nade vším, co v hrozně válce dokázal náš národ. Od první chvíle, kdy rozpoutala se lítice válečná, věřil a doufal, že nyní konečně dojítí musí své svobody a samostatnosti. Hrdinou války byl náš československý lid*“.²⁷ Poté označil habsbursko-lotrinskou dynastii za zbavenou českého trůnu a „*všecka pouta... s Habsburky... za přervaná*“. Československý stát poté prohlásil „*svobodnou československou republikou*“. Jeho prohlášení pak bylo

přijato jednomyslně aklamací, tj. bez formálního hlasování, a bylo doprovázeno výkřiky „*Výborně!*“ a „*Sláva!*“ a „*hlučným*“ potleskem.²⁸ Zároveň byl Tomáš Garrigue Masaryk zvolen na základě Kramářem předneseného návrhu prezidentem. Nebylo pochyb, že došlo k dokončení procesu vzniku samostatného státu a jeho republikánské formy. Tento krok a zejména Kramářův výklad jeho souvislosti s českým historickým právem (a větší zdůraznění významu 14. listopadu než 28. října!), mírovými smlouvami a odlišným stavem na Slovensku se sice později (zejména v letech 1926 a 1928) stal předmětem sporů, nicméně Kramářovo jméno zůstane se vznikem samostatného státu nerozlučně spojeno.

Poté došlo k volbě předsedy Národního shromáždění (stal se jím sociální demokrat František Tomášek) a k přijetí prozatímní ústavy. Ministerského předsedu Karla Kramáře a ostatní členy vlády poté slavnostně navrhl předseda Národního shromáždění.²⁹ Vyslovení Kramářova jména podle zápisu vyvolalo výkřiky „*Ať žije Kramář! Sláva! Výborně!*“ a „*bouřlivý potlesk*“. Prozatímní Národní shromáždění poté „jednomyslným povstáním“ vládu zvolilo. Jejími členy se stali dosavadní členové exilové vlády Edvard Beneš jako ministr zahraničních věcí a Milan R. Štefánik jako ministr vojenství. Dalšími členy byli Václav Klobučák jako ministr národní obrany, Karel Prášek jako ministr zemědělství, Alois Rašín jako ministr financí, František Staněk jako ministr veřejných prací, František Soukup jako ministr spravedlnosti, Gustav Habrman jako ministr školství a národní osvěty, Adolf Stránský jako ministr obchodu, Jiří Stříbrný jako ministr pošt a telegrafů, Vavro Šrobár jako ministr zdravotnictví a lidové výchovy, Antonín Švehla jako ministr vnitra, Bohuslav Vrbenský jako ministr výživy lidu, Lev Winter jako ministr sociální péče a Isidor Zahradník jako ministr železnic. Členem vlády se stal také Mořic Hruban jako ministr bez portfeje. Ministerský předseda volbu přijal a on i ostatní přítomní ministři složili slavnostní slib do rukou předsedy Prozatímního Národního shromáždění.

První vláda byla nazývána vládou všenárodní koalice, neboť se na její činnosti podílely v podstatě všechny české relevantní politické síly. Tuto její povahu dobře vystihl právě Karel Kramář, když hned po zvolení, namísto vládního programu, pronesl alespoň její základní charakteristiku. Pokládal ji za vládu spojenou „*jednou myšlenkou, ..., totiž tou, že chceme upřímně republiku, že upřímně chceme její zdar a rozkvět, a že všechny síly své chceme vynaložiti, abychom v klidu a pořádku společně s Národním shromážděním připravovali půdu svému prvnímu sněmu československé republiky, zvolenému na základě všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva*“.³⁰ „*Česká republika*“ měla podle Kramáře být „*demokratická politicky a sociálně, ve všem stejně spravedlivá průkopnice demo-*

²⁵ K tomu viz nejnověji KUKLÍK 2007, s. 137 ad.

²⁶ NA, NVČ, k. 1.

²⁷ www.psp.cz/eknih. Stenoprotokol ze 14. 11. 1918.

²⁸ www.psp.cz/eknih. Stenoprotokol ze 14. 11. 1918; PEROUTKA 1991, s. 173 ad.

²⁹ PEROUTKA 1991, s. 173 ad. Předseda NS to učinil následujícím způsobem: „*Kdo s navrženým předsedou vlády a 16 členy vlády souhlasí, prosím, aby povstáním dal souhlas najevo*“.

³⁰ PEROUTKA 1991, s. 173 ad.

Obr. 16. Ústavně-právní výbor Revolučního národního shromáždění, 1920

kratických a sociálních reforem, neboť jinak zpronevěříme se velikému úkolu, který na nás dějiny vložily“. K „všenárodnímu charakteru vlády“ pak uvedl: „*My všichni, třeba jsme různých názorů a různých stran, prodchnuti jsme upřímnou láskou k společné věci a jsme odhodláni, všechny své síly věnovati rozkvětu našeho drahého národa. My se chceme rádi podjati toho těžkého úkolu, který nám nastává, a chceme, abychom ve společné dohodě s Národním shromážděním postavili pevné základy budoucí nádherné budovy naší svobodné československé republiky“.*³¹

Již od samého počátku fungování své vlády se Kramář snažil především zasahovat do řízení československé zahraniční politiky, respektive její části uskutečňované z Prahy (jednal osobně s cizími diplomaty nebo v té době ještě polooficiálními zástupci a zahraničními delegacemi). To mu umožňoval pobyt Beneše v Paříži a teprve dojednávaný Masarykův příjezd do vlasti.³² K. Kramář se především osobně angažoval v otázce připojení Slovenska (když se V. Šrobár stal plnomocným ministrem, tak s vládou komunikoval přes ministerského předsedu) a v československo-maďarských a československo-polských vztazích. Již 14. listopadu se po obsáhlém projednání ve vůbec první

ministerské radě³³ osobním telegramem obrátil na předsedu maďarské vlády M. Károlyiho, v němž žádal, aby se maďarské oddíly zdržely vojenských akcí na Slovensku a ponechaly záležitost definitivních hranic na rozhodnutí mírové konference.³⁴ Kramář poté v otázce Slovenska, československo-polských hranic a čs. Němců několikrát ještě v průběhu listopadu a prosince u Beneše urgoval zákrok u Dohodových velmocí. Kramář však zároveň Beneše podrobně informoval o situaci v Československu, aby tak mohl lépe argumentovat v jednáních, která vedl v Paříži.³⁵ Beneš Kramářovi odpovídal neméně obsáhle.³⁶ Zdálo se, že by spolupráce ministerského předsedy a „jeho“ zahraničního ministra mohla být i nadále konstruktivní, zvláště poté, co bylo navázáno pravidelné telegrafické spojení mezi Prahou a Paříží. Kramář také využíval především Benešových informací (zřetelně méně i informací od dalších čs. diplomatů) k projednávání zahraničně politické a s ní související agendy ve vládě a v Národním shromáždění, která tak byla v těchto orgánech do konce roku 1918 jeho doménou.³⁷ Kramář též vysílal čs. diplomatické zástupce do zahraničí. 20. listopadu to byl právě Kramářův návrh na vyslání M. Hodži do Budapešti „jako zvláštního přidělence pro

³¹ PEROUTKA 1991, s. 173 ad.

³² Úvodní studie DEJMEK 2001, s. 19.

³³ NA, PMR, 2994, k. 4364.

³⁴ DEJMEK 2001, dokument č. 10.

³⁵ Viz Kramářovy dopisy Benešovi z 15. a 16. 11. a 24. 11. 1918 (DEJMEK 2001, dokumenty č. 12., 13 a 17).

³⁶ Beneš Kramářovi 20. a 27. 11. 1918 (DEJMEK 2001, dokumenty č. 14., 18 a další). Kramář o tom referoval ve vládě 25. 11. a 4. 12. Stejně tak referoval o zprávách Vlastimila Tusara z Vídně.

³⁷ Viz zápis o jednání vlády z 15. 11. 1918 (NA, PMR, 2994, k. 4364).

likvidaci státu uherského“ se sedmi vojenskými přidělenci a 100.000 korunami.³⁸ Již koncem listopadu však došlo k prvnímu „kompetenčnímu“ sporu mezi Benešem a Kramářem v zahraničně politických otázkách, když si Beneš stěžoval na vyslání čs. „polodiplomatických“ zástupců do Vídně a Budapešti bez konzultace s francouzskou stranou.³⁹ Dokonce pro stav zahraničně politické agendy použil označení „anarchie“ a Kramáře žádal, aby učinil vše pro to, aby se již dále nerozšiřovala.⁴⁰ Poté však již pokračovala korektní a čilá výměna informací mezi Prahou a Paříží formou telegrafických zpráv.

Kramářovo působení v zahraniční politice vznikajícího státu bylo posíleno 22. listopadu, kdy jej vláda pověřila výkonem prezidentských funkcí hlavy státu poté, co se v Praze dozvěděli, jak dlouho ještě bude Masaryk v cizině.⁴¹ Z toho vyplýval i fakt, že právě Kramář oficiálně jednal se zahraničními delegacemi (včetně obchodních a hospodářských). Dne 29. listopadu jej vláda na jeho návrh zmocnila, aby zřídil tzv. „cizineckou komisi, za účelem uvítání, ubytování, průvodu a ostatní péče o cizí hosty“.⁴² Po necelém měsíci, 23. prosince, Kramář prozíravě navrhl, že by se touto činností měl zabývat Společenský klub, což se ovšem stalo skutečností až za několik let. Kramářovo postavení v řízení zahraniční politiky se však oslabilo po příjezdu Masaryka do Prahy 21. prosince 1918.

Další výraznou aktivitou Kramáře v čele vlády byla příprava na odjezd na mírovou konferenci do Paříže. Právě zde viděl Kramář vrchol své politické kariéry, a jak ještě uvidíme, podřídil tomu své účinkování ve vlastní vládě. Vláda se této otázce věnovala na svých zasedáních poměrně často a již 19. listopadu 1918 Kramář prosadil své zplnomocnění „k vytvoření a sestavení úřadu pro přípravné práce na mírovou konferenci“.⁴³ Dne 2. ledna 1919 zorganizoval Kramář rozsáhlé projednání československých stanovisek na mírovou konferenci, a to za účasti prezidenta Masaryka a přizvaných expertů.⁴⁴ Vláda tak diskutovala především otázku hranic, národností problematiku a hospodářské a finanční otázky. Kramář do diskuse poměrně často zasahoval, a to zejména ve vztahu k otázce hranic a čs. Němců. (Prohlásil například, že německý problém pro mírovou konferenci je problémem „vnitřním, nikoli vnějším“.) Byla to jedna z nejvýznamnějších ministerských rad pod Kramářovým předsednictvím, na niž navazovalo schvalování vládního programu a jeho zásad. Kramář se však již soustředil na svoji novou funkci vedoucího československé

delegace na pařížské mírové konferenci. V této době ještě existovala poměrně dobrá spolupráce mezi Kramářem a Benešem, který premiéra i v první polovině ledna podrobně informoval o stavu příprav čs. stanovisek a stavu jednání v Paříži.⁴⁵

Dne 14. ledna 1919 sdělil vládě, že definitivně odjíždí do Paříže již příští den a vláda projednávala, kdo jej bude zastupovat. Habrman navrhl jako zastupujícího předsedu A. Švehlu pro „aktuální politické věci“ a jinak měl zásadní politické věci projednávat Švehla s politickým triumvirátem tvořeným Habrmanem, Klofáčem a Stránským. Formálně vláda pověřila zastupováním Švehlu, avšak zároveň se usnesla, aby Kramář omezil svůj pobyt v Paříži „jen na dobu nejnnutnější“. Ministerstvo zahraničních věcí v Praze měl na základě Kramářova návrhu řídit B. Štěpánek. Ještě než Kramář definitivně odjel, nechal si vládou schválit finanční prostředky pro svůj pobyt v Paříži⁴⁶ a systemizování míst v předsednictvu ministerské rady. Zdálo se tedy, že si vytvořil dobrou pozici pro kontrolu vládních prací i „na dálku“.

Jen o něco méně se Kramář v listopadu a prosinci 1918 věnoval „domácím“ politickým, ekonomickým a sociálním problémům. Do debaty o těchto otázkách se však ve vládě zapojoval jen sporadicky a spokojil se s lakonickými poznámkami předsedajícího vládních schůzí⁴⁷ a ne příliš systematickým úkolováním ministrů. Na druhé straně je však třeba uznat, že z dokumentů, které jsou k tomu k dispozici, vyplývá, že zasedání řídil se značnou rutinou, a bezpečně ovládal procedurální otázky a vyloženě ožíval při jejich projednávání.⁴⁸ Kramář vynikal především na těch ministerských radách, na kterých Švehla pro nemoc absentoval.

Zvláštní pozornost pak věnoval Kramář „německému problému“. Nejenže se, jak již bylo uvedeno výše, zabýval jeho zahraničně politickými dimenzemi, ale i vztahem k české (československé) politice. Již na prvním zasedání vlády 14. listopadu prosazoval, aby pokračovalo i zásobování německých oblastí, které podle něj bylo „pro nás dobrou zbraní politickou“ a skrze něj hodlal docílit státní loajalitu německého obyvatelstva.⁴⁹ Na jednání vlády 30. listopadu pak Kramář osobně navrhl, aby zákony a nařízení vycházely také v německém překladu.⁵⁰ Na jednáních 4. a 7. prosince pak na základě iniciativy předsedy Nejvyššího správního soudu Pantůčka otevřel ve vládě debatu o tom, jak se mají projednávat podání učiněná ke správním

³⁸ Zápis o jednání z 20. 11. 1918 (NA, PMR, 2994, k. 4364).

³⁹ Zápis o jednání z 22. 11. Kramář navrhl vyslat další početný sbor polooficiálních čs. zástupců do zahraničí, po Benešově intervenci však věc konzultoval s Paříží (NA, PMR, 2994, k. 4364).

⁴⁰ Beneš Kramářovi 29. 11. 1918 (DEJMEK 2001, dokument č. 23).

⁴¹ Viz zápis o jednání vlády z 22. 11. 1918 (NA, PMR, 2994, k. 4364).

⁴² Zápis z 29. 11. 1918 (NA, PMR, 2994, k. 4364).

⁴³ NA, PMR, 2994, k. 4364.

⁴⁴ Zápis o jednání vlády z 2. 1. 1919 (NA, PMR, 2994, k. 4364).

⁴⁵ Viz např. Beneš Kramářovi 6. 1. 1919 (DEJMEK 2001, dokument č. 60).

⁴⁶ Jednalo se o úhradu ubytování a nákladů na reprezentaci. Ministerský předseda měl jinak na základě usnesení vlády z 19. 11. 1918 plat ve výši 24 000 Kč a funkční požitky dalších 28 000 Kč.

⁴⁷ Některé aspekty Kramářových expoé na schůzích vlády nepostrádají jistou míru historických paradoxů. Byl to právě on, kdo 23. 11. poukázal ve vládě na bytovou tíseň v Praze a na venkově, aby poté v době svého pobytu v Paříži čelil návrhu na obsazení své pražské vily pro bytové účely (srov. nejnověji ČECHUROVÁ 2007, s. 126).

⁴⁸ Viz zejména zápis o jednání vlády ze 7. 12. 1918 (NA, PMR, 2994, k. 4364).

⁴⁹ Viz zápis o jednání vlády ze 14. 11. 1918 (NA, PMR, 2994, k. 4364).

⁵⁰ Zápis o jednání vlády z 30. 11. 1918 (NA, PMR, 2994, k. 4364).

úřadům v německém jazyce.⁵¹ Věc byla svěřena nejprve ministru spravedlnosti Soukupovi a poté i ministerstvu vnitřní a zvláštní meziministerské komisi. Vláda tak bezesporu přímo ovlivnila klíčové rozhodnutí Nejvyššího správního soudu o jazykovém právu ze 17. března 1919.⁵²

Abychom mohli posoudit Kramářovo působení v čele vlády, je nutné se zmínit i o jeho aktivitách ve vztahu k parlamentu. Je třeba upozornit na fakt, že prozatímní ústava vlády ve vztahu k Prozatímnímu Národnímu shromáždění výrazně omezila – a byla to i osobnost Karla Kramáře, která přispěla k jistému faktickému vyrovnání ústavní disbalance. Vystoupení Karla Kramáře na jednání Národního shromáždění jsou také o něco obsáhlejší pramenem k poznání vývoje jeho politických názorů hned po vzniku samostatného státu.⁵³ S jedinou výjimkou se navíc Kramář osobně všech zasedání parlamentu až do svého odjezdu do Paříže zúčastnil. Kromě toho pravidelně jednal i s předsednictvem Národního shromáždění. Mezi jeho nejdůležitější vystoupení patří hned několik projevů a odpovědí na interpelace ve slovenských otázkách. Kromě informování o již zmíněných zahraničně politických aktivitách vlády v této otázce bylo nejdůležitějším rozsáhlé Kramářovo expoé, kterým uvedl návrh na přijetí zákona o mimořádných opatřeních na Slovensku 10. prosince 1918.⁵⁴ Kromě toho se Kramář vyjadřoval i k dalším vládním návrhům, zejména podpořil A. Rašína při projednání mimořádného rozpočtu 20. prosince 1918 a reagoval i na další kritiku vlády, zejména v otázce postavení Slovenska a omezení státní byrokracie.

Po 14. listopadu 1918 byl pro Kramáře nejvýznamnějším vystoupením v Národním shromáždění projev učiněný 9. ledna 1919.⁵⁵ Kramář přišel do parlamentu pouhý den po atentátu spáchaném na jeho osobu a byl bouřlivě přivítán. Atentát byl odsouzen a odmítnut jako akt individuálního teroru, který je cizí „našemu prostředí“. Poté Kramář vystoupil před poslanci s vládním programem. Úkolem vlády bylo podle něj co nejdříve připravit volby do obecních zastupitelstev a definitivní ústavu. Vláda se též měla soustředit na odstranění důsledků války především v ekonomické a sociální oblasti. Kramář zejména vyzdvihl význam trestání lichvy a stabilizace veřejných financí. Přislíbil vyvlastnění velkostatků i další zásahy do ekonomických a vlastnických struktur. Na druhou stranu Kramář vyzdvihl i roli stabilizace právního řádu a nastolení veřejného pořádku. Dotkl se i otázky Slovenska a zejména zdůraznil, že programem vlády je vytvoření státu, který v sobě obsáhne i občany jiných národností. Na závěr uvedl: „*Věříme, že národ náš se ukáže velké doby důstojným. Takto žádá kategoricky na každém plnou odpovědnost vlastní a dobrovolnou, nezlomnou kázeň občanskou, by velké a dějinné dílo našeho osvobození bylo trvale dovršeno*

a trvale zabezpečeno.“ Jeho projev byl přijat s „*bouřlivou, neutuchající pochvalou a potleskem*“. Nicméně následovala obsáhlá debata (zejména o ekonomických a sociálních otázkách), která se protáhla na několik zasedání a byla zakončena až 16. prosince, za Kramářovy nepřítomnosti. Kramář do ní zasáhl již jen 14. prosince, kdy na žádost poslanců doplnil informace týkající se čs. návrhů na mírovou konferenci, které nechtěl „*záměrně dříve uvádět*“. Vyzvedl však spolupráci s Benešem a francouzskou vládou.

Data 8. a 15. leden 1919 znamenala pro Kramářovo působení v domácí politice výrazný předěl. Nejprve došlo 8. ledna k již zmíněnému neúspěšnému atentátu.⁵⁶ Kramář se v jeho důsledku stal ještě závislejší na své manželce, která se o něj začala až chorobně bát, a omezil své politické a společenské aktivity. 15. leden 1919 je pak zásadní změnou Kramářova působení nejen v čele vlády, ale ve vedení československé politiky vůbec. Již nikdy neměl řídit ministerskou radu a je symbolické, že první vládu po jeho odjezdu přišel „odřídít“ prezident Masaryk. Kramářův postoj k funkci premiéra umožnil faktické premiérství ministra vnitra Švehly (ostatně vláda několikrát zasedala na jeho ministerstvu) a v státoprávní demokracii ještě upevnil Rašínovu pozici.

Kramář do Prahy z Paříže nepřijel ani kvůli sjezdu své politické strany v březnu 1919, ač k tomu byl stranickými špičkami vyzýván, ani v dubnu 1919, kdy jej k tomu vyzval Masaryk,⁵⁷ ani před volbami do obecních zastupitelstev. Zpočátku zaslal vládě několik obsáhlejších instrukcí, od konce února však jejich počet klesal a instrukce se staly lakoničtější. Kromě zpráv o průběhu konference (zasílaných i Masarykovi) se Kramář omezil na protest proti zamýšlenému jednání se Sovětským Ruskem, na výzvy k uklidnění česko-německých vztahů a k zásahu do problematiky situace na Slovensku. Naopak Švehla Kramáře obsáhle informoval o situaci ve vládě a v zemi, ale i jeho zprávy se postupně staly kratšími a méně častými. Tento fakt ostře kontrastuje s bohatou korespondencí a aktivitou, kterou ve vztahu s Prahou (Masarykem, parlamentem, ministerstvem a vládou) vyvinul Edvard Beneš. Ten se tak stal neinformovanějším mužem čs. delegace na mírové konferenci. Nakonec si Kramář například hořce stěžoval, že o opatřeních měnové reformy se dozvěděl z novin, zatímco Beneš dostal obsáhlý telegram.⁵⁸

Kramář tak nemohl zasáhnout ani do diskusí o postavení vlády ve vztahu k parlamentu a prezidentovi, které se zásadním způsobem změnilo novelou prozatímní ústavy z 23. května roku 1919. Moc výkonná byla oproti parlamentu posílena mimo jiné tím, že jejího ministerského předsedu a jednotlivé členy jmenoval prezident republiky. Kramář sice zaslal Masarykovi již 14. února 1919 ostře formulovaný protestující dopis, ale bez osobní přítomnosti

⁵¹ Zápisy o jednání vlády ze 4. a 7. 12. 1918 (NA, PMR, 2994, k. 4364).

⁵² Blíže viz HARNA – ŠEBEK 2002, dokument č. 65.

⁵³ K tomu viz zejména KRAMÁŘ 1935 a www.psp.cz/eknih.

⁵⁴ Stenoprotokol zasedání NS z 10. 12. 1918, www.psp.cz/eknih.

⁵⁵ Stenoprotokol zasedání NS z 9. 1. 1919, www.psp.cz/eknih.

⁵⁶ Viz např. UHLÍŘ 1979, s. 16 ad.

⁵⁷ Viz Masarykův dopis Benešovi z 8. 4. 1919 (ŠOLLE 1994, dokument č. XL).

⁵⁸ Srv. ŠETŘILOVÁ 1997, s. 145.

v Praze prosazení Masarykových názorů nedokázal zabránit.⁵⁹

Kramářův postoj k výkonu funkce premiéra (a k výsledkům své vlastní činnosti prvních dvou měsíců ve funkci) by se dal pochopit, pokud by zaznamenal výrazný úspěch jako vedoucí československé delegace na mírové konferenci v Paříži. I když byla tato otázka již předmětem několika zpracování,⁶⁰ zasloužila by si důkladnou vlastní studii. Přesto je možno alespoň souhrnně konstatovat, že ani tato Kramářova role nebyla příliš úspěšná. Již brzy po zahájení konference se projeví závažné spory mezi Kramářem a Benešem (a tím i Kramářem a Masarykem) zejména v ruské otázce a v otázce národnostních menšin, které později poznamenaly nejen osobní vztahy obou politiků, ale i podobu celé československé politiky v meziválečném období.⁶¹ Beneš si v dopise Masarykovi již 28. března 1919 pochvaloval, že Kramář je na konferenci „*isolován*“ a nemůže příliš zasahovat do Benešem formulované politiky.⁶² Dne 5. dubna Masarykovi sdělil, že s Kramářem to „*celkem jde*“ a jen čas od času „*učíní neprozřetelný, naivní či videňský projev*“.⁶³ V dopise z 9. května 1919 již Beneš Masaryka upozornil na hrozící závažnější rozpory v ruské otázce a upozornil jej i na to, že mu Kramář dával již otevřeně za vinu i fakt, že se v Praze hovořilo o Kramářových neúspěších na mírové konferenci.⁶⁴ Dne 6. června 1919 se již Beneš otevřeně vyslovil proti tomu, aby Kramář i nadále vykonával funkci premiéra. Sám ji však přijmout prozatím nehodlal (stanovil si proto podrobné podmínky) a Masarykovi referoval o „*denních potyčkách*“ s Kramářem ohledně zahraničně politických otázek.⁶⁵ Masaryk se s Benešem v názoru na Kramáře shodoval a s jeho působením ve vládě již po volbách do obecních zastupitelstev nepočítal.⁶⁶

Na druhou stranu však není možné zlehčovat významné Kramářovy úspěchy v práci komise pro Společnost národů a zejména komisi pro dopravní, ekonomické a finanční otázky. To ostatně uznal ještě koncem června 1919 i jinak ke Kramářovi kritický Beneš.⁶⁷ Ve svém výsledku však přineslo Kramářovo působení v Paříži znehodnocení značné části toho, čeho jako předseda první československé vlády do ledna 1919 dosáhl.

To vše jen potvrdily volby do obecních zastupitelstev v polovině června 1919. Po slabém volebním výsledku národní demokracie (jen 9,5 procenta hlasů) vládu Karla Kramáře vystřídala 8. července 1919 vláda tzv. „rudo-ze-

lené“ koalice sociálního demokrata Vlastimila Tusara, tj. vláda s dominancí socialistických stran a agrárníků, z níž byla pravicová strana dosavadního ministerského předsedy úplně vyloučena.

Resümee

Jan Kuklík

Karel Kramář an der Spitze des Nationalausschusses und der ersten Nachkriegsregierung (Oktober 1918 – Januar 1919)

Karel Kramář gehörte zweifellos zu den Politikern, mit dessen Namen die Gründung des souveränen tschechoslowakischen Staates verbunden ist. Kramář wurde als Vorsitzender des Nationalausschusses zu einem seiner Symbole. Bei der eigentlichen Gründung des Staates in Prag war er jedoch nicht anwesend, denn er war an Verhandlungen der Vertreter ausländischer Delegationen in Genf beteiligt. Diesen Nachteil glich jedoch seine Anwesenheit bei der Konstituierung der ersten tschechoslowakischen Regierung und der Revolutionären Nationalversammlung am 14. November 1918 aus. Kramář wurde logischerweise Vorsitzender der ersten tschechoslowakischen Regierung der allnationalen Koalition. Anfangs widmete er sich initiativ der Leitung der Regierungsagenda und war vor allem auf die Außenpolitik und Fragen der deutschen Minderheit sowie dem Anschluss der Slowakei ausgerichtet. Sein Einfluss auf die Politik im Lande wie auch auf die eigene Regierung sank jedoch, als er als Leiter der tschechoslowakischen Delegation zur Friedenskonferenz nach Paris fuhr. Allmählich geriet er insbesondere auf Grund seiner Orientierung betreffs der Lösung der „russischen Frage“ sowohl mit Beneš wie auch mit Masaryk in Konflikt. Die Führung der Regierung überließ er Švehla und griff auch nicht allzu sehr in die Regierungsagenda ein. Die Niederlage seiner Nationaldemokraten bei den Wahlen in die Gemeindevertretung und der Antritt der rot-grünen Regierungskoalition mit Vlastimil Tusar an der Spitze, setzte dem Zeitraum, der der „Höhepunkt“ in Kramářs politischer Karriere hätte sein können, ein unrühmliches Ende.

Übersetzt von Marianne Horáková

⁵⁹ Viz k tomu Masarykův dopis Benešovi z 12. 4. 1919 (ŠOLLE 1994, dokument č. XLIII).

⁶⁰ Viz např. SLÁDEK 1972, s. 145 ad.

⁶¹ Nejostřeji se o této otázce mezi oběma politiky diskutovalo v roce 1929, kdy byl po Kramářových výrocích na Benešovu adresu dokonce zřízen „čestný“ arbitrážní panel. K usmíření však nedošlo a spor pokračoval i po Kramářově smrti (viz zejména STRÍBRNÝ 1938). Ve vztahu ke sledovanému tématu jsou zajímavé ty části Kramářova deníku, které se dotýkají vztahu k domácí politice. Kramář vzpomíná na diskuse s Benešem i o některých dalších otázkách, nejen o zahraniční politice. Projednávali spolu např. i jazykové právo, postavení prezidenta a další věci nespádající do Benešova resortu. Kramář Beneše obvinil, že se spolu s prezidentem snažili jej ve všech otázkách od rozhodování izolovat.

⁶² ŠOLLE 1994, dokument č. XXXIV.

⁶³ ŠOLLE 1994, dokument č. XXXVII.

⁶⁴ ŠOLLE 1994, dokument č. LV.

⁶⁵ ŠOLLE 1994, dokument č. LXIII.

⁶⁶ Viz Masarykův dopis Benešovi 8. 6. 1919 (ŠOLLE 1994, dokument č. LXIVA).

⁶⁷ DEJMEK 2006, s. 249, pozn. č. 146.

VZPOMEŇTE MALÝCH HRANIČÁŘŮ! NÁROD, NĚMCI A ČESKÉ MENŠINY V MYŠLENÍ A POLITICE KARLA KRAMÁŘE

MATĚJ SPURNÝ, Praha

Karel Kramář byl předsedou československé vlády necelých osm měsíců, od listopadu 1918 do července 1919, tedy kratší dobu než například Vlastimil Tusar, který jej v této funkci vystřídal. Přesto tušíme, že Kramářův vliv na utváření politické kultury první československé republiky je jaksí význačný. Otázka, jakým způsobem Kramář skutečně ovlivňoval běh událostí, je ale již daleko méně zřejmá než u postav jako byli Masaryk, Beneš či Švehla. Zda se na Kramáře dívat spíše jako na Masarykova spolubojovníka, který se později vydal trochu odlišnými cestami, především jako na formálního vůdce domácího odboje za první války, jako na Benešova protivníka při formování československé zahraniční politiky nebo zda ho vnímat jako zavlého obhájce slovanské sounáležitosti, to v této krátké studii nemůžeme zodpovědět. Na co se však odpovědět pokusíme, to je Kramářův vztah k národu, nacionalismu, k Němcům, k českým menšinám v pohraničí a k otázkám, které tyto menšiny obzvláště tížily – tedy jazykové a školské problematice. Protože Kramář není autorem žádného výraznějšího spisu, který by se zabýval přímo česko-německou nebo menšinovou problematikou v Československu, musí nám jako základní zdroj posloužit jeho korespondence, projevy a články především z dvacátých let.

Karel Kramář je jako člověk i jako politik ztělesněním emocionality. Jeho intenzivní citové prožívání dosahuje svých vrcholných podob právě v souvislosti s láskou k národu, která se mnohdy stávala hlavním hybatelem jeho politického jednání. Ponoří-li se člověk do studia článků a projevů tohoto muže, musí mu být velmi brzy zřejmé, že pro něj vztah k národu nebyl vítanou politickou zbraní, kterou by vytahoval, když mu slibovala zaručený úspěch. Kramář byl v této otázce – obzvláště v posledních dvou desetiletích života, tedy po první světové válce – velmi konzistentní a svůj nacionalismus nazýval idealismem či dokonce vírou. „Pro nás zůstane národní stát vyznáním víry, s kterým stojíme a padáme“,¹ prohlásil Kramář během svého

projevu o nacionalismu v Brně. Podle tohoto muže spočívaly mnohé problémy jeho doby v tom, že si zdaleka všichni lidé nebyli „vědomi hlubokého, ethického významu idealistického nacionalismu pro veškeren život národa, že neujasnili jsme si, že v nacionalismu soustřeďovalo se všechno snažení národa: nejen politické, kulturní, nýbrž i hospodářské i sociální, krátce, že nacionalism není jen boj o jazyk a školy.“² Zaznívá zde několik důležitých charakteristik Kramářova nacionalismu – vedle již zmíněného ztotožnění s idealismem je to jeho široké pojetí, které zachycuje všechny sféry od otázk víry až po řešení hospodářských problémů. Zatímco pro Masaryka byl nacionalismus sám o sobě ulpíváním na čemsi hmotném, již existujícím, a řadil se tak v podstatě k materialistickým naukám, Kramářovi se celá věc jevila velmi odlišně. Považoval se za idealistu a právě v nacionalismu spatřoval opozici proti materiálním třídním zájmům, které vítězí ve formě socialismu. „V přívahu materialistického třídnictví myslím na národ“,³ prohlašoval na manifestaci mladé generace nakloněné národní myšlence, aby zdůraznil rozpor mezi těmito dvěma proudy. Kramář rovněž často a více než jiní zdůrazňoval pozitivní stránky nacionalismu, nacionalismus pro něj byl v první řadě láskou, vroucím citem – více než bojem s druhými či dokonce nenávistí. „V národním snažení nemůže být jen negativní osvobození od hnětu“, říká v této souvislosti Kramář. „Národní snažení je stejně idealistické i v pozitivní jeho stránce. V touze vytvořit dobrý, vnitřně pevný a zdravý národní stát, vtělit v život státní všechny nejkrásnější snahy národa.“⁴

Otázkou zůstává, zda Kramářův nacionalismus lze nazývat integrálním. Kramářova činnost byla totiž mnohem komplexnější než jak je tomu u většiny jeho spolubojovníků, i jeho pochopení pro jiné než národní zájmy bylo jaksí hlubší. Na druhou stranu nás sám Kramář v některých svých textech přesvědčuje o tom, že národ pro něj hraje zcela zásadní, centrální úlohu. „Pro mne být nacionalistou znamená, dát národní myšlence vše! Je snad hříchem vyzná-

¹ ANM, KK, k. 63, č. 1880, výstřížek s článkem: Dr. K. Kramář v Brně o nacionalismu. Národní listy, roč. 62, č. 340, 12. 12. 1922.

² ANM, KK, k. 63, č. 1880, výstřížek s článkem: Dr. K. Kramář v Brně o nacionalismu. Národní listy, roč. 62, č. 340, 12. 12. 1922.

³ ANM, KK, k. 62, č. 1879, výstřížek s článkem: Mladá generace manifestuje pro národní solidaritu, kulturní rozkvět národa a ideály Slovanstva. Národní politika, 19. 10. 1921.

⁴ ANM, KK, k. 63, č. 1880, výstřížek s článkem: Dr. Kramář v Sušici. Národní listy, roč. 62, č. 196, 20. 7. 1922.

Obr. 17. Karel Kramář, 1923

vat národní přesvědčení, hlásit se k tomu, projevovat lásku k národu? Kdo vyznává lásku k náboženství, tomu se slibuje odměna v nebi, ale kdo se hlásí k národní myšlence, tomu je odměnou vědomí, že se národu vede dobře...“, srovnává Kramář nacionalismus s náboženstvím a dále hovoří o tom, že nacionalismus se musí „vyznávat“. ⁵ Zkrátka Kramář a ještě více jeho obdivovatelé zřejmě opravdu jsou „tak nacionalisty, že je nacionalism pro nás zákonem celého našeho života. My nejsme nacionalisty jen pro otázky kulturní, jazykové, náš nacionalism se vztahuje na všechny náš život, a zejména všechna naše politika sociální je důsledkem a výronem našeho nacionalismu.“ ⁶

Je zajímavé, že na konci dvacátých let 20. století Kramáře jeho vroucí láska k národu a boj za národní zájmy vede až k sympatizování s fašistickým hnutím. Neznamená to samozřejmě, že by se stal fašistou, na to byl příliš přesvědčeným zastáncem demokratického zřízení. Nicméně vášnivost, s níž fašismus klade váhu na národní myšlenku a národní citění, jej uchvátila. „Bohužel vidíme tolik nacionální chladnosti, že to je jednou z příčin, proč jsem vítal hnutí fašistické“, vysvětluje Kramář svůj postoj a dodává, že si myslel, „že fašism bude dosti silný a uvědomělý, aby národní myšlenkou prolнул všechny české strany a tím že dosáhneme jednoty naší vnitřní fronty... To jsem viděl ve fašismu a proto jsem řekl chvála bohu, že fašismus máme.“ ⁷

Jak se tato Kramářova víra promítala do konkrétních

politických postojů a koncepcí po 28. říjnu 1918? Ústředním rozporem mezi masarykovským a kramářovským pojetím československého státu byla otázka jeho národního či naopak národnostního charakteru. Původní Masarykovo stanovisko se v mnoha ohledech blížilo právě národnostnímu pojetí, i když i Masaryk mnohokrát prohlásil, že se jedná o stát „Čechů a Slováků“. Právě nekonzistentní Masarykovo stanovisko snad zapříčinilo, že spor nebyl nijak dramatický a vlastně – ač by se to dalo očekávat – se nestal jedním z politicko-historicko-filozofických sporů, které hýbaly prvorepublikovou intelektuální společností. Během projednávání jazykového zákona – v roce 1920 – se ovšem tento odlišný pohled na povahu státu přece jen projevil. Masaryk tehdy zaslal Kramářovi své stanovisko, v němž odůvodňoval, proč podle něj „československý“ jazyk nemá být jazykem státním: „*Osnova ministerská dovolává se úsilí Rakouska a Uherska o kodifikaci státního jazyka*“, píše mimo jiné Masaryk a upozorňuje, že to není právě nejlepší argument, „*protože náš národ proti tomu úsilí bojoval... Demokracie položí... důraz na praktickou potřebu oficiálního jazyku a nebude zdůrazňovat jazyk „státní“ tak, jak se to dělalo v Rakousku, Uhrách, Rusku. V demokratickém státě, majícím značné národní minority, jazyky všechny jsou státními... Naše politika nemůže být nacionalistická ve smyslu toho slova, jak byla v Rakousku a Uhersku, protože teď stát a jeho správu máme v rukách svých; a nemůžeme se teď dovolávat práva pouze národního... Národnostní princip ovšem uznáváme, ale právě proto jej musíme také uznat pro jiné národy... úzce jazyková politika byla by anachronismem a neštěstím – my získáme národně (a jazykově) nejvíce politikou evropskou... My máme úkol jeden, totiž získat pro stát ostatní národnosti a zároveň získat sympatie a uznání Evropy a vzdělaného světa vůbec.*“ ⁸

Kramář vidí celou problematiku pochopitelně zcela jinak, ovšem na rozdíl od Masaryka je ve svém nacionálním stanovisku konzistentní. Srovnáme-li články bezprostředně poválečné, z počátku a z konce dvacátých let a z let třicátých, stále zde zaznívají tytéž teze, podobná slova: otázka jazyka je podle Kramáře především otázkou našeho sebevědomí. Pokud budeme mít dostatek důvěry v sebe samotné, pak se podle něj „*nebudeme báti říci, že je náš jazyk státní, nebudeme se utíkat za cizí slova lidu nesrozumitelná, nebudeme mít strach, že náš stát je československý a že kdo chce mu sloužiti, musí znáti jeho jazyk.*“ ⁹ Ještě počátkem roku 1921 argumentuje Kramář, klade-li otázku po národním či národnostním charakteru státu, do velké míry názorem české veřejnosti: „*Především jest velká otázka, která jest na duši nás všech od samého počátku, kdy jsme se začali zabývat strojením našeho státu, otázka, řekl bych osudová pro celou naši budoucnost: jest stát náš československý, jest to stát národní, nebo stát národnostní? Zdá se, že veřejnost česká a český lid si tu otázku zodpověděl velmi jasně. Když se jednalo o otázce jazyka státního nebo oficiálního, ... veškeren lid český se postavil na stranu těch, kteří říkají, že stát*

⁵ ANM, KK, k. 63, č. 1883, výstřížek s článkem: Řeč dr. Kramáře v Roudnici na d Labem. Národní listy, roč. 65, č. 260, 22. 9. 1925.

⁶ ANM, KK, k. 63, 1886, výstřížek s článkem: Řeč poslance dr. Karla Kramáře v Brně. Národní listy, roč. 68, č. 317, 15. 11. 1928.

⁷ ANM, KK, k. 63, č. 1884, výstřížek s článkem: Dr. Kramář volá národ pod prapor ušlechtilého nacionalismu! Národní listy, roč. 66, č. 314, 16. 11. 1926.

⁸ ANM, KK, 2084, k. 80, Masarykovy poznámky k jazykovému zákonu.

⁹ ANM, KK, k. 62, č. 1878, výstřížek s článkem: Do voleb. Národní listy, roč. 60, č. 94, 4. 4. 1920.

Obr. 18. Karel Kramář, Otto Peters, 1931

*jest náš, že jsme si jej vybojovali a že nemůže býti jiný než český a československý. ... Pro žádného českého člověka, který chtěl míti svůj stát, nemohlo býti ani problémem nebo vůbec myšlenkou, má-li tento stát býti zase dvoujazyčný, jako tomu bývalo za Rakouska, anebo má-li to býti stát náš. Nám všem bylo jasno, že přece jen **my jsme si ten stát vybojovali, že jsme si jej vybudovali proti vůli Němců**, že to byly naše oběti, které stát stvořily, a že nemáme příčiny ani možnost, abychom se o stát dělili. Ten jest náš a musí býti náš...*¹⁰ Podobná slova pak zaznívají z Kramářových úst i v dalších letech – republika je státem národním, je to náš stát, nikoli stát Němců, nechceme se dělit, nechceme žádné Švýcarsko.

Obdivujeme-li Kramářova jednoduchá, jasná, rozhodná a nekompromisní stanoviska, napadne nás zřejmě otázka, zda tento politik vůbec přemýšlel o pozici těch druhých, tedy především „našich Němců“. Zdá se to možná překvapivé, ale Kramář jejich situaci vnímal, a snažil se tak ve svých projevech skloubit ideu národního státu se státem, jenž by byl alespoň pro část příslušníků jiných národností

přijatelný. Poněkud problematickou podmínkou dobrých česko-německých vztahů ovšem pro Kramáře byla schopnost Němců přijmout skutečnost, že žijí v národním státě Čechů.¹¹ Jinými slovy – až když uznáte naši převahu, budeme spolu dobře vycházet.

Obrací-li se Kramář k Čechům, mluví zpravidla „státnicky“ – podporuje sice pocit, že Češi jsou nyní páni a že musí mít velké sebevědomí, zároveň ale nabádá k odpovědnosti, která z tohoto postavení vyplývá. Podle Kramáře česká společnost stojí před zkouškou vyspělého a kulturního národa. „*Dala se nám do ruky moc, poněvadž se věří, že ji nezneužijeme*“, zdůrazňuje Kramář a dále říká, že „*jsme národem svéprávným, který může rozdávat svobodu i násilí. Musíme se ovládat a to jak v postupu vůči Němcům, tak i vůči židům. Řekl jsem hned v prvé schůzi Národního shromáždění, že Němce utiskovat nechceme. Němci však nemožou si zvyknout, že by měli žít touže svobodou jako druzí, chtějí pro sebe zvláštní výhrady, nechtějí opustit svůj starý politický program, chtějí své uzavřené území. My nemůžeme jim dát, co je nám nejdražší, jednotu a celistvost své vlasti, nemůžeme jim dáti to, proti čemu jsme bojovali, co politika česká se vedla, nyní, kdy jsme čisti vítězné dohody. Němci se přesvědčí, že je možno s námi žít rovnoprávně a demokraticky bez zvláštních nějakých opatření*.“¹²

Mluví-li ovšem Kramář o samotných Němcích, jsou jeho slova zpravidla poněkud méně smířlivá. Vcelku správně předvídá, že za daného stavu mohou být Němci republiky věrni jen do rozhodného okamžiku.¹³ Ovšem na rozdíl od jiných nacionalistů jim Kramář tento postoj nevyčítá – chápe, že jde spíše o boj než o soužití a že současná situace Němce nemůže uspokojit. Nejde mu o objektivně spravedlivé řešení, ale o řešení, které bude spravedlivé z hlediska Čechů, tedy v podstatě o české vítězství v tomto dlouholetém zápase. Právě v tom se radikálně liší například od Masaryka, ale právě díky tomu také může být konzistentní. Ambivalentní byl oproti tomu Kramářův postoj k účasti Němců ve vládě; pohyboval se od radikálního odporu k takové možnosti¹⁴ až po účast vlastní strany na „panské“ koalici s Němci na konci 20. let. Tehdy si Kramář už jen kladl svoji starou podmínku – totiž aby Němci bezpodmínečně přijali český národní stát.

Hovořil-li Karel Kramář pozitivně a procítěně o našich menšinách, zpravidla neměl na mysli národnostní menšiny v ČSR, ale naopak české menšiny v oblastech obývaných převážně Němci nebo Poláky. Tyto menšiny, jejich školy, jazyk, jednoty a matice, to vše hrálo v Kramářově přemýšlení o českém národě a o boji za jeho posílení nesmírně

¹⁰ ANM, k. 62, č. 1879, výstřížek s článkem: Řeč poslance Dr. Kramáře na schůzi Národní demokracie v Písku. Národní listy, roč. 61, č. 182, 13. 7. 1921.

¹¹ Z řeči dra. Kramáře v Obecním domě v Praze: „... Vím, co chci a vím, že žádný z nás ani o píď neustoupí od zásady, že československý stát, který jsme si s takovými obětmi a strádáním vydobyli, byl český, slovenský, byl národní stát! Ale zrovna tak chceme, aby všechny ostatní národnosti zde žily svobodně, pokud nechtějí porušovat národní ráz našeho státu. Nechceme odnárodniti ani jednoho Němce.“ Viz: ANM, KK, k. 62, č. 1878, výstřížek s článkem: Oslavy šedesátin dra. Karla Kramáře. Národní listy, roč. 60, 23. 12. 1920.

¹² ANM, KK, k. 62, č. 1876, výstřížek s článkem: Projev na Žofíně. Národní listy, 12. 12. 1918.

¹³ „... Ale mimo to je vůbec dobrosrdečnou naivností mysliti, že Němci zapomenou a smíří se s porážkou ... budou věrni republice jen až do – rozhodného okamžiku. Budou vždycky čekati a doufati, že přijde pro německví den revanche. Bylo by také nespravedливо jim to vytýkati. Zázraky se nedějí ...“ Viz: ANM, KK, k. 62, č. 1878, výstřížek s článkem: Český národ a Slovanstvo. Národní listy, roč. 60, č. 1, 1. 1. 1920.

¹⁴ Např.: „... V poslední době se mluvilo o tom, že by se Němci mohli zúčastnit vlády. Po těch zkušenostech v Rakousku je to něco, čemu naprosto nerozumím, co přímo nepochopuji. Copak je vláda kurníkem, do kterého může vletět kdo chce? Vždyť vláda je to nejvyspělejší, co máme, to je ochránitelka vši naší síly, strážkyně naší budoucnosti... Jak si to kdo představuje? Je možné, aby Němci seděli v ministerské radě a aby se dověděli o všech důležitých zájmech státních...?“ Viz: ANM, KK, k. 63, č. 1880, výstřížek s článkem: Řeč poslance dra. K. Kramáře o chebském „Volkstagu“. Národní listy, roč. 62, č. 193, 17. 7. 1922.

důležitou roli. Ostatně, vedle osobní zainteresovanosti Karla Kramáře se dá hovořit o dosti intimním vztahu mezi českými menšinami a celou Národní demokracií. Jak píše Jana Čechurová, tento politický svazek se dá s trochou nadsázky charakterizovat asi tak, že „*národní demokracie potřebovala tyto menšiny a menšiny zase potřebovaly stranu, která se nebála slova nacionalismus*“.¹⁵ Trochu problematicky mohl v ekonomicky liberálně orientovaných národnědemokratických kruzích působit sociální radikalismus českých hraničářských organizací. „*Radikalismus nacionální se zde kloubil s radikalismem sociálním, naplňování nacionalizačních požadavků mělo být cestou téměř socialistickou*“.¹⁶ To samozřejmě mělo svoji logiku: v pohraničí byla většina vlastníků německé národnosti a jediný český subjekt, který mohl i v ekonomické oblasti prosazovat nacionalizaci, byl československý stát.

Kramářův vztah k českým menšinám se opírá – vedle citového pouta – především o tři argumenty, které dokazují důležitost těchto menšin pro celý český národ. V první řadě jsou podle Kramáře právě tyto menšiny hlavním argumentem pro princip celistvosti království českého. S tím souvisí i druhý bod, totiž fakt, že Kramář území obývané převážně Němci nazývá – z historického hlediska mylně – územím „*zněmčeným*“. Třetím předpokladem je Kramářovo mnohokrát opakované tvrzení, že k českým menšinám patří především dělníci a řemeslníci, kteří proti sobě mají německé továrníky, případně „*ty nejsurovější kapitalisty, jaké svět kdy viděl*“.¹⁷

Z těchto premis pochopitelně vyplýval i Kramářův názor na to, jak by se s hraničáři mělo zacházet a jeho hojná kritika laxnosti v přístupu ostatních politiků a politických stran k tomuto problému. V první řadě byla tato otázka důležitá při úvahách o samotné podobě republiky. Kramář jak známo dokonce uvažoval o odstoupení některých částí pohraničí, a to z toho důvodu, že by se tak snížil počet Němců v budoucím státě Čechů a Slováků. „... *Páni z německé strany mně to nebudou mít za zlé, řeknu-li, že kdybych byl mohl se zbavit Němců, že bych to byl udělal velmi rád*“, říká Kramář v poslanecké sněmovně roku 1921. „*Nebylo žádnou radostí mysliti na to, že budeme mít ve svém státě 3 miliony Němců. To je jeden z nejtěžších problémů, jaký si můžeme představit... K lásce se nebudeme navzájem nutiti, to by byla docela zbytečná věc. Víte, že já nejméně touto nemocí stůnu... V tom, abychom zde Němce měli, nebyl z naší strany imperialismus, ani v nejmenším*“.¹⁸ Důvodem, proč sám tyto myšlenky zamítl, nakonec byl podle jeho vlastních slov onen mravní imperativ, „že

Obr. 19. Karel Kramář hovoří do rozhlasu

nemůžeme přece vydati na pospas statisíce našich lidí, kteří jsou v německých krajích. To je věc, která jest naprosto nemyslitelná...“.¹⁹ S odstupem devíti let se Kramář zamýšlel nad postavením „našich menšin“ v jazykovém zákonodárství a při té příležitosti se – opět s odkazem na sociální poměry – snaží argumentovat, proč je spravedlivé, když mají německé menšiny (zvláště, je-li Němců na daném území méně než 20%) horší podmínky než stejně velké české menšiny (hovořící tím pádem „státním“ jazykem): „*České menšiny byly složeny hlavně z dělníků a řemeslníků a my byli povinni, starati se všemi silami o to, i kdybychom nestáli na stanovisku zákonného práva v celé zemi, aby nestávaly se bezbrannými proti škodám, vzniklým z neznalosti němčiny. Jinak je to s menšinami německými. Ty patří skoro bezvýjimečně k vrstvám sociálně silnějším a dovedou si vždy najíti zástupce znalého jazyka státního...*“ Ke školské problematice Kramář ve stejném článku píše: „...*Němci nesmějí považovati za nespravedlnost, stará-li se stát o naše školy menšinové. Zde musejí nésti důsledky toho, že*

¹⁵ ČECHUROVÁ 1999, s. 143.

¹⁶ ČECHUROVÁ 1999, s. 147.

¹⁷ Snad nejkomplexněji vložil Kramář svůj pohled na české menšiny při odhalení pomníku zesnulého J. Metelky v Turnově: „*V té chvíli [kolem r. 1880, pozn. MS] jsme cítili ohromnou povinnost, v té chvíli jsme viděli, čím nám naše menšiny jsou, že to není jen několik roztroušených příslušníků našeho národa, které zachovati by bylo velmi pěkným, ... ale že ty naše menšiny jsou něčím docela jiným, že jsou výrazem celistvosti a jednoty království českého ... to nebyla jen otázka vnitřní úřední řeči, o kterou jsme s Němci bojovali, ... hlavně se všechno točilo o jazyková práva ve zněmčených krajích. To pro nás bylo tím nejsilnějším a nejdůležitějším a to ... pro ten ohromný princip celistvosti království českého ... V tomto způsobu, s jakou houževnatostí jsme tento princip hájili, byl náš radikalismus ... Jazyková otázka není pro nás jen otázkou písmene jazyka. Jazyková otázka naše je psychologická, je mravní. Pro nás s našeho demokratického stanoviska a s našeho stanoviska sociálního bylo naší povinností, abychom menšinám, protože to byli jenom řemeslníci a dělníci a měli proti sobě ty nejsurovější kapitalisty, jaké svět kdy viděl, sňali cejch té inferiority, kterou jim Němci chtěli vlačiti ...*“ Viz: ANM, KK, k. 63, č. 1880, výstřížek s článkem: Řeč posl. dra. K. Kramáře v Turnově. Národní listy, roč. 62, č. 250, 12. 9. 1922.

¹⁸ V debatě o zahraniční politice. Viz: ANM, KK, k. 62, č. 1879, výstřížek s článkem: Poslanec dr. K. Kramář o naší slovanské politice. Národní listy, roč. 61, č. 28, 20. 1. 1921.

¹⁹ ANM, KK, k. 62, č. 1879, výstřížek s článkem: Poslanec dr. K. Kramář o naší slovanské politice. Národní listy, roč. 61, č. 28, 20. 1. 1921.

*nám dlouho těžce krivdili a příliš zneužívali převahy nad naším dělnictvem a živnostnictvem jejich odnárodňováním. My bychom se těžce prohřešili..., kdybychom neudělali všechno, abychom chránili každé české dítě před odnárodňováním.*²⁰

Kramář byl s politikou československého státu vůči českým menšinám velmi nespokojený. Přiznával sice, že v některých českých školách bylo před válkou kolem 90 dětí, zatímco ve dvacátých letech je jich třeba 1400, ani to však pro něj nebyl důkaz dostatečné podpory těchto lidí a organizací ze strany státu. Na německou kritiku takových jevů pak reagoval velmi příkře a odmítavě.²¹ V rámci kritiky československého postupu vůči hraničářům zaznívají pak často zřejmě velmi upřímně míněná slova úcty k těmto lidem: „*Ta politika věčného strachu, co tomu Němci řeknou, ta politika vede k tomu, že jsme zklamali naše menšiny, až je z toho českému člověku nevolno. Po našem osvobození měli jsme mít v první řadě povinnost myslet na ty hrdiny našeho národního boje v českých menšinách. Bytí v Praze národovcem není žádným hrdinstvím, ale při pronásledování na živote i na jmění zachovat příslušnost k národu, k tomu je zapotřebí hrdinství. Osvobozený stát měl udělati vše, aby menšiny cítily, že jsou členy národa osvobozeného. To se dosud nestalo...*“²²

Na základě tohoto angažovaného postoje se pochopitelně formoval i velmi pozitivní vztah hraničářů k předsedovi první československé vlády. V jeho pozůstalosti nalezneme nesčetné dopisy, prosby a gratulace od lidí ze „zněmčených krajů“. Ty zpravidla nesou pečeť velmi emocionálního citového vydírání – jedné ze základních hraničářských zbraní. Z Bohumína tak Kramářovi opakovaně píšou tyto prosebné řádky: „*170 chudých, malých hraničářů z české menšinové školy v Bohumíně – městě na československopolských hranicích – prosí Vás snažně o nějaký dar na vánoční nadílku. V tom nejseverovýchodnějším cípu naší vlasti žalujeme, jak nám tu často smutno a dusno. 8 malých kamarádů nám letos koupila a uloupila německá škola, Kulturverband staví nádhernou německou školu... na chytání našich dětí... Hledáme „česká srdce“, která porozumí. Cizácké fabriky rdousí nás svým kapitálem. Vzpomeňte věrných a malých hraničářů!*“²³ Jiné působivé psaní obdržel Kramář z kraje svého domova, z Pojizeří: „*Ve zdejší škole jednotřídní je 50 dětí, vesměs to rodičů chudých, jimž kozička a několik bramborů těžce na zdejších horách vypěstěných, poskytují jediné obživy. Děti ty mají více než půl hodiny do školy, musí se brouzdati ve sněhových vánicích a při tom jak jsou oblečeny! Mnohdy nemají ani punčošek, kartounový šátek na hlavičku – zkrěhlé a umrzlé, s ručičkami červenými přijdou do školy. Jak rádi bychom jim pomohli! Chceme uspořádat vánoční nadílku a prosíme u všech, kteří pomoci mohou: Jistě najde se i u Vás něco, co by dovedlo zahrát, přikrýtí nahotu těch ubohých tělíček a vzbuditi radostný paprsek*

v očích těch našich malých horáčků! Nedopustíte, abychom se zklamali!“²⁴ Karel Kramář tyto žádosti a prosby malých horáčků v podstatě nikdy neodmítal; zpravidla posílal přinejmenším 50 Kč, mnohdy i více.

Přes svoji bezvýhradnou podporu českým menšinám a přes vyhraněné nacionální postoje Kramář rozhodně – přinejmenším v pozdějších letech – neodmítal tak docela spolupráci, která by překračovala nacionální hranice. Z jeho slov pronesených na adresu takové spolupráce promlouvá zkušenost s třemi lety společné česko-německé vlády, ale snad také obecné Kramářovo přesvědčení o správné a čestné politice: „*Je to naprostá loyaltita, pravdivost, slibování jen toho, co mohu splnit a bezpodmínečné dodržení daného slova, odvaha říci jasně a určitě, co nemohu, neponechávání německých kolegů v pochybnosti o mezích ústupků, které člověk věrně a neústupně oddaný ideji národního státu za žádnou cenu a pod žádnou podmínkou překročit nemůže a nesmí, ale také ochota odstraňovati všechny opravdové krivdy a vyvarovati se každého zbytečného dráždění pochopitelné německé citlivosti.*“²⁵

Resümee

Matěj Spurný

Denkt an die kleinen Grenzbewohner!

Das Volk, die Deutschen und die tschechische Minderheit in den Gedanken und der Politik von Karel Kramář

Der Vorsitzende der ersten tschechoslowakischen Regierung und der Partei der Nationaldemokraten, Karel Kramář, gehörte zu den stark national orientierten Politikern der ersten Tschechoslowakischen Republik. Nationalismus war für ihn jedoch weitaus mehr ein ethisches Gebot, ein idealistischer Gegenpol zum gegenwärtigen Materialismus, als eine pragmatisch durchdachte politische Waffe. In der Opposition zu Masaryk vertrat er die Ansicht, dass die Tschechen sich den Staat gegen den Willen der Deutschen erkämpft haben und dass es sich somit um einen Volksstaat und nicht um einen Nationalitätenstaat handelt. Als beharrlicher Kämpfer für das Recht des Volkes begrüßte er zwar Ende der zwanziger Jahre die Entstehung des tschechischen Faschismus, hat sich jedoch niemals mit dem Faschismus identifiziert.

Karel Kramář gehörte im Einklang mit seiner lebenslänglichen Überzeugung zu den hartnäckigsten und bedeutendsten Kämpfern für die Verbesserung der sozialen und politischen Bedingungen des Aufschwungs der tschechischen Minderheit im überwiegend deutschen Grenzgebiet. Er kritisierte die unwürdige Stellung der tschechischen Minderheit nicht nur vor 1918, sondern gehörte auch zu den großen Kritikern der unzulänglichen

²⁰ KRAMÁŘ 1929.

²¹ „*A tu se Němci odvažují mluvit o našem násilí? Ti Němci, kteří neznají žádného svědomí, kteří kupovali duše a hnali děti do přelejváren, aby tam ztrácely úctu k mateřskému jazyku, ti si stěžují na násilí! ...*“ Viz: ANM, KK, k. 63, č. 1880, výstřížek s článkem: Posl. dr. Kramář na Opavsku, Valašsku a Ostravsku. Národní listy, roč. 62, č. 166, 20. 6. 1922.

²² ANM, KK, k. 63, č. 1880, výstřížek s článkem: Dr. K. Kramář v Olomouci. Národní listy, roč. 62, č. 292, 24. 10. 1922.

²³ ANM, KK, k. 51, č. 1719, dopis české školy v Bohumíně, podepsaný žákem IV. třídy Alfonsem Neugebauerem, 20. 11. 1926.

²⁴ ANM, KK, k. 51, č. 1719, dopis Národní jednoty severočeské, odbor Jestřebí-Poniklá n. Jizerou, 21. 12. 1923.

²⁵ KRAMÁŘ 1929.

Unterstützung ihrer Bemühungen und Forderungen seitens des tschechoslowakischen Staates in den zwanziger und dreißiger Jahren. Kramářs Liebe zu den „tschechischen Grenzbewohnern“ wurde erwidert; die Beziehung dieser

Menschen zu Kramář war mehr als herzlich, wovon unter anderem auch Hunderte von Dankeschreiben und Gratulationen in seinem Nachlass zeugen.

Übersetzt von Marianne Horáková

KRAMÁŘOVA VILA VE VYSOKÉM NAD JIZEROU

MARTINA PRŮKOVÁ, Praha

Vila ve Vysokém nad Jizerou byla poslední z trojice vil, které dal Karel Kramář postavit pro sebe a svou ženu, každou v místě, k němuž ho pojilo silné osobní pouto.

První z Kramářových vil, zvaná Barbo, vyrostla v letech 1905–1908 na Krymu – v Rusku, odkud pocházela Kramářova žena Naděžda Nikolajevna – v řecko-ionském stylu podle plánů českého architekta Jana Kotěry. Zde, v tomto přímořském letovisku trávili manželé Kramářovi každé léto, dokud jejich „krymský ráj“ nepřevala světová válka.¹ Pro své pražské bydliště vybral Karel Kramář místo vskutku reprezentativní: na Baště sv. Tomáše, přímo naproti Pražskému hradu, pro něj v letech 1911–1915 postavil vídeňský stavitel profesor Friedrich Ohmann dům v novobarokně-secesním stylu, v němž Kramářovi bydleli až do konce svého života.²

Poté, co bolševická revoluce připravila manžele Kramářovy o jejich milované Barbo, rozhodl se Karel Kramář své ženě ztrátu vynahradit a postavit pro ni nové letní sídlo v jeho rodném Vysokém nad Jizerou. Tak jako v obou předchozích případech, i zde se paní Kramářová aktivně účastnila příprav i realizace stavby, a tak v letech 1927–1930 vznikl v předhůří Krkonoš jakýsi ostrov jejího starého Ruska.

Coby bohatý podnikatel, jenž vlastnil několik továren v Podkrkonoší,³ rozhodl se Karel Kramář pojmout nový projekt opravdu velkoryse a investovat do stavby vysocké vily zhruba dva miliony korun.⁴

Uprostřed rozsáhlých zděděných, přikoupených či vyměněných pozemků na severozápadním okraji města Vysoké nad Jizerou o rozloze 4, 16 hektaru⁵ začala v roce 1927 růst nová stavba. Karel Kramář její realizaci pojal jako možnost „uplatnění architektonického umění“ své drahé ženy⁶ a s nesmírnou finanční velkorysostí prakticky přenechal veškerou organizaci stavby a vnitřního zařizování na ní.

Paní Naděžda se při její realizaci obklopila svými krajaný. Architektonické plány vypracoval ruský profesor Vladimír A. Brandt, kterého poznala v Jednotě pro pohřbívání ruských pravoslavných občanů a jenž byl autorem ruské pravoslavné kaple v Praze na Olšanech (za jejíž stavbu se paní Naděžda aktivně zasazovala).⁷ Paní Kramářová byla s prof. Brandtem i jeho asistentem ing. S. G. Klodtem v neustálém osobním i písemném styku a značnou měrou ovlivňovala budoucí podobu svého domu.⁸

Výsledkem byl velkolepý projekt na dvoupatrový trojkřídlý „zámek“ o 78 místnostech, o rozloze 841,5 m². Z půdorysu ve tvaru písmene „U“ měly vystupovat tři věže, válcová, čtyřboká a osmiboká, z nichž největší, severní, dosahovala výšky 28 metrů. K západní straně domu měla přiléhat přízemní „sluneční“ lodžie, otevřená arkádami na jižní stranu a ukončená patrovým domkem pro zahradníka. Jak na hlavním domě, tak na přilehlém hospodářském dvoře s garáží a domem vrátného se opakovaly ruské architektonické motivy, jako cibulové arkýře či oblouky zvané oslí hřbety, jež nezapřely své autory.⁹

Vlastní realizace stavby byla svěřena vysockému staviteli Oldřichu Zítkoví, nicméně hlavním organizátorem, „ředitelem“ stavby byl stavební dozorce, Rus ing. Jan Feofilov, pracující pod bedlivým dohledem paní Naděždy. To on zadával objednávky u dodavatelů, smlouval ceny i platil, on dával rozkazy dělníkům i nařizoval provádět časté změny, a to na základě výslovného přání paní Naděždy, která během stavby bydlela v pronajatém bytě ve Vysokém a na stavbě byla téměř každý den přítomna. Provedené změny byly teprve dodatečně oznamovány staviteli Zítkoví, jenž tuto praxi nesl značně nelibě, neboť on jako stavební podnikatel stavěl na vlastní náklady s jejich dodatečným proplácením, on zaměstnával a platil dělníky a on také nesl odpovědnost za prováděné práce. Tato dvojkolejnost řízení stavby se později ukázala být zdrojem velkých problémů.¹⁰

¹ SERAPIONOVA 2001, s. 125–128.

² ŠETŘILOVÁ 1993, s. 49–51.

³ Po otci zdědil K. Kramář cihelnu v Semilech (ANM, KK, k. 116, č. 2914), Libštátskou mechanickou tkalcovnu (ANM, KK, k. 117, č. 2919) a postupně přikoupil podíly v přádelně a tkalcovně Libštátské textilní závody v Košálově a v tiskárně a barvírně látek Rolffs & Cie ve Frýdlantě (ANM, KK, k. 117–118, č. 2921–2926).

⁴ ANM, KK, k. 112, č. 2872; k. 116, č. 2911; k. 135, č. 3084.

⁵ ANM, KK, k. 116, č. 2906.

⁶ VENCOVSKÝ 1992, s. 73.

⁷ ŠETŘILOVÁ 1994a, s. 82.

⁸ ANM, KK, k. 19, č. 881; SERAPIONOVA 1995, s. 154.

⁹ Fotografie vily ve Vysokém nad Jizerou v ANM, KK, k. 130, č. 3052.

¹⁰ ANM, KK, k. 116, č. 2910.

Obr. 20. Karel Kramář ve Vysokém nad Jizerou, 1929 (?)

Prvním stavebním počinem na nově získaném pozemku bylo vyhloubení jedenáctimetrové studny v jeho jižním cípu. Ještě téhož léta 1927 začaly vyměřovací a výkopové práce a během jednoho roku okolo studny vyrostl hospodářský-automobilový dvůr s bytem pro vrátného a s garáží (čp. 306).¹¹

Brzy zjara 1928 začala stavba hlavního domu a domku pro zahradníka. Stavbu od počátku provázely zmatky a změny oproti původnímu plánu. Oficiální plány prof. Brandta ostatně na stavbě dlouho chyběly, měl je jen ing. Feofilov, který z nich pro dělníky a řemeslníky vytahoval dílčí nákresy. Tak se nejdříve posunovaly již vykopané základy pro zahradníkův domek a během stavby se podle momentálních přání paní Naděždy neustále něco bouralo a přestavovalo (např. schody a střecha severní věže se předělávaly třikrát). Opětovné změny a předělávky komentoval ing. Feofilov slovy: „My platíme, na penězích nám nezáleží a můžeme poroučet.“¹²

Přes všechna zdržení byly vila i dům pro zahradníka zakryty střechou ještě téhož roku 1928 a v následujícím roce 1929 se dělaly fasády, omítky a stropy. Na stavbě pracovalo průběžně 55 stavebních dělníků, na specializované práce byli nájímáni řemeslníci z Vysokého či blízkého okolí (celkem 37 zdejších firem; největší zakázky, jako instalatérské práce, zhotovení nábytku atd. byly ovšem zadány pražským firmám). Lze říci, že Karel Kramář touto velkorysou stavbou „živil“ místní lidi tím, že je zaměstnal v době, kdy kraji vládla nezaměstnanost.¹³

V září 1929, kdy byla stavba prakticky dokončena, uspořádali Kramářovi malou oslavu s pohoštěním pro stavební dělníky a v prosinci téhož roku nový majitel od stavitel Zítka a ing. Feofilova hotovou vilu převzal. Novostavba byla vybavena vším moderním technickým příslušenstvím, tj. elektrickým osvětlením, ústředním horkovodním topením a domácím vodovodním systémem, v němž motorová pumpa přečerpávala vodu z vlastní studně do dvou vodních nádrží, umístěných pod střechou velké severní věže, odkud se voda samospádem rozváděla do domu, ohřátá předtím v bojleru ve sklepě.¹⁴

V roce 1930 začaly práce na vnitřním zařízení vily, kde se naplno uplatnil vášnivý zájem paní Naděždy. Společně s profesorem Janem Benešem, jenž byl autorem vnitřního architektonického řešení už ve vilách Barbo a na Baště, spoluvytvářela definitivní podobu dekorativní části vily. Paní Kramářová bedlivě dohlížela na práce uvnitř domu, „sledujíc radou, přáním, touhou umělce dělníky, mistry, řemeslníky...“ rozmlouvala s nimi o všech podrobnostech, vybírala předměty, odstíny barev, materiál.¹⁵

V přízemí vily tak bylo zařízení osm hostinských pokojů a herna sloužící rovněž jako taneční sál, v reprezentativním prvním patře potom jídelna o rozloze 83 m², hudební salon, pánská pracovna, vyhlídková ložnice pána a paní domu a pánská lázeň. Druhé patro, v němž se počítalo s dalšími hostinskými pokoji, zůstalo nakonec nezařízené. Pohyb po domě, včetně 28m vysoké severní věže („rozhledny“), umožňoval kromě četných schodišť rovněž domácí výtah. Technické zázemí vily představovala moderně zařízená kuchyň v přízemí domu, kotelna pro centrální topení, osm sklepů (včetně vinného), tři lednice, prádelna a lázeň pro služebnictvo v suterénu a prádelna, sušárna a žehlárna v podkroví vily. K domu přiléhala venkovní terasa, odkud se otevíral výhled na blízký západní hřeben Krkonoš, a „sluneční“ arkádová ložnice, na niž navazovala květinová zahrada a anglický park osázený vzácnými dřevinami.¹⁶

V létě roku 1931 byla do vily zavedena telefonní přípojka a v dubnu 1933, brzy po postavení vodárenské věže ve Vysokém a zavedení městského vodovodu, byl domácí vodní systém zrušen a vila napojena na obecní vodovod.¹⁷

Už koncem léta 1930 dostoupily práce na vnitřním zařizování tak daleko, že dovolily nastěhování nových majitelů

¹¹ ANM, KK, k. 116, č. 2910.

¹² ANM, KK, k. 116, č. 2910.

¹³ ANM, KK, k. 112, č. 2872; k. 116, č. 2911; k. 135, č. 3083.

¹⁴ ANM, KK, k. 116, č. 2909, kolaudační dobrozdání z 21. 2. 1931.

¹⁵ JESENSKÁ 1939, s. 97.

¹⁶ ANM, KK, k. 136, č. 3099, 3101, 3102, protokol z 19. 5. 1938; k. 116, č. 2909, kolaudační dobrozdání z 21. 2. 1931.

¹⁷ ANM, KK, k. 116, č. 2909, kolaudační dobrozdání z 21. 2. 1931; LUKÁŠ 1992, s. 44.

Obr. 21. Dokončování krbu ve vysocké vile, 1930 (?)

i uspořádání první společenské akce, jakési vernisáže u příležitosti 30. výročí sňatku manželů Kramářových, konané 30. září 1930. Na velkolepou slavnost se do Vysokého sjela řada blízkých přátel i zástupy místních lidí. Dům byl vyzdoben květinami a slavnostně osvětlen, lidé procházeli reprezentačními sály i parkem, zatímco uvnitř domu i venku hrálo několik kapel. A po setmění – jako zlatý hřeb večera – přišel na řadu ohňostroj. Vysoké, zdá se, mělo být „novým Barbem“, novým začátkem společenského života.¹⁸

K tomu však již nemělo dojít. Všemu plánovanému bohatému společenskému životu učinil přítrž záchvat mozkové mrtvice, který postihl paní Naděždou při jedné z procházek parkem ve Vysokém dne 13. října 1930. Nebezpečí smrti se sice podařilo zažehnat, přesto však přetrvávaly nervové bolesti, těžkosti při dýchání a částečné ochrnutí nohy.¹⁹

Ani Karlu Kramářovi se obtíže nevyhnuly. Koncem roku 1931 onemocněl zánětem plic, který se vlekl téměř celý následující rok, a k němu se přidružila úporná škytavka, jež – s občasnými přestávkami – trápila K. Kramáře po několik následujících let.²⁰ V roce 1933 byl dr. Kramář atakován ještě závažnější chorobou, tzv. apoplektiformním insultem (tj. záchvatem podobným mrtvici), který mu způsobil značné omezení pohybu končetin, zvláště levé nohy a bolesti v oblasti levého trojklanného nervu.²¹

Nemocemi sužovaní manželé Kramářovi se uzavřeli do soukromí, přestali se účastnit společenských akcí a sami rovněž žádné nepořádali (upustili i od pravidelných obědů s ruskou emigrací ve své pražské vile). A tak vila ve Vysokém vlastně zůstala pro svůj původní reprezentativní účel nevyužita. Kramářovi zde trávili zhruba čtyři měsíce v roce,

sami dva v obrovském domě, nevycházejíce v podstatě ze svého „útočiště“.

A v této době, pro Kramářovy tak nelehké, dolehla navíc na Karla Kramáře tíživá finanční situace. V okamžiku, kdy jeho podniky postihly důsledky hospodářské krize,²² přišel čas zúčtování za vysokou vilu. Původně plánované náklady (již zmiňované dva miliony korun) se totiž v průběhu stavby zněkolikanásobily, až na neuvěřitelných sedm milionů korun,²³ a doslova pozřely Kramářův majetek. Na základě nespláceného úvěru přesahujícího výši sedmi milionů korun obstarala Živnobanka všechny jeho nemovitosti včetně vily ve Vysokém. Z dluhu se Karlu Kramářovi už do konce života nepodařilo vybědnout.²⁴ Zruinovaný dr. Kramář prý dokonce dostával měsíční podporu od ředitele Živnobanky Jaroslava Preisse, který mu naznačoval, že žije vlastně pouze z peněz Živnobanky.²⁵

Není divu, že Karel Kramář s hrůzou označil celý projekt za „bezdnou propast“²⁶ a později dokonce napsal: „*Je to opravdu kříž... hodně se na sebe zlobím za celou tu hloupou myšlenku, stavět ve Vysokém takový dům. Ale co dělat – už stojí...*“²⁷

Vysoký „otesánek“ si totiž dál žádal svůj přiděl peněz: na režii, na výplaty, na nedoplatky, daně... Ve snaze vyhnout se placení činžovní daně prohlásil K. Kramář v únoru 1932 svůj dům ve Vysokém za nadační, který prý stavěl s úmyslem věnovat jej po smrti své i své ženy k užívání potřebným žurnalistům a spisovatelům.²⁸ Když berní správa jeho žádosti nevyhověla, měl dr. Kramář každoroční potíže s včasným zaplacením daně.

Mnohem větší problémy však Kramářovi působil nedoplatek za stavbu vily ve výši 410 tisíc korun, kterého se začal domáhat stavitel Oldřich Zítek. Ten, když Karel Kramář na základě revize účtů odmítl nedoplatek uznat, podal 2. ledna 1933 na bývalého československého ministerského předsedu žalobu pro dlužnictví u Krajského soudu v Jičíně, jenž ji 15. června 1934 postoupil Krajskému soudu civilnímu v Praze.

Žalující strana se snažila prokázat, že ing. Jan Feofilov, bývalý stavební dozorce a důvěrník paní Kramářové, byl zplnomocněným zástupcem dr. Kramáře na stavbě a jako takový výslovně a platně schválil Zítkovy účty, tj. i s nedoplatkem 410 tisíc, a nelze tudíž nic revidovat. Klíčové bylo tedy svědectví ing. Feofilova, který se mezitím odstěhoval do Alžírsko, později dokonce na Madagaskar.

Výslech svědka Jana Feofilova u Okresního soudu v Nemours v Alžírsku však vyzněl v neprospěch obžalovaného. Ing. Feofilov, jenž se s Kramářovými kvůli penězům rozešel ve zlém, prohlásil, že měl ústní plnou moc od

¹⁸ JESENSKÁ 1939, s. 99 a 124.

¹⁹ JESENSKÁ 1939, s. 99; ANM KK, k. 116, č. 2911, dopis K. Kramáře, 19. 1. 1933.

²⁰ ANM KK, k. 116, č. 2911, dopisy K. Kramáře, 12. 5., 8. 11. a 12. 11. 1932 a 7. 2. a 19. 12. 1933.

²¹ ČESKÉ SLOVO 27. 5. 1937; KÁBRT 1995.

²² ANM, KK, k. 112, č. 2872; k. 117, č. 2919 a 2921.

²³ ANM, KK, k. 116, č. 2911; k. 112, č. 2870; k. 136, č. 3099, dopis R. Berana předsedovi vlády gen. A. Eliášovi, 16. 6. 1939.

²⁴ V roce 1932 činil Kramářův dluh u ŽB 264 880 Kč, v dalších letech se mu ho podařilo snižovat, až na 98 034 Kč k 1. 1. 1937 (ANM, KK, k. 112, č. 2870).

²⁵ KLIMEK 1998a, s. 290; KLIMEK 2002, s. 148 a pozn. 96.

²⁶ ANM, KK, k. 116, č. 2909, dopis K. Kramáře, 23. 10. 1931.

²⁷ ANM, KK, k. 116, č. 2909, dopis K. Kramáře, 21. 6. 1935.

²⁸ ANM, KK, k. 116, č. 2909, dopis K. Kramáře, 20. 2. 1932.

Obr. 22. Účet od firmy Prastav za krby ze slovenského onyxu pro vilu ve Vysokém, 1930

Karla Kramáře k úpravě účtů, a plně potvrdil stanovisko žalobcovo. I ostatní svědkové (dělníci, řemeslníci, dokonce i prof. Brandt, který se rovněž marně domáhal nedoplatku svého honoráře) potvrzovali mimořádné postavení Feofilovo na stavbě.

Právní zástupce dr. Kramáře se tudíž proces snažil vést směrem ryze technickým a prokázat, že Žitkovy ceny byly přemrštěné a neoprávněné. Byli ustanoveni dva soudní znalci, kteří měli vypracovat soudní revizi Žitkových účtů. Soud se vlekl po několik let, v průběhu procesu byl vyměněn senát, žalobce zpochybnil nezávislost soudních znalců a proces začal nabývat mimořádných rozměrů.²⁹

A uprostřed dlouholetého sporu, dne 26. května 1937, obžalovaný Karel Kramář zemřel. V závěti, sepsané těsně před smrtí, 5. května 1937, odkázal Karel Kramář vilu ve Vysokém (a další nemovitosti, zejména dům v Praze, jenž měl sloužit jako muzeum K. Kramáře, ovšem s poměrnou

částí pasiv, jež převyšovala nad aktivy)³⁰ Společnosti dr. Karla Kramáře (dále SKK). Ta byla utvořena z jeho blízkých spolupracovníků těsně před sepsáním závěti, dne 2. května 1937, se záměrem pečovat o hmotné i duchovní dědictví dr. Kramáře.³¹

Dům ve Vysokém, pokud to bude možné, měl dle závěti sloužit „zdravotnímu osvěžení“ československých, případně slovanských umělců, vědců a novinářů – s výslovným vyloučením žurnalistů socialistických. V případě, že by dům ve Vysokém byl prodán, výnosu mělo být využito pro poskytování stipendií k studijním a kulturním cestám do ciziny pro již zmíněné umělce, vědce a novináře.³²

Vzápětí po vyčíslení finanční situace pozůstalosti se však ukázalo být zřejmé, že uskutečnění původního Kramářova záměru, totiž zřídit ve Vysokém nadační dům pro československé umělce a novináře, nebude reálné. Vzhledem k dluhu, jímž zůstávala povinna Živnobance, se SKK rozhodla vilu prodat.

Ještě předtím však bylo třeba ukončit spory a pohledávky, jež pozůstalost K. Kramáře nadále zatěžovaly. Teprve po dvouapůlletém jednání s ostatními dědici se SKK podařilo uzavřít dohodu ohledně dědictví.³³ Obrovský dluh u Živnobanky se podařilo částečně umořit prodejem cenných papírů.³⁴ SKK pak zůstala Živnobance nadále dlužna částku 3.240 000 korun, již si banka zajistila zástavním právem na vilách ve Vysokém a v Praze.³⁵

Ve věci pokračujícího soudního procesu se stavitelem Žitkem se SKK vzhledem ke zmenšujícím se vyhlídkám na úspěch a zvyšujícím se procesním nákladům rozhodla nabídnout ukončení sporu smírem. Dne 18. listopadu 1938 tak bylo u Krajského soudu civilního v Praze uzavřeno mezi oběma stranami narovnání, podle něhož měla dědička pozůstalosti, tj. SKK, zaplatit staviteli Žitkovi 250 000 korun.³⁶

Okamžitě poté začala SKK jednat o prodeji vily ve Vysokém. Možným kandidátem se zprvu jeví město Vysoké nad Jizerou, které se však mnichovským zábořem ocitlo na samé hranici nového československého státu, doslova na dohled od německé celnice, a samo přišlo o většinu příjmů ze ztracených území,³⁷ a tak na nákup drahé nemovitosti přestalo pomýšlet. Mnichov paradoxně přispěl ke zvýšení atraktivity vysoké vily. Přišla sice o část přínáležejících pozemků, ale vzhledem ke ztrátě hraničních hor se rázem ocitla v nejvýše položeném českém městě (703 m.n.m.).³⁸

SKK proto do nadcházejících jednání o prodeji vily vstupovala se sebevědomým požadavkem 4 milionů korun. V březnu 1939 zahájila jednání s Československým červe-

²⁹ Podle ANM, KK, k. 116, č. 2910.

³⁰ ANM, KK, k. 135, č. 3082, zápis ze zasedání správního výboru SKK z 21. 10. 1937; ANM, KK, k. 135, č. 3088, dopis J. Hochmanna, 28. 10. 1940.

³¹ Zakládajícími členy SKK byli ing. Bohdan Bečka, bývalý ministr financí jako předseda spolku, prof. dr. Bohumil Němec – místopředseda, JUDr. Jan Hochmann – pokladník, později jednatel a místopředseda, dr. Vojtěch Horák, gen. tajemník Národního sjednocení – jednatel, později pokladník, prof. Jan Beneš, bývalý ředitel Umělecko-průmyslového muzea a Ladislav Grund, osobní tajemník Karla Kramáře (ANM, KK, k. 135, č. 3080).

³² ANM, KK, k. 135, č. 3088, poslední vůle K. Kramáře z 5. 5. 1937.

³³ Společnosti dr. Karla Kramáře připadly podle dohody nemovitosti v Praze a Vysokém nad Jizerou, cenné papíry, včetně akcií Rolffsu a vydavatelská práva na Kramářova díla. Zároveň Společnost převzala závazek vůči Živnobance za zbylý dluh ve výši 6.852 577 korun (ANM, k. 135, č. 3082, zápis ze zasedání správní rady SKK z 8. 11. 1939; k. 135, č. 3088).

³⁴ ANM, KK, k. 135, č. 3088, dopis J. Hochmanna, 31. 3. 1939.

³⁵ ANM, KK, k. 135, č. 3088, dopis J. Hochmanna, 4. 3. 1939.

³⁶ ANM, KK, k. 135, č. 3084; č. 3088, dopisy J. Hochmanna, 9. 7. a 18. 11. 1938.

³⁷ ANM, KK, k. 111, č. 3099, dopis V. Maška a K. Nečáska, 17. 7. 1939.

³⁸ LUKÁŠ 1992, s. 4 a 45 ad.

Obr. 23. Vila ve Vysokém nad Jizerou po dokončení

ným křížem – ten byl ovšem ochoten za vilu zaplatit jen její odhadní cenu pozůstalostní, tj. asi 1.250 000 korun.³⁹

O nevyužitý objekt začal po okupaci země projevoval zájem též vrchní zemský rada (Oberlandrat) Möller z Jičína,⁴⁰ což vyvolalo značnou paniku v kruzích české politické reprezentace. Záležitosti se osobně ujal bývalý ministerský předseda Rudolf Beran, který se u členů protektorátní vlády přimlouval za to, aby Kramářova vila byla odkoupena státem a využita v duchu Kramářovy poslední vůle.⁴¹

Myšlenka zakoupit vilu pro stát či pro některou veřejnou instituci se zprvu jevila jako velmi slibná. Ministři protektorátní vlády Ladislav Klumpar a Ladislav Feierabend dokonce osobně navštívili Vysoké,⁴² nicméně (zřejmě také kvůli přemrštěným finančním požadavkům SKK) tato iniciativa vyzněla do ztracena.⁴³

Společnost tedy nastoupila novou strategii: zřídit ve vysoké vile prvotřídní český hotel, který by zůstal v majetku SKK a byl pronajímán solventnímu provozovateli. Přestože projevíli zájem dva zkušení hoteliéři z Krkonoš a z Tater, ani tato jednání nevedla k úspěchu.⁴⁴ Teprve začátkem léta 1940, pod tlakem opětovného zájmu jičínského rady Möllera o koupi vily, SKK uzavřela nepříliš lukrativní smlouvu s vysokým hoteliérem Josefem Mařatkou o pronájmu 9 pokojů v přízemí vily, a to na letní sezonu 1940.⁴⁵

V září 1940 zájem o vilu oživil: Okresní úřad v Jilemnici žádal vzhledem k bytové nouzi nucený pronájem místností vily, hoteliér Mařatka projevil ochotu pronajmout si přízemí vily i na zimní sezonu, zájem o vilu zopakoval rada Möller z Jičína a staronově i ministr Klumpar pro Léčebný fond veřejných zaměstnanců.⁴⁶

³⁹ ANM, KK, k. 135, č. 3088, dopis J. Hochmanna, 13. 4. 1939.

⁴⁰ ANM, KK, k. 135, č. 3088, dopis V. Mošny, 17. 7. 1939.

⁴¹ ANM, KK, k. 136, č. 3099, dopis R. Berana, 16. 6. 1939.

⁴² ANM, KK, k. 135, č. 3088, dopis J. Hochmanna, 22. 8. 1939.

⁴³ ANM, KK, k. 135, č. 3082, zápis o zasedání správní rady SKK z 8. 11. 1939.

⁴⁴ ANM, KK, k. 135, č. 3082, zápis o zasedání správní rady SKK ze 7. 3. 1940; č. 3088, dopis J. Hochmanna, 29. 11. 1939.

⁴⁵ Od 1. 7. do 30. 9. 1940. Jako nájemné platil hoteliér Mařatka SKK 1/3 účtované ceny z každého poskytnutého noclehu (ANM, KK, k. 135, č. 3088, nájemní smlouva z 26. 6. 1940).

⁴⁶ ANM, KK, k. 135, č. 3082, zápisy o zasedání správní rady SKK z 5. a 25. 9. 1940.

Dne 15. listopadu 1940 – na příkaz říšského místodržitelství v Liberci – projevil o vilu zájem Gauleiter Hoyer z liberecké NSDAP. Ačkoliv německému tlaku ze strany protektorátní správy (jičínského Oberlandratu) SKK dokázala dlouhodobě vzdorovat, před zájmem NSDAP rychle kapitulovala. Už 2. prosince 1940 byla podepsána mezi SKK a libereckou NSDAP kupní smlouva o prodeji vily s parkem a zahradou za 3,5 milionu korun.⁴⁷ O inventář vily kupující strana zájem neprojevila, a tak byla část nábytku prodána radovi Möllerovi do Jičína a zbytek zařízení převezen do Kramářovy vily v Praze.⁴⁸

Němci vilu nově upravili pro potřeby župní školy („Gauschule“), v níž měli být školeni političtí vedoucí NSDAP z protektorátu i ze sudetské župy a jež byla slavnostně otevřena 11. září 1941. Gauschulsburg, jak se Kramářově vile nyní říkalo, několikrát navštívil i Konrad Henlein.⁴⁹ Koncem války, když byli muži postupně odvozláni na frontu, sloužila vila jako ubytovna pro německé ženy s dětmi.

Kramářova vila se pak na samém konci války stala hlavním dějištěm dramatického povstání. Dne 3. května Vysočtí obsadili Gauschule a zadrželi přítomné ženy. Vzápětí se vily znovu zmocnila německá vojenská posádka, zadržela několik vysockých obyvatel jako rukojmí a osvobodila zadržené německé ženy a děti. Brzy ráno 4. května obsadily Vysoké jednotky německé policie, Volkssturmu a Hitlerjugend, vyhlásily výjimečný stav a všechny muže od 15 do 60 let sehnaly na náměstí, kde hodlaly provést jejich hromadnou popravu. V exekuci jim však zabránil strach z blížící se Rudé armády, před níž Němci 7. května z Vysokého utekli.

Po osvobození převzal správu města i Kramářovy vily revoluční národní výbor, který se usídlil právě v bývalém hospodářském dvoře náležejícím k vile.⁵⁰ Vila, jež nyní patřila státu, byla poté, v reminiscenci na původní Kramářův odkaz, nabídnuta Syndikátu českých spisovatelů. Spisovatelé však nakonec od ministerského předsedy Zdeňka Fierlingera získali zámek v Dobříši, a tak byla vila po nějakou dobu využita pro účely zdravotnického zařízení jako „Dům Zdeňka Fierlingera“. V roce 1947 pak Kramářovu vilu převzala Ústřední rada odborů a zřídila v ní „Zotavovnu Zdeňka Fierlingera“, v roce 1962 přejmenovanou na „Zotavovnu ROH Větrov“. Zde se mimo jiné konaly každoroční vysocké divadelní přehlídky a byly zde vyhlášovány výsledky celostátních lyžařských závodů pořádaných ve Vysokém. Zotavovna Větrov vyhrála dokonce několikrát 1. místo v celostátní soutěži rekreačních zařízení Revolučního odborového hnutí.⁵¹

To, co Karel Kramář ve své poslední vůli výslovně zapověděl, se stalo skutkem: vila se ocitla v rukou socialistické

organizace, a načas dokonce nesla jméno sociálního demokrata, od roku 1948 komunisty Zdeňka Fierlingera.

Zanedbáním péče o park a zahradu stromy před vilou vyrostly tak, že zcela zastínily výhled na panorama Krkonoš, a tím se prakticky znehodnotil původní význam severovýchodní vyhlídkové terasy. Park, o nějž nikdo nepečoval, zpustl a zarostl v takřka neprostupný prales.

V letech 1983–1989 proběhla v zotavovně kompletní, bohužel naprosto necitlivá rekonstrukce, která završila dílo zkázy i uvnitř. Velké reprezentativní sály byly rozděleny na dva až čtyři malé pokojíky, vybavené sektorovým nábytkem, přístup do severní věže („rozhledny“) byl vestavbou nové výtahové šachty zcela zaslepen.

Po roce 1989 převzala zotavovnu od ROH její nástupnická organizace OREA, která zcela odmítla snahy obnovené SKK⁵² o navrácení Kramářovy vily ve Vysokém a vytvoření „střediska styku západo- a východoevropských novinářů, umělců a duševních pracovníků“. Neuspělo ani město Vysoké nad Jizerou, jehož obecní úřad sídlí v bývalém hospodářském dvoře vily, které chtělo celý objekt získat do vlastnictví.

V současné době v Kramářově vile ve Vysokém funguje Hotel Větrov ve vlastnictví firmy Golem Travel s.r.o., jež nabízí ubytování pro 127 hostů.

Resümee

Martina Průková

Kramářs Villa in Vysoké nad Jizerou

Nachdem das Ehepaar Kramář infolge der Oktoberrevolution um ihren Sommersitz Barbo auf der Krim gekommen war, beschloss Karel Kramář eine prunkvolle Villa für seine Frau Nadjeshda in Vysoké nad Jizerou zu bauen. In den Jahren von 1927–1932 entstand hier nach Plänen des russischen Architekten Vladimir A. Brandt und im Einklang mit den Anweisungen von Frau Kramářová eine Villa im „russischen“ Stil. Der aufwendige Bau der Villa in Vysoké zu Zeiten der bevorstehenden Weltwirtschaftskrise, als Kramářs Fabriken ebenfalls in Schwierigkeiten gerieten, hat Karel Kramář jedoch wortwörtlich in den Ruin getrieben und der ehemalige Premierminister war letztlich wegen Verschuldung angeklagt. Der Führer des tschechischen nationalen rechten Flügels starb noch bevor seine „russische“ Villa in die Hände der NSDAP und später in die der kommunistischen Organisation ROH gelangte.

Übersetzt von Marianne Horáková

⁴⁷ ANM, KK, k. 135, č. 3082, zápisy o zasedání správní rady SKK z 21. 11. a 3. 12. 1940.

⁴⁸ ANM, KK, k. 135, č. 3082, zápis z 6. 12. 1940.

⁴⁹ ANM, KK, k. 136, č. 3099, dopis paní Matouškové ze září 1941; VMV, Kramářova vila, sl. OV 87; LUKÁŠ 1992, s. 46.

⁵⁰ LUKÁŠ 1992, s. 48.

⁵¹ LUKÁŠ 1992, s. 84 ad; VMV, Kramářova vila, sl. OV 87/2.

⁵² SKK, kterou komunistický režim 6. 12. 1948 zlikvidoval a zabavil jí veškerý majetek, obnovila svou činnost v prosinci 1990 (ŠANCE PRO KULTURU 1991; VMV, Kramářova vila, sl. OV, 87/2).

⁵³ VMV, Kramářova vila, sl. OV, 87/2.

ZLATÁ LÉTA NADĚŽDY KRAMÁŘOVÉ. KAŽDODENNOST MANŽELKY ČESKÉHO POLITIKA

MIROSLAVA VANDROVCOVÁ, Národní muzeum, Praha

*„Tolik dlouhých let jsem čekala a ptala se,
proč jsem vlastně vedle Tebe, teď se to vyjasnilo,
abych Ti do trestnice na konec života
posílala recepty na vaření fazolí a makaronů. . . “¹*

Prvních patnáct let minulého století bylo nejúspěšnějším obdobím v životě českého politika, říšského i českého zemského poslance, textilního podnikatele a žurnalisty Karla Kramáře. Dalo by se říci, že téměř symbolicky toto šťastné období začalo sňatkem. V roce 1900 si Karel Kramář vzal za manželku svoji dlouholetou partnerku Naděždu Nikolajevnu Abrikosovovou. Byla to žena svým způsobem výjimečná a neobyčejná. A to jak v kladném, tak v záporném významu obou přívlastků. Ovlivnila Kramářův život i politickou kariéru. Jak a kde tedy žila, čím se celé dny zabývala? Co vše jí postavení a majetek jejího muže umožnilo? Úspěch mužů závisí na tom, jakou mají ženu, to říkávala již Magdalena Dobromila Rettigová.² Jakou tedy byla Kramářovi Naděžda partnerkou a co je spojovalo?

Naděžda Nikolajevna se narodila 30. 9. 1862 v Moskvě. Její rodiče pocházeli z významného moskevského obchodnického rodu Chludovových. S matkou měla Naděžda vztah vyloženě napjatý, na otce nevzpomínala vůbec, což bylo zřejmě způsobeno jeho brzkou smrtí. Rodiče jí zanechali jako své jediné dědičce nemalé jmění. Vedle šperků a finanční hotovosti to byly především akcie. Vlastnictví 67 akcií Krenholmské textilní manufaktury v Narvě u Tallinnu zajišťovalo Naděždě život bez finančních starostí. Sňatkem své postavení ještě upevnila. O šest let starší Alexej Alexejevič Abrikosov vlastnil spolu s otcem a četnými bratry továrny na výrobu cukrovinek v Moskvě a Simferopolu na Krymu. Jejich firma patřila k dodavatelům carského dvora a velmi rychle se rozvíjela.³ Život po boku Alexeje přinesl Naděždě nejen čtyři děti, ale i postavení dámy. Vedla filozofický salon, kde se setkávala s intelektuální elitou. Ozýval se zde smích filozofa, mystika a básníka Vladimíra

Sergejeviče Solovjeva, filozofické úvahy zde vedl například profesor moskevské univerzity Nikolaj Jakovlevič Grot, přicházel kníže Sergej Nikolajevič Trubeckoj a další. Alexej se svým bratrem Nikolajem dokonce založil a vydával časopis „Voprosy filosofii i psichologii“.⁴

Na léto jezdila s manželem na venkovské sídlo v Tara-sovce nedaleko Moskvy nebo do slunné Alupky na Krymu. Velkorysý manžel ji finančně nijak neomezoval a naopak podporoval její zálibu v luxusním zboží.⁵ Naděžda chodila ráda do společnosti, navštěvovala jiné salony a divadla.

V roce 1890 poznala v Moskvě Karla Kramáře. Jemu bylo skoro třicet, ona byla o dva roky mladší. Během několika měsíců, které Kramář v Rusku strávil, se viděli jen několikrát. Vzájemné sympatie se změnily ve vztah. Abrikosovovi pozvali Kramáře na své letní sídlo na Krymu a doprovodili ho i při jeho cestě domů přes balkánské státy. Na podzim se rozloučili a následovalo období milostné korespondence, před Abrikosovem pečlivě utajované. Za několik měsíců přijela Naděžda s manželem do Vídně. Setkání s Kramářem, který ji již několik měsíců v dopisech přesvědčoval o síle své lásky, přimělo Naděždu k rozhodnutí. Řekla manželovi, že vztah s ním chce ukončit a zůstane žít s Kramářem ve Vídni. Mohlo by se zdát, že Naděžda jen neovládla své vášně, a pak už jí nic jiného nezbylo, ale není tomu tak. Alexej Alexejevič ještě dlouho stál o její návrat, „avantýru“ s Kramářem by jí odpustil, kdyby se vrátila do Moskvy k němu a dětem. Měl svoji ženu rád a nestál o skandál. Přes všechny pochybnosti zůstala Naděžda pevná. Její láska ke Kramářovi byla tak silná, že překonala nemalé překážky: manželství, mateřství, vzdálenost i odlišné sociální a kulturní prostředí.

¹ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžda Kramářovi, 3. 3. 1917.

² KVAČEK 2001, s. 221.

³ SERAPIONOVA 2006, s. 56.

⁴ SERAPIONOVA 2006, s. 57.

⁵ O životě Naděždy v Rusku srov. SERAPIONOVA 2006, s. 47 a 57.

Obr. 24. Naděžda Nikolajevna Abrikosovová, rozená Chludovová, kolem 1895

Konflikt s tchyní

Rozhodnutí opustit manžela a začít žít s Kramářem, či spíše vedle něho, protože svůj vztah milenci ve Vídni dlouho tajili, změnilo radikálně Naděždin život. Dáma, hostitelka, podnikatelka a matka se stala utajovanou milenkou. Žila v Grandhotelu na vídeňské okružní třídě Kärntnerring se svou francouzskou společnicí Sofií.⁶ O její existenci nic nevěděli ani Kramářovi nejbližší přátelé. Ovšem Kramář nebyl jediný poslanec, který měl ve Vídni milenkou. Emanuel Engel se stejně jako Kramář zamiloval do vdané ženy a v roce 1896 si ji tajně vzal.⁷ Milostných románků se v tzv. lepší společnosti v této době odehrávaly desítky. Proti aféře baronky Mattencloitové, dcery dlouholetého ministerského předsedy Taaffeho, s o dost mladším lékařem z Karlových Varů⁸ byl Kramářův milostný život téměř spořádaný.

Ani Kramářova rodina nechtěla vzít Naděždu na vědomí. Kramář se sice snažil své rodiče s Naděždinou existencí

smířit, ale příliš se mu to nedařilo. Nepomohla ani intervence jeho tehdejšího přítele Tomáše G. Masaryka.⁹ Paní Marie Kramářová byla natolik výraznou osobností, že se sotva dala ovlivnit. Od počátku zaujala k synově přítelkyni negativní postoj a ani zpočátku vstřícné chování a ústupnost Naděždy na situaci nic nezměnily.

Marie Kramářová vyčítala synově ženě to, čím se Naděžda odlišovala od ostatních žen. Vyčítala jí její životní styl. Naděžda milovala šperky, róby, kožešiny a velké klobouky. Cestovala mezi Vídní, Libštátem, Prahou a přímořskými letovisky v Itálii a ve Francii. Marie Kramářová neměla pochopení ani pro Naděždin nový domov. Tím se stalo prázdninové sídlo Kramářových na Krymu – Barbo. Paní Marie Kramářová žila velmi skromně, celý život šetřila, prostě byla „na peníze“. Její snacha naopak velkoryse investovala velké finanční částky do úprav zahrady, do letního domku a posléze velkolepé vily na vzdáleném Krymu. Vilu Kramářova matka nikdy neviděla, ale velmi dobře věděla, že Naděždin majetek by na stavbu nestačil, a že většina nákladů musela být pokryta z příjmů jejího syna z textilky v Libštátě. Kramář sám konflikt v jednom z dopisů interpretoval své matce slovy: „*Naděžda přímo s andělskou trpělivostí poslouchala všecky ty úžasné¹⁰ věci, které jsi jí ze samého prvního okamžiku říkala – a oplácela Ti za Tvé jedovaté poznámky jen láskou a dobrotou. A když to nepomáhalo, začala o všem přemýšlet – a velmi ji to mrzelo – a výsledek toho byl, že Ti všechno velmi rozhodně řekla.*“¹¹ Obě dámy si tedy situaci vyřikaly z očí do očí, ale ani to nebylo řešením. Stará paní nehodlala svůj postoj ke snaše změnit a svou kritiku a jedovaté poznámky si nedokázala odpustit. Ostatně už skutečnost, že si snacha dovolila ozvat se, považovala za hrubost. Postupem doby se zatvrdila i Naděžda. Usmířit spor se nedařilo ani Kramářovu otci, se kterým Naděžda vycházela velmi dobře. Ještě krátce před svou smrtí ji prosil, ať zapomene „*na ty trochu divoké výstupy, neztrpčuje sobě a drahé mamince živobytí...*“¹² Kramář však stál vždy na straně své ženy a neochotu ke kompromisu vyčítal spíše matce.

Naděžda se ve Vídni ocitla v izolaci. Chyběly jí děti, chybělo jí Rusko a chyběla jí společnost. Kramář, vyrostlý v českém Podkrkonoší, nebyl zvyklý na společenské večírky, na kasina, na divadlo v takové míře jako ona. Ve druhé polovině devadesátých let byl již užší okruh Kramářových přátel zasvěcen do jejich vztahu i do Naděždiny složité manželské situace. Přestože si Naděžda držela vlastní byt na Ebendorferstrasse, žila fakticky s Kramářem. Na náplni Naděždina dne to však mnoho nezměnilo. Kramář trávil celé dny mimo domov, v parlamentu. Snažil se sice docházet na společný oběd, ale ani to vždy nevyšlo. Naděžda korespondovala s dětmi i s jejich vychovatelkou E. Jansohn, nakupovala, stýkala se s rodinami vídeňských Čechů – např. Josefa Svatopluka Machara, Vojtěcha Eduarda Šaffa a dalšími –, ale to ji nemohlo uspokojit. Trávila celé dny čekáním.

⁶ PEKAŘ 2004, s. 136.

⁷ VELEK 2000, s. 41.

⁸ PERNES 2007, s. 129.

⁹ ANM, Klíma, k. 4, č. 16, Masaryk a Kramář, s. 42.

¹⁰ Slovo úžasné používal Kramář pod vlivem ruštiny ve smyslu neuvěřitelné, ovšem i v kladném slova smyslu.

¹¹ ANM, KK, k. 2, č. 57, Kramář rodičům, b. d.

¹² ANM, KK, k. 2, č. 58, rodiče Kramářovi, 19. 12. 1906.

Obr. 25. Karel Kramář, kolem 1900

Po letech Naděžda vzpomínala, jak rozdílný byl reálný život od představ mladé ženy: „*To je přece úžasné, jak málo ve zdejší životě je nutnosti znalosti a vzdělanosti pro ženskou, skoro možno říci žádné! . . . Já myslela, že z Ruska jedu do nějaké ohromné západní kultury a Bůh ví, co zde najdu za světlo. Ale zblízka to nějak se neleskne.*“¹³ Podle rodinné tradice, kterou udržují její potomci, měla Naděžda vystudovat architekturu na pařížské Sorbonně.¹⁴ Dívky z jejích sociálních vrstev bývaly většinou vzdělávány doma pod vlivem matky. Učily se cizí jazyky, malovat, zpívat, hrát na hudební nástroj... Cesta do ciziny v doprovodu matky nebo vychovatelky byla sice považována za vhodný doplněk vzdělání,¹⁵ v Naděždině pozůstalosti však tradované domněnce nic nenasvědčuje. Vdávala se velmi mladá – šestnáctiletá – a brzy přišly na svět děti. Těžko si lze představit, že by v té době odjela studovat do Paříže.

Srovnání postavení respektované ženy žijící po boku Alexeje Alexejeviče Abrikosova, mecenáše umělců a vědců, s postavením utajované milenky sice úspěšného, ale teprve začínajícího politika Karla Kramáře, asi nevznělo vždy v Kramářův prospěch.

Přímořská letoviska

Jednou z příjemných stránek Naděždina života s Kramářem bylo cestování. Poprvé Naděžda navštívila svá později velmi oblíbená místa ve Švýcarsku, Itálii a Francii ještě v doprovodu prvního manžela, Alexeje Alexejeviče Abrikosova. Jejich cesta na jaře 1891 byla součástí rekonvalescence Naděždy po gynekologické operaci. Manželé tehdy jeli do Abbazie,¹⁶ potom pokračovali do Benátek, na francouzskou Riviéru a vraceli se přes Švýcarsko.¹⁷

Během následujícího desetiletí se zvyk trávit časné jaro cestou na jih ustálil. Většinou volba padla na švýcarské hory, pobřeží Jadranu, francouzskou nebo italskou Riviéru. První společné cesty směřovaly do Švýcarska. S oblibou jezdili do Svatého Mořice. Kramář byl vášnivý chodec a každodenní procházky miloval. Naděžda dávala přednost přímořským letoviskům. V letech kolem přelomu století proto manželé několikrát zamířili na francouzskou či italskou Riviéru. Své pobyty o dovolených tehdy brali i jako studijní cesty. Jejich zájem se soustředil na zeleň: „*My jsme zde jako na celé cestě jen samá zahrada – od zahrady k zahradě, všude se díváme, studujeme, zapisujeme různé rostliny, stromy, květiny, které by mohly růst na Krymu.*“¹⁸ Zahrada na Krymu zaměstnávala Naděždu řadu let. Na jejím budování spolupracovala se zahradním architektem Františkem Josefem Thomayerem, jehož služby využila i později v Libštátě¹⁹ a naposledy při plánování zahrady u pražské vily. Ten ochotně odjel až na Krym, aby paní Naděždě pomohl vytvořit dokonalý ráj. Vzhledem ke klimatu na Krymu patřila mezi první terénní a zahradnické práce stavba betonové nádrže na vodu. V letních měsících by totiž studna na zalévání celého parku nemohla stačit. Z rezervoáru byla voda rozvedena do celé zahrady.

Při svých cestách bývali manželé ubytováni v soukromých penzionech i luxusních hotelích. Naděžda preferovala ruch města, Kramář menší a klidnější místa. Naděžda jela odpočívat, Kramář zase nejraději prochodil celý den po galeriích a muzeích. To Naděždu moc nelákalo. Raději si ráno přispala a po pozdním obědě strávila večer v opeře či divadle. Ráda se prošla s Kramářem i po břehu moře.

Například v roce 1897 byli na Gardském jezeře v Itálii a v Monte Carlu, 1903 v Benátkách a na Riviéře, 1904 ve Florencii, Pise a Benátkách, 1905 v Lovranu²⁰ a Opatiji. Na velikonoce 1907 se Kramářovi chystali s Maštálkovými opět do Lovranu a vzápětí podnikl Kramář bez Naděždy

¹³ ANM, KK, k. 4, č. 6, Naděžda Kramářovi, 15. 1. 1917.

¹⁴ Vzpomínka pravnuka Dmitrije Petroviče Abrikosova, in: *Týden*, roč. 14, čís. 28 (Praha 9. 7. 2007).

¹⁵ LENDEROVÁ 1999, s. 62. V roce Naděždina sňatku odjela do Paříže studovat např. jen o pár let starší Zdenka Braunerová, ovšem v doprovodu matky (LENDEROVÁ 1999, s. 193).

¹⁶ Dnes Opatija, přímořské lázně v Chorvatsku.

¹⁷ PEKAR 2004, s. 135.

¹⁸ ANM, KK, k. 2, č. 57, Kramář rodičům, 10. 9. 1897.

¹⁹ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, b. d. (1903?).

²⁰ Lovran, přímořské letovisko v Chorvatsku.

cestu po Středomoří. Společníka mu dělal gynekolog a profesor Karel Pawlik, navštívili Korfu, Terst, Syrakusy, Tunis, Avignon, Seville... a přes Itálii se vrátili domů. Na jaře 1908 byli Kramářovi opět v Opatiji, 1910 v Itálii, 1913 v Paříži a ještě na jaře 1914, před vypuknutím války, odjeli do Itálie, aby „... studovali umění a dějiny Benátek“.²¹

Barbo

Vídeň, ač v té době moderní velkoměsto, připadala Naděždě nudná a šedá. Za pravdu jí dávali ti, kdo s ní navštívili Barbo. Tohle místo na jižním pobřeží Krymu nedaleko Jalty milovala. Okouzilo ostatně každého, kdo sem zavítal, i básníka Josefa Svatopluka Machara: „... neboť Bohové stvořili krásný Krym proto, aby tam lidi byli, aby tam byli šťastní, klidní a spokojeni a neběhali do hloupého parlamentu mezi pitomé lidi...“²² Nadaleko byla i Alupka, místo spojené se vznikem milostného vztahu mezi Naděždou a Kramářem. Bylo zde vynikající klima, jen občas zahradu trápila větší sucha. Svá venkovská sídla zde měla celá řada ruských šlechticů, umělců a podnikatelů. Barbo se stalo pro Naděždu novým domovem. Letní měsíce 1895 byly první, které zde Kramář s Naděždou strávili spolu. Naděžda získala v době, kdy rozvod s Abrikosovem a manželství s Kramářem byly v nedohlednu, nový smysl života. Každoročně odjížděla z Vídně o několik týdnů dřív a vracela se o několik týdnů později než Kramář. V některých letech se do Vídně nevrátila v zimě vůbec. V zimě 1898/1899 tu dělala společnost synu Lvovi, který se v přímořském klimatu rehabilitoval po operaci. Tehdy se Kramář s Naděždou rozhodli k rychlé stavbě domku z „papírové massy“.²³ Vše šlo velmi rychle, a tak na podzim už mohli pokládat podlahu z linolea. Tehdy se také seznámili s architektem Vladimírem Karlovičem Eichelmanem a pověřili ho stavbou sklepů, vodovodu do parku, skleníku, domku pro zahradníka a dalších přístaveb k domu, které měly sloužit jejich hostům. Sklepy, kterých bylo v horkém krymském klimatu třeba pro uchovávání potravin i k odpočinku, kopali následující dva roky. Eichelmann byl stejně pomalý jako řeční dělníci, kteří neustále slavili nějaký svátek, místo aby pracovali. Problémy působily i kamenitý terén, horko a minimum srážek. Eichelmann začal stavět se zpožděním, takže nejtěžší práce připadly na letní měsíce. Kvůli nedostatku vody, kterou bylo třeba přednostně uchovat pro park,²⁴ musela být stavba na čas zastavena. Lámání sklepů v kamenité zemi bez pomoci dynamitu se tak dost protáhlo a prodražilo. Proto se Kramářovi po dostavbě sklepů rozhodli s dalšími pracemi počkat. Nespokojenost Kramářových s laxním Eichelmanem způsobila, že Kramář nakonec oslovil jiného architekta.

I Nový rok 1900 Naděžda uvítala na Barbo, a bez Kramáře. V Rusku ji zdrželo vyřizování rozvodu s prvním mužem, ke kterému konečně počátkem roku 1900 došlo. Dohlížela rovněž na Eichelmannu, který vedle sklepů začal pracovat na skleníku. Na jaře se pak vrátila na kratší dobu do Vídně, aby se na začátku léta vrátila na Krym i s Kramářem. Čekalo je naplnění toho, po čem toužili deset let. Ne náho-

Obr. 26. Marie Kramářová, rozená Vodsed'álková, matka Karla Kramáře

dou svůj sňatek oslavili Kramářovi právě na Krymu. Chtěli se vzít 25. 9., ale v pravoslavné církvi v úterý neoddávali, a tak padla volba na neděli 30. 9. 1900. Za svědky jim šli přátelé Josef Svatopluk Machar a Matyáš Murko. Naplánován byl i ohňostroj. Karel Kramář chtěl mít vzpomínky na vysněný den co nejveselejší. Stovky svatebních oznámení rozeslali se zpožděním až po svatbě. Vinou chyby v jeho tisku, kde bylo uvedeno 30. 8., nikoli 30. 9., jak odpovídalo realitě, vypadala proluka mezi sňatkem a dobou, kdy se to v Čechách dozvěděli, ještě delší.

Vztah manželů Kramářových k místu na skále nad mořem často ovlivňoval Kramářovo politické jednání. Barbo bylo místem odpočinku, odkud se do Vídně nerad vracel. Kramář mnohokrát nestihl zahájení říšské rady, protože si na Krymu prodloužil pobyt. Přátelé ho omlouvali, v novinách pak vycházely články o jeho údajné nemoci. Často také doufal, že se sněm zase rozejde a on se vrátí až na další zasedání. Je až s podivem, jak člověka, který byl celý život politikem, některé nezbytné součásti politické práce nebavily. Než vysedávat a mluvit v říšské radě, raději se po ránu prošel svižnou chůzí po parku, dohlížel na stavbu vily, která začala za několik let střídát „papírový“ domek. Manželé s oblibou hráli tenis, koupali se v moři, jezdili na

²¹ LA PNP, Theer, Naděžda Theerovi, 13. 4. 1914.

²² ANM, KK, k. 14, č. 439, Machar Kramářovi, 12. 10. (1900?).

²³ ANM, KK, k. 2, č. 57, Kramář rodičům, 9. 10. (1898?).

²⁴ ANM, KK, k. 2, č. 57, Kramář rodičům, 3. 8. (1900?).

Obr. 27. Domek na Barbo

koni, plánovali uspořádání parku, či v rámci redukční diety řezali dříví. Naděžda ráda sedávala pod dubem a četla. Chybět nemohl pravidelný odpolední spánek.

První měsíce léta trávili Kramářovi nejraději na Barbo sami. V červenci a srpnu se teploty šplhaly přes třicet stupňů, a tak si dopřávali volnější oděv. Koncem léta pak na Barbo vítali hosty až ze vzdálených Čech.

V roce 1905 začali Kramářovi stavět na Barbo velkou kamennou vilu. Jejím architektem byl muž, označovaný za jednoho ze zakladatelů české moderní architektury – Jan Kotěra. Na Barbo přijel už v roce 1902, aby si prohlédl

parcelu. Celý podzim 1903 se ho pak Kramář snažil přimět k tomu, aby začal pracovat na plánech. Kotěrovi se do nich moc nechtělo, protože čekal od Naděždy kritiku. Nezmýlil se. Sotva návrhy poslal do Vídně paní Kramářové, následovalo zdrcující odmítnutí. Naděždě se nelíbil návrh fasády, nelíbily se jí hranaté sloupky na balkoně, nelíbil se jí vchod a mnoho dalšího. Především se s Kotěrou přela o tzv. nový styl. On tvrdil, že už jí ustoupil, že dům není navržen podle nového stylu, ona chtěla palác podle italského vzoru. Stejně jako Kramář, který již v mládí při návštěvě Louvru strávil nejvíce času v antických sbírkách,²⁵ i ona antiku milovala. Měla své představy a ty chtěla Kotěrovi vnutit. Spolupráce proto nebyla jednoduchá.

Možná byla ke Kotěrovi tak přísná i proto, že si začal románek s její milovanou dcerou Margaretou. Mika, jak jí říkali, byla v té době asi devatenáctiletá, velmi hezká dívka, jen trochu „třeštidlo“.²⁶ Navštěvovala Klasické ženské gymnasium v Moskvě.²⁷ O prázdninách na Barbo se do Kotěry zamilovala a ani on nezůstal chladný. Kotěrovi bylo třicet dva let, měl manželku a děti. Proto Kramář vztahu nedával šanci a doufající Miku odrazoval. I proto tento rok zakázal Naděždě, aby vzala Miku do Vídně. Nechtěl, aby se s Kotěrou ještě někdy potkala, nechtěl jí dávat falešné naděje. Naopak doufal, že se podaří Miku co nejdříve v Moskvě provdat. „*Ta kotěriáda k ničemu nevede...*“²⁸ psal Kramář Naděždě. „*K. je sice po mém soudu velký kum-*

Obr. 28. Přátelé manželů Kramářových na Barbo, 1910

²⁵ HOCH 1938, s. 46.

²⁶ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, 27. 11. (1903?).

²⁷ ANM, KK, k. 5, č. 62, vysvědčení uložené u dopisů Margaretě Abrikosovové matce.

²⁸ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, b. d. (snad 9. 11. 1903?).

Obr. 29. Manželé Kramářovi při procházce s přáteli na břehu Černého moře, 1913

štyř – *ale pro lásku nedovede obětovati své povinnosti k rodině.*²⁹ Marně Mika doufala, že napodobí příklad matky, která také nedbala na společenská pravidla. Kotěra se vrátil k rodině – a Miku čekal sňatek s příbuzným, Borisem Ivanovičem Abrikosovem.

Mezi dokončením plánů a začátkem stavby uplynuly dva roky. Důvodem byl nedostatek financí. Na rozsáhlou stavbu Naděždiny příjmy z akcií Krenholmské manufaktury nestačily, a tak si musela půjčit peníze od manžela. Půjčka to byla jen formální, ale vzhledem k její výši 65 tisíc rublů³⁰ nechtěla, aby její děti vilu zdědily, aniž by Kramářovi sumu

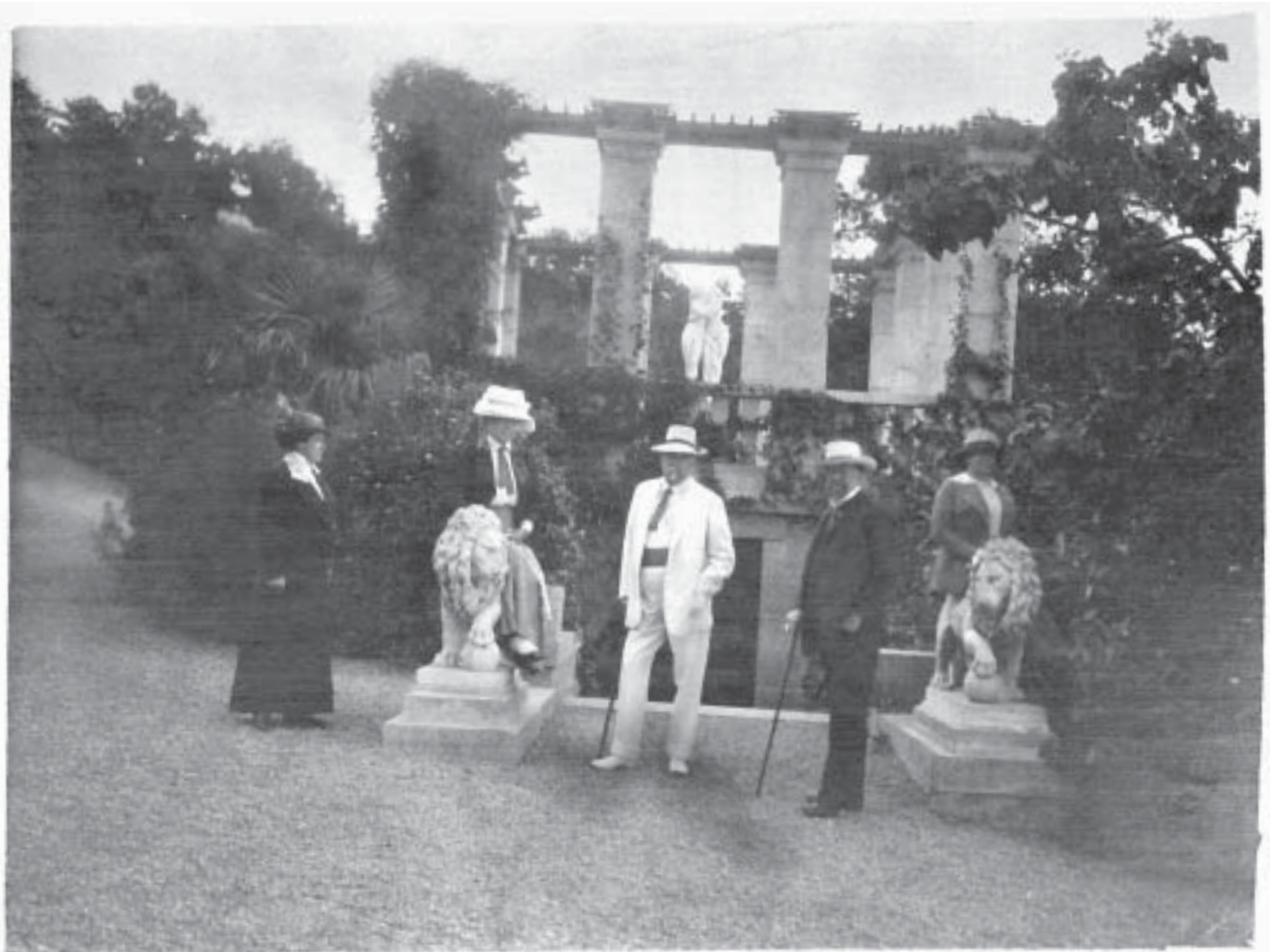
vrátily. Proto na obnos vystavila směnku a v závěti podmínila dědictví vily zaplacením dlužné částky Kramářovi. O pár let později svoji závět změnila zcela ve prospěch Kramáře. Děti měly zdědit jen akcie.

Do dvou let vila stála a poté, co na podzim 1907 sejmuli lešení, mohli si ji Kramářovi konečně prohlédnout v celé její kráse.³¹ V noci v měsíčním světle vypadal bílý dům prý jako z pohádky. V dalších letech se pracovalo ještě na výzdobě a interiéru. Sochař Vojtěch Eduard Šaff například ozdobil prostor nad okny jižní strany směrem k moři medailony s portréty majitelů a na atiku umístil dvě okřídlené

²⁹ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, 13. 11. 1903.

³⁰ SERAPIONOVA 2006, s. 64.

³¹ ANM, KK, k. 2, č. 57, Kramář rodičům, 11. 8. 1907.

Obr. 30. Manželé Kramářovi s přáteli při procházce parkem u vily Barbo, 1913

sfingy. Kramářovi s uspokojením mohli konstatovat: „*Bude to po nás báječná památka.*“³² Těšilo je i to, že stavba a ostatně i park jsou dílem Čechů.

Nová vila s balkonem a terasou, kde mohli Kramářovi posedět u samovaru s přáteli, kde mohli popít víno a Kramář si mohl s muži zapálit doutník, se měla stát místem pro „českou kolonii“³³ na Barbo. Společnost jim zde dělali např. manželé Grošovi. Karel Groš byl Kramářovým stranickým kolegou, primátorem města Prahy, a ne náhodou rok po svém pobytu na Barbo pomohl Kramářovým k výhodné koupi obecního pozemku na Baště sv. Tomáše v Praze. V roce 1909 tu byl dramatik Arnošt Dvořák, 1913 Leopoldina Maštálková, manželka Jindřicha Maštálky, rovněž Kramářova spolustraníka, poslance a průmyslníka. Přijížděli i básníci Josef Svatopluk Machar a Otakar Theer, spisovatelka Růžena Jesenská,³⁴ malíř moře Beneš Knüpfer, architekt Jan Kotěra, sochař Vojtěch Eduard Šaff, slavista Matyáš Murko, již zmíněný gynekolog a porodník Karel Pawlik, profesor dějin literatury Václav Tille a další.

Těsně před začátkem stavby zavítal na Barbo i Kramářův otec Petr. Sám profesionální stavitel mohl posoudit plány budoucí vily nejlépe. Poznal opěvované místo nad mořem a další roky se těšil na dokončení vily. Toho se už bohužel nedožil.

Cesta z Vídně na Barbo trvala dva až tři dny. Kramářovi odjížděli vlakem z Vídně přes Halič a Moskvu, ale spíše častěji vlakem do Oděsy, odtud parníkem do Jalty a kočárem na Barbo. Naděžda se vracívала přes Moskvu kvůli dětem. Pár dní s nimi zůstala v Moskvě, bydlela v hotelu, navštěvovala divadla, módní závody a pak po pár dnech odpočinku pokračovala vlakem do Vídně. Cestování to nebylo nijak příjemné. Naděžda si většinou sice koupila polovinu kupé sama pro sebe, ale i tak dorazila z Moskvy po 48 hodinách ve vlaku unavená a rozlámaná. Kramář si často stěžoval na její náladu na nádraží. Zatímco on „*naděšeně vyhlížel lokomotivu*“, ona vystoupila v pramizerném rozpoložení. Nálada se jí většinou spravila teprve po příjezdu domů. I proto možná Kramář snil o tom, že budou na

³² ANM, KK, k. 2, č. 57, Kramář rodičům, 29. 7. 1907.

³³ ANM, KK, k. 2, č. 57, Kramář rodičům, 17. 9. (1898?).

³⁴ Růžena Jesenská přijela na Barbo během své cesty po Rusku v roce 1900 v době, kdy tam Kramářovi nebyli, seznámila se s nimi až následně v Praze (ANM, KK, k. 103, č. 2763, Jesenská Naděždě, 18. 9. 1935).

Obr. 31. Budova vídeňského parlamentu, 1909

Barbo jednou létat letadlem.³⁵ Ani vlaky, ani parníky totiž neposkytovaly příliš pohodlí. Na rakouské dráhy si Naděžda stěžovala ještě více než na ruské.

V roce 1913 byli Kramářovi na Barbo naposledy. Naděžda se opět zdržela déle než Kramář. Ten jí z Prahy napsal: „Řekni našemu Barbo, aby nemělo strach, že by je opustili ti, kteří je stavěli a dali mu duši... Až je osud odvolá, ale ne dřív... Ne, Nuško má, z ráje vyhánějí jen, když člověk zhřešil – a my přece nezhřešili svou láskou?“³⁶ Jak se Kramář mýlil! Za války se o Barbo starali Anna Petrovna a správce Afanasij Rusanov. Dlouhodobě zde pobývala i Mika. Po říjnové revoluci v Rusku 1917 se vše změnilo. Vilu zabavil bolševický stát a Kramářovi ztratili možnost do Ruska jezdit. To mělo neblahý vliv nejen na jejich psychiku, protože ztratili kontakt s Naděždinou rodinou, majetkem i domem, který považovali za svůj domov, ale i na jejich fyzický stav. Kramář byl nervově nevyrovnaný člověk, který nesl velmi těžce veškeré neúspěchy a politika ho v podstatě nebavila. Na Krymu si obvykle během těch dvou až čtyř letních měsíců odpočinul nejen psychicky, ale i tělesně. Byly to měsíce, kdy mohl politické starosti zcela hodit za hlavu. Kramářovi si sice nechávali na Krym posílat Národní listy, ale nebylo to spíše proto, aby měl Kramář přehled o zasedání říšské rady, a mohl si tak pobyt co nejvíce protáhnout, než proto, že by chtěl sledovat politickou situaci? Ne zcela neprávem se satirik Jaroslav Hašek Kramářovi posmíval za příliš časté pobyty v Rusku: „*Dr. Kramář má ve zvyku, že v dobách nejtěžších zápletek politických, když je českému národu nejhůře, odjede z Čech na Krym, a když se vrátí, je již po bouři...*“³⁷ Nelze říci, že by Kramář na Barbo utíkal od nedořešených politických problémů, naopak, vždy čekal na začátek parlamentních prázdnin, ale pravda je, že zpět nespěchal a ovlivnit se nedal ani politickou situací. Za

války tuto možnost všestranné regenerace ztratil. Nejinak tomu bylo s Naděždou. Libštátská vilka ani lázně jí několikaměsíční pobyt u moře nahradit nemohly.

Vídeň

Svatba v roce 1900 umožnila Naděždě začít konečně vystupovat ve Vídni jako Kramářova právoplatná žena. Konečně mohli žít spolu i oficiálně. Hned na podzim proto začali zvažovat, který ze dvou bytů si nechají. Oba se nacházely v moderní čtvrti v těsném sousedství tehdejšího náměstí Maximilianplatz³⁸ s neogotickým Votivním kostelem. Nejprve padla volba na Naděždin byt na Ebendorferstrasse,³⁹ ale nakonec se rozhodli pro Kramářův byt v ulici Frankgasse, čís. 1. Kramář zde žil již více než deset let, nájemné 150 zl. měsíčně⁴⁰ bylo sice relativně vysoké vzhledem ke Kramářovým příjmům z politické činnosti, ale to nebyl samozřejmě jediný příjem manželů. Byt svou polohou i dispozicí plnil všechny jejich představy o vhodném bydlení. Kramář navíc podstoupil 8. 11. 1900 operaci kýly, která ho trápila již od června, kdy pomáhal Naděždě s kufry na nádraží,⁴¹ takže měl jiné starosti než stěhování a opravy bytu. Po úspěšném zákroku prof. Franka si ještě čtyři týdny poležel v sanatoriu. Teprve po Vánocích se Kramářovi rozhodli k opravě a rozšíření elektrorozvodů v bytě. Petrolejové lampy a voskové svíčky byly nahrazeny žárovkami. Vše provedla firma Siemens & Halske.⁴² V té době, tj. počátkem roku 1901, si přijel jejich byt prohlédnout Kramářův otec Petr. Že by dorazila matka Marie, se dalo sotva očekávat.

Byt se nacházel v moderní oblasti Ringstrasse, takže do parlamentu to měl Kramář jen pár kroků. V době, kdy Naděžda byla mimo domov a on byl ve Vídni sám, se stravoval v restauracích. Když však přijela Naděžda, nastalo pro něj období domácí stravy. Z parlamentu si, pokud to jen trochu šlo, odskočil odpoledne domů na oběd – Naděžda si totiž vedle služby držela i kuchařku. Tato česká dívka je doprovázela i na Krym, takže pokud byl Kramář ve Vídni sám, byl na restaurace odkázaný. S oblibou si Kramářovi dopřávali kapouna, kvičaly, tetřevy a bažanty, které jim posílali rodiče ze Semil nebo bratranec Karel Vodsedálek z Libštátu. Při pobytech v Rusku se kuchařka naučila i tradiční ruská jídla, jako boršč⁴³ a pohanku,⁴⁴ na které si k nim chodívali pochutnávat přátelé. Symbolem opětného shledání po odloučení pro ně bylo šampaňské, které oba milovali. Kramář ho přichystal společně s lázní a vytopeným bytem před příjezdem Naděždy z Ruska.⁴⁵ Na chlad si Naděžda dávala skleničku sherry.⁴⁶ S přibývajícím věkem a s přibývající váhou se Naděžda snažila jídelníček zjednodušit. V posledních letech před válkou začala ovlivňovat

³⁵ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, 7. 10. 1913.

³⁶ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, 14. 10. 1913.

³⁷ WINTERS 2001a, s. 74.

³⁸ Dnes Rooseveltplatz.

³⁹ TOBOLKA 1914, s. 1082.

⁴⁰ ANM, KK, k. 2, č. 57, Kramář rodičům, 12. 7. (1900?).

⁴¹ KOKEŠOVÁ 2004, s. 260.

⁴² ANM, KK, k. 111, č. 2860.

⁴³ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, 19. 10. 1913; k. 102, č. 2756, Arnošt Dvořák Naděždě, 7. 1. 1913.

⁴⁴ ANM, KK, k. 103, č. 2763, Jesenská Naděždě, 22. 2. 1915.

⁴⁵ Viz např. Kramář Naděždě, 26. 11. (1903?), v ANM, KK, k. 3, č. 59.

⁴⁶ LA PNP, Theer, Naděžda Theerovi, b. d.

Obr. 32. Divadelní ulice v Praze, 1907

i Kramáře, aby nejedl tolik masa – na jídelníček mu měla kuchařka zařazovat ryby a víc zeleniny. V době Kramářova uvěznění to došlo tak daleko, že maso označovala za zdraví škodlivé mrtvoly⁴⁷ a přestala ho úplně jíst. „*Je to jen před-sudek, že člověk má jíst mrtvoly, je to zbytek starých dob, kdy ještě nebyla žádná kultura a člověk nedovedl si nic k jídlu připravit: než kus zabitého zvířete...*“⁴⁸

Kramář zanechával Naděždu ve vídeňském bytě nejen kvůli zasedáním parlamentu, schůzkám s politiky a cestám na schůze do Čech. Jeho velkou zálibou byl lov. Od mládí chodil v brzkých ranních hodinách po lesích v okolí Vysokého a čekal na tetřevy. Pravidelně každý podzim

jezdil na zajíce a bažanty. Zalovit si zašel občas i v okolí Vídně. Vrcholem bylo střílení jelena. To byla pro Kramáře až do roku 1910 nenaplněná touha. I proto si o něco dříve postesk: „*Ještě jsem jakživ neviděl jelena na svobodě v lese – a musí to přece jen být báječné!*“⁴⁹ Sám přiznával: „*myslím jen na zajíce*“.⁵⁰ Výzvě k účasti na několikadenním lovu tetřevů v Alpách⁵¹ nebo možnosti střílení laň, nabídnuté Bedřichem knížetem Schwarzenberkem, nemohl odolat. V duchu tehdy zřejmě děkoval Bohu, že je Naděžda ještě na Barbo. Ta totiž pro jeho zálibu pochopení neměla. Znamenalo to pro ni jen další dny samoty. Lovecké výpravy Kramář odůvodňoval tím, že je to zdravé. Byl vášnivý chodec, takže hon mu zcela vyhovoval. Pohyb po polích a lesích si začal zpestřovat ještě rybařením. Na podzim 1913 ho zaujal výlov rybníka u Třeboně, a rozhodl se tedy této zálibě rovněž věnovat. Rybaření bylo ostatně i zálibou Naděždina syna Lva Alexejeviče. Když se cestou do Benátek a Monte Carla stavil počátkem roku 1913 se ženou u matky v Čechách, naplánovala pro něj jednodenní výlet do kraje rybníků u Hluboké.⁵²

Naděžda se nudila a žárlila. Nevyrovnaná, vášnivá žena, která na Kramáře stále čekala, trpěla představami, co dělá, když je sám. Stačilo, aby dopodrobna nepopsal svůj denní program a podezřívala ho, že se baví v dámské společnosti, zatímco ji do Prahy nevzal.⁵³

Proto byly chvíle odloučení vyplněny bohatou korespondencí. Kramář psal Naděždě téměř denně svým drobným písmem, které ona nazývala „*mikrobi*“.⁵⁴ Zatímco dopisy psal on česky a ona rusky, pohlednice byly zásadně z důvodu udržení soukromí v ruském jazyce. Ze všech moderních vynálezů byl telefon jediným, kterému Kramář blahověřil.⁵⁵ Alespoň mohl v době odloučení na chvíli slyšet Naděždin hlas. Telefon měli jak ve vídeňském, tak v pražském bytě na Riegrově nábřeží. K jistě protekčnímu číslu 4500 jim později po přestěhování do vily přibyla ještě dvojka, tedy 24500.

Naopak automobilu se Kramář dlouho bránil. Tím, kdo po něm velmi toužil, byla Naděžda. Ještě za války si umanula, že na Barbo bude potřebovat rovnou dva. Jeden pro vlastní potřebu, aby mohla jezdit na výlety, a druhý pro zásobování z Jalty. Automobil ji zaujal natolik, že byla ochotna prodat i šperky,⁵⁶ aby získala potřebnou sumu k jeho zakoupení.⁵⁷ Po skončení války se všemožně snažila Kramáře přesvědčit, aby vůz přivezl ze Švýcarska. Protože to odmítl, obrátila se na Aloise Rašína, v té době ministra financí, aby Kramářovi přidělil jeden z vládních vozů

⁴⁷ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžda Kramářovi, 23. 2. 1917.

⁴⁸ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžda Kramářovi, 13. 4. 1917.

⁴⁹ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, b. d.

⁵⁰ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, 17. 10. 1913.

⁵¹ LA PNP, Theer, Naděžda Theerovi, b. d., středa.

⁵² ANM, KK, k. 103, č. 2777, Theer Naděždě, 28. 2. 1913.

⁵³ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, b. d. (15. 12. 1904?).

⁵⁴ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžda Kramářovi, 30. 11. 1917.

⁵⁵ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, b. d. (1914?).

⁵⁶ Podle soupisu šperků uložených v sejfu Živnostenské banky z 9. 10. 1915, který byl pořízen pro úřední účely po zabavení majetku Kramářových, se jednalo o přezku s briliantem a safírem, náhrdelník s velkou perlou a diamanty, pár knoflíčků s velkou perlou a brilianty, dva briliantové prsteny, dva velké briliantové knoflíčky, tři briliantové brože, dvě briliantové jehlice do kravaty, jeden velký cenný briliantový náhrdelník a perlový šperk (ANM, KK, k. 111, č. 2866). Druhý nejslavnější šperk Naděždy, náhrdelník s velkým modrým akvamarínem, tehdy Naděžda ještě nevlastnila. Kramář ji akvamarín koupil teprve v roce 1927 za 1827 švýcarských franků prostřednictvím brusírný drahokamů Františka Šlechty v Paříži (ANM, KK, k. 111, č. 2860).

⁵⁷ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžda Kramářovi, 16. 6. 1917.

Obr. 33. Manželé Kramářovi na návštěvě v rodině poslance Maštálky, 1907

bývalého místodržitele Thuna.⁵⁸ Automobil si Kramářovi nakonec koupili sami, a to ani ne za rok od Naděždina požadavku. Osobní vůz Praga typu Grand je s osvětlením a nošičem zavazadel, které si objednali navíc, přišel na 71 650 korun.⁵⁹

Libštát a Semily

O delším pobytu v blízkosti Kramářova rodiště a rodiny začali uvažovat až po svatbě. Před ní by je možná rodiče ani nepřijali. Ale protože Naděždě bylo jasné, že soužití s Kramářovou matkou Marií nepřichází v úvahu, domluvili se novomanželé na zařízení tří místností v patře vilky u továrny v Libštátu, kde měl v přízemí kanceláře bratranec Karel Vodsed'álek. Ještě na Barbo po svatbě Kramář napsal rodičům, jak místnosti vybavit nábytkem převážně z jejich domu v Semilech: „*pro ženu postel, almaru, umývadlo, noční stůlek, zrcadlo, nebo stůl se zrcadlem – pro mne postel, umývadlo, nějakou židli, a pak pohovku z mého pokoje. Pak se může přenést psací stůl z malé kanceláře*

v továrně do volného pokoje, dát tam zmíněnou pohovku, několik židlí a bude všechno v pořádku...“⁶⁰ Kramář si to představoval jednoduše, ale narazil na tvrdý odpor matky: „*Stran nábytku udělej sobě jak se Ti líbí, to snad sám nahlédneš, jak by to vyhlíželo, kdyby se něco vzalo, přece k nám lidi chodějí, nic nového nepřidávám, kdyby se něco bralo, tak by mně to přicházelo jako když nás už vyhánějí, já nikam nejdu. . .*“⁶¹ Nakonec v tomto roce z pobytu v Libštátu zcela sešlo, přestože se novomanželé chtěli původně zdržet delší dobu, a dokonce tím zdůvodňovali, proč to bude lepší ve svém v Libštátě než u rodičů v Semilech. Matka udělala z bydlení v Libštátě „*tragedii*“.⁶²

Kramář se vracel i do rodného Vysokého nad Jizerou. Žila tam část rodiny Vodsed'álkových i příbuzní otce. Rodiče žili v Semilech, v domě, který postavil otec, a do kterého se z Vysokého přestěhovali již v roce 1875 v době, kdy Karel studoval Malostranské gymnázium. Karel k nim nepravidelně zajížděl, občas s nimi trávil i Vánoce, zatímco Naděžda byla sama ve Vídni a společnost jí mohli dělat

⁵⁸ ANM, Rašín, k. 4, č. 183, Naděžda Rašínovi, 30. 10. 1919.

⁵⁹ Druhým automobilem manželů Kramářových byl čtyřtákní benzinový vůz značky Laurin & Klement, který si koupili v roce 1921. Poslední vůz pořídili v dubnu 1929, jednalo se o přepychovou šestimístnou limuzínu „autoexot“ značky Tatra – typ 17 za 108 800 Kč (ANM, KK, k. 111, č. 2867).

⁶⁰ ANM, KK, k. 2, č. 57, Kramář rodičům, b. d. (podzim 1900?).

⁶¹ ANM, KK, k. 2, č. 58, rodiče Kramářovi, b. d.

⁶² ANM, KK, k. 2, č. 57, Kramář rodičům, b. d. (konec října 1900?).

Obr. 34. Václav Tille a Arnošt Dvořák na parcele pražské vily, 1911

maximálně přátelé Šaffovi či Macharovi. Naděžda do Semil jezdit nechtěla. Přestože se Kramář na matku za chování k Naděždě zlobil, protože jej odloučilo na svátky od milované ženy, domů jel.

O přádelnu v Libštátě se staral Kramářův bratranec Karel Vodsedálek. S ním Kramář udržoval ze všech členů rodiny – vedle rodičů – nejužší vztah. Přestože Kramář říkal: „*nemám svatby beztoho rád*“,⁶³ asi pod vlivem nemožnosti sám se oženit, dokud nebude Naděžda rozvedena, na Karlovu svatbu jít chtěl, a proto navrhoval, aby ji uspořádal až po jeho příjezdu z Barbo. Karel Vodsedálek se oženil koncem roku 1898, a následujícího roku mu jeho žena Aninka dala syna. Při porodu bohužel zemřela. Nesnášenlivý Vodsedálek tak ještě více zahořkl a o chlapečka, rovněž Karla, se přehnaně strchoval.

V roce 1906 se zhoršil zdravotní stav Kramářova otce. Trápily ho problémy s močovým měchýřem, špatně chodil, byl velmi slabý. Přesto Kramářovi odjeli na jaře na Barbo. Z Barbo odjížděl Kramář se ženou nakvap již v srpnu a s úzkostí o otcův život. Otcovo zdraví se oproti očekávání zlepšilo, takže jeho stav vypadal nadějně. Přesto dne 28. ledna 1907 náhle zemřel. Karel s Naděždou neměli tušení, že

jeho život spěje k tak náhlému konci, a tak byli tou dobou ve Vídni. Večer, kdy Kramářův otec vydechl naposledy, se Karel bavil na soirée u předlitavského ministerského předsedy Maxe Wladimira barona Becka.⁶⁴ Za patnáct dní by Petr Kramář oslavil zlatou svatbu, tj. padesát let po boku ženy Marie. Toho se však už nedožil. Pochován měl být prozatím v Semilech, neboť rodinná hrobka ve Vysokém, s bronzovou plastikou „Smutek“, která je dílem Kramářova přítele Vojtěcha Eduarda Šaffa, v té době ještě nebyla hotova, a práce na ní se táhly ještě několik let.⁶⁵ Doba, kdy manželé ocení libštátský klid, měla teprve přijít.

Praha

V Praze Kramář pobýval většinou jen v době zasedání zemského sněmu, což nejčastěji připadlo na prosinec. Proto nemělo smysl držet si v Praze byt. Celé desetiletí proto Kramář během návštěv Prahy bydlíval v hotelu. Nejčastěji to byl Hotel de Saxe, ale i hotel Paříž. Naděžda jezdila do Prahy minimálně. Teprve v roce 1907, v souvislosti s úmrtím otce a snahou být matce více nablízku, se Kramářovi rozhodli pronajmout si v Praze byt. Nejprve bydleli v Divadelní ulici 24, ale brzy se přestěhovali o kousek dál, do

⁶³ ANM, KK, k. 2, č. 57, Kramář rodičům, 11. 10. (1898?).

⁶⁴ ANM, KK, k. 2, č. 57, Kramář rodičům, b. d. (konec ledna 1907?).

⁶⁵ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, b. d. (březen 1909?).

Obr. 35. Manželé Kramářovi na všesokolském sletu, 29. 6. 1912

bytu na Riegrově nábřeží 28.⁶⁶ Tento byt si pak drželi až do války. V rozporu se zprávami v novinách o 14 pokojích, které tak zneklidňovaly Kramářovu matku, byl byt jen čtyřpokojový. Dle jiných bytů manželů lze soudit, že měl dvě ložnice, neboť Kramářovi spali vždy odděleně, dále měl salon a jídelnu. Pokoje nebyly nijak veliké, i Kramářovi rodiče ve svém semilském domku měli větší místnosti.

V bytě se často scházela malá společnost. Nadine či Nadina, jak počestili někteří známí Naděždino jméno, zvala hlavně umělce a politické přátele. Její snahou zřejmě nebylo vytvořit vyhledávaný a proslulý salon, jaký býval u Braunerů, Riegrů, Villaniů či Anny Lauermannové-Mikschové.⁶⁷ Naděžda hledala ve své osamělosti jen společnost lidí, se kterými jí bylo dobře. Setkání proto měla zcela neoficiální ráz, nikdy se neustálil pravidelný den pro setkání, vše záleželo jen na její chuti a náladě přátele pozvat. V roce 1909

si do notýsku poznamenala několik jmen, která odpovídají okruhu lidí, se kterými se Kramářovi stýkali.⁶⁸ Zapsala si malířku Zdenku Braunerovou, Růženu Jesenskou, malíře Mikoláše Alše, Otakara Theera,⁶⁹ Václava Tilleho s manželkou Julií, právníka Ladislava Klumpara, Jindřicha Maštálku s manželkou Leopoldinou, profesora Uměleckopřemyslové školy Jana Beneše s manželkou Emou, předsedu Obchodní a živnostenské komory Leóna Bondyho, Beneše Knüpfra a Vojtěcha Eduarda Šaffa. Pravidelně její salon navštěvoval i dramatik MUDr. Arnošt Dvořák, manželé Grošovi či literární kritik a prozaik Miloš Marten. Časté kontakty udržovali i s poslancem JUDr. Bedřichem Pacákem a jeho ženou Marií, Karlem Pawlíkem, stomatologem MUDr. Janem Jesenským, bratrem Růženy a otcem Mileny Jesenské, a dalšími.

Společnost se scházela většinou mezi osmou a půl devátou. V jídelně byla přichystána večeře, odtud se přesunuli do salonu k diskusi. Kromě politiky se debatovalo o kulturních událostech. Dámy probraly program Národního divadla, do kterého to bylo jen skok. Václav Tille jako divadelní kritik mohl doporučit představení.⁷⁰ Stranou nezůstaly ani móda a knihy. Mluvílo se o aktuálně rozpracovaných dílech, předčítalo se a hodnotilo. Kramář mohl zahrát na piano a zazpívat. V mládí (1876) sice prodělal těžký plicní katar,⁷¹ takže přestal tehdy zpívat ve svatovítském sboru, pro malou společnost se však občas uvolil a předvedl své umění. Dobrým pianistou byl i Karel Pawlík.⁷² Pobavit uměl Mistr Aleš. Arnošt Dvořák vzpomínal, jak „*K Mistru přišel na návštěvu, myslím Sucharda, hovořili, když náhle řekl Aleš: ‚Chcete vidět tygra?‘ – Sucharda ovšem užasnul, ale tygra vidět chtěl. Aleš přinesl divadelní kukátko, dal je Suchardovi, pak vzal svoje kotě, položil na stůl a řekl: ‚tak jen se podívejte. Jen se na ně podívejte kukrem‘...*“⁷³ Společnost se scházela i v divadle: Naděžda s oblibou zvala do své lože Dinu Maštálkovou, Růženu Jesenskou či Otakara Theera.⁷⁴ Růženiny premiéry se snažila nikdy nevynechat.

Slavnostním okamžikem pražského života byl slovan-ský sjezd v červenci 1908. Kramář byl jeho předsedou a při společenských příležitostech ho doprovázela i jeho žena. Byla to doba banketů, slavnostních večeří a obědů či prohlídek pražských památek. Kramář byl oslavován jako velký Slovan⁷⁵ a sjezd se pro něj stal jednou z nejšťastnějších událostí života. Naděždě sjezd poskytl příležitost setkat se s krajany.

Od roku 1911 Kramářovi pobývali v Praze čím dál častěji. Vedle zmíněné potřeby být nablízku matce přibyl další důvod. Pronajatý byt se rozhodli nahradit vlastní vilou. Město Praha, jehož primátorem nebyl nikdo jiný než Kramářův přítel Karel Groš, odprodalo v tomto roce Kramářo-

⁶⁶ Dnes Masarykovo nábřeží (viz LAŠŤOVKA – LEDVINKA 1997, s. 444).

⁶⁷ LENDEROVÁ 1999, s. 184–188.

⁶⁸ ANM, KK, k. 102, č. 2751.

⁶⁹ Právě první čtyři jmenované, tj. Růženu Jesenskou, Otakara Theera, Mikoláše Alše a Zdenku Braunerovou označila Naděžda za osobní známé (LA PNP, Theer, Naděžda Theerovi, b. d., středa). Mikoláše Alše požádala o výzdobu vily na Baště, zřejmě jí šlo o návrhy nástěnných maleb. Aleš s radostí souhlasil, ale vzhledem k tomu, že během krátké doby zemřel (10. 7. 1913), k provedení této zakázky nedošlo (LA PNP, Theer, Naděžda Theerovi, b. d., úterý).

⁷⁰ KREJČOVÁ 1980.

⁷¹ HOCH 1938, s. 41.

⁷² KLAUS 1949, s. 285.

⁷³ ANM, KK, k. 102, č. 2756, Arnošt Dvořák Naděždě, b. d.

⁷⁴ LA PNP, Theer, Naděžda Theerovi, 27. 2. 1913.

⁷⁵ LUSTIGOVÁ 2006, s. 64.

vým pozemek na Baště sv. Tomáše.⁷⁶ A Naděžda, která si ještě nedávno stěžovala, že jí Kramář brání jezdit do Prahy, k tomu měla konečně důvod i chuť. Zastupitelstvo teprve projednávalo prodej pozemku, a Naděžda už řekla, jak zajistit, aby na pozemek nikdo cizí neměl přístup, a dávala vyrobít cedulku se zákazem vstupu.⁷⁷

Nechtěla promarnit ani okamžik, a tak ihned pozvala osvědčeného F. J. Thomayera, aby se v zahradě mohlo ihned začít pracovat. Další měsíce se její hlavní náplní stalo zkoumání návrhů architekta Fridricha Ohmanna, doprovázené snahami stále do nich zasahovat. Stejně jako při posuzování návrhů Jana Kotěry na vilu Barbo, i tentokrát byla Naděžda velmi kritická, takže Kramář ji musel v jejích představách o vnitřním uspořádání vily usměrňovat, aby nedocházelo ke zbytečným konfliktům. Ohmann ovšem velmi rozumně rozhodl, že dokud se na plánech s konečnou platností nedohodnou, nezačne se kopat. To Naděždu nutilo ke kompromisům. Obecně lze říci, že stavbu prožívala s veškerou svou vášnivostí, dokázala se nadchnout i odsoudit jedním dechem. „*Vás příliš rozrušují ty věci spojené se stavbou*“,⁷⁸ napsala jí přítelkyně Růžena Jesenská. Výsledkem bylo hodně kompromisů a zklamání: „*Já mám tak malý zájem na Baště, tak úplně k ní jsem lhostejná! Mně jen zajímá ‚Barbo‘ jako mé dílo. Od účastenství na baště byla jsem od prvních dnů odstraněna, ačkoliv celá stavba, jak se musíš pamatovati, byla zamýšlená pro mou zábavu a zaměstnání...*“⁷⁹

Na podzim 1912 dostala střecha prejzy a v roce 1913 již byla stavba hotova a mohlo se začít pracovat na dekoracích fasády a interiéru. Ještě kritičtější než k Ohmannovi byla Naděžda, a ostatně i Kramář, k dekoratérovi Celdovi Kloučkoví. Nespokojenost s jeho návrhy došla tak daleko, že manželé litovali, že nesvěřili vše Ohmannovi. „*On je velmi protivný člověk – já bych s ním nikdy nic nechtěl mít co dělat, ale umělec je, o tom není nejmenší pochyby*“,⁸⁰ myslel si o Ohmannovi Kramář. Naopak oporou jim byl Jan Beneš. I on spolupracoval na návrzích interiéru a hlavně se ujal organizace a dohledu. Vzhledem k tomu, že byl přítelem obou manželů a uměl s Naděždou vyjít za všech okolností, dokázal jí taktně poradit a zprostředkovat kontakt se stavbou. Staveniště Naděžda navštěvovala s přáteli a známými. Během její nepřítomnosti v Praze ji často v dopisech informovali, jak stavba pokračuje. Otakar Theer jí sloužil i jako prostředník k vlivu na manžela, když se jí něco nelíbilo. S ním pravděpodobně diskutovala o větě, která měla jako heslo přijít na mříž balkonu. Místo „*Pravdou, třeba proti všem*“, tam tak mohlo být: „*Vše mějž své místo, vše svůj čas, vše svoji míru!*“⁸¹

Kramářovi doufali, že do jara 1914 dokončí alespoň obytné místnosti, aby se mohli nastěhovat. Situaci jim zkomplikovala hospodářská situace. Textilka v Libštátě

a cihelna v Semilech neprosperovaly jako dřív, a tak hrozilo, že si na dostavbu budou muset vypůjčit. Pořízení nábytku například museli odložit na dobu, kdy Naděžda dostane vyplaceny dividendy z Krenholmské manufaktury. Nakonec se vše opravdu o rok protáhlo a Kramářovi se mohli do nového domu nastěhovat místo na jaře 1914 až za války – 15. května 1915.

Františkovy Lázně

Naděždu provázely po celý život zdravotní komplikace. Již od dob prvního manželství ji trápily gynekologické potíže. Dne 28. února 1891 podstoupila ve Vídni operaci u Kramářova přítele Eduarda Alberta.⁸² Muselo se jednat o závažný zákrok, když kvůli němu manželé Abrikosovovi přijeli za věhlasným chirurgem až do Vídně. Operace byla tehdy vyhodnocena jako úspěšná, takže Kramář nepřestal uvažovat o potomkovi. To ještě netušil, kolik let ho dělí od okamžiku, kdy si Naděždu bude moci vzít za ženu. Manželé Kramářovi se společného potomka nikdy nedočkali. Mohlo to být způsobeno Naděždiným věkem v době sňatku (bylo jí tehdy už 38 let), ale spíše zmíněnými zdravotními obtížemi. Právě v prvním desetiletí 20. století začala Naděžda pravidelně navštěvovat Františkovy Lázně, lázně vyhledávané právě pro léčbu gynekologických potíží a neplodnosti. Později využila zdejších procedur k překonání problémů s přechodem.

Lékařské prostředí Naděžda vyhledávala i mimo lázně. Ve společnosti lékařů se cítila očividně dobře. Její vrozená přehnaná starost o své i manželovo zdraví u nich nacházela pochopení i radu. Proto do okruhu osob, se kterými se Kramářovi pravidelně stýkali, patřilo hned několik lékařů – většinou gynekologů –, a vesměs špiček ve svém oboru. Již zmíněný MUDr. Eduard Albert byl velmi všestranný člověk. Byl světově proslulým českým chirurgem, profesorem vídeňské university, ale zároveň také básníkem, překladatelem a v neposlední řadě i dvorním radou. Rovněž byl štedrým mecenášem a společenským člověkem, který pravidelně zval přátele do svého bytu v těsném sousedství Kramářova bytu na rohu Frankgasse a Maximilianplatz. Albert byl v chirurgii průkopníkem antiseptických operací. Z gynekologických operací prováděl operace nádoru dělohy.⁸³ Pokud byl Naděždin problém tento, nemohl pro svoji lásku Kramář doporučit nikoho vhodnějšího.

Albert se v roce 1888 přimlouval u ministra kultu a vyučování Paula Gautsche za MUDr. Karla Pawlika, aby získal místo přednosta gynekologické a porodnické kliniky české lékařské fakulty v Praze. Úspěšně. Možná to byl i on, kdo Kramáře s Pawlíkem seznámil. Pawlik, specialista na gynekologickou urologii, měl být původně operátorem Naděždy v roce 1891, ale, jak již víme, volba padla nakonec na Alberta. Pawlik se později s Kramářem a jeho ženou

⁷⁶ ŠETŘILOVÁ 1993.

⁷⁷ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, 27. 2. 1911.

⁷⁸ ANM, KK, k. 103, č. 2763, Jesenská Naděždě, b. d. (1914?).

⁷⁹ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžda Kramářovi, 24. 3. 1917.

⁸⁰ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, 13. 10. 1913.

⁸¹ ANM, KK, k. 102, č. 2756, Arnošt Dvořák Naděždě, b. d.

⁸² PEKAŘ 2004, s. 134.

⁸³ KOKEŠOVÁ 2004.

pravidelně stýkal, účastnil se společenských večeří v jejich vídeňském bytě,⁸⁴ cestoval s Kramářem po Středomoří, doprovázel manžele na Barbo a dělal Kramářovi společnost při šampaňském při osamocených večerech v Praze v jejich oblíbené restauraci hotelu U černého koně⁸⁵. Pawlik byl starý mládenec a stejně jako Kramář miloval lov.⁸⁶ Jeho dobrosrdečná a někdy až příliš otevřená drsná povaha se sklony k ironii Naděždy zcela nekonvenovala.⁸⁷

K přátelům Kramářových patřil i stejně starý MUDr. Jan Dvořák, ředitel zemské porodnice a nalezince v Praze. Roli hrála i skutečnost, že Jan Dvořák byl stejně jako Kramář poslancem říšské rady a českého zemského sněmu. Dalším lékařem, vyskytujícím se často ve společnosti Naděždy, byl Arnošt Dvořák. Žák Pawlikův, dlouholetý vojenský lékař, jí vyhovoval svojí oddaností i skutečností, že byl literárně činný. Ve své osobě tak spojil to, co Naděžda u svých hostů nejvíce oceňovala. Byl zároveň lékařem, dramatikem a básníkem.

I z posledního pobytu na Barbo v roce 1913 se Naděžda vracela do Vídně s gynekologickými obtížemi a byla nucena vyhledat pomoc lékaře.⁸⁸ Přidávaly se i problémy se srdcem. Opět hledala pomoc ve Františkových Lázních. Na rentgenech se ukázalo, že má srdce ochablé, zvětšené (rozšířené) a pokryté tukem. Doporučení věnovat se lehké gymnastice a stravovat se normálně však Naděžda příliš nedodržovala. Naplánovala si sice pravidelné procházky, ale na ty chodila jen v lázních. Ve Vídni byly dny, kdy byt vůbec neopustila. Ani její strava nebyla příliš vyvážená. Maso skoro nejedla. Před příjezdem do lázní Naděžda zhubla ze svých téměř 77 kilogramů při výšce 168 centimetrů⁸⁹ na 73 kilogramů. Odtučňovací kúru proto MUDr. Komers nedoporučil. „*Radil jsem vzhledem k tomu, že původní choroba gynekologická není již velká, koupele výhradně uhlíčitě...*“⁹⁰

Sezona 1916 byla jediná, kterou ve Františkových Lázních vynechala. Chtěla do lázní odjet, uvažovala o ubytování v oblíbeném lázeňském domě E. Loimann „*Tři lilie*“.⁹¹ V proslaveném penzionu, který poskytoval veškerý komfort i skvělé slatinné lázně, kdysi pobýval např. Johann Wolfgang Goethe nebo kníže Metternich. Naděžda zde bydlívala už před válkou. Tentokrát jí však v pobytu zabránila válečná situace, a tak se musela spokojit s vídeňskými uhlíčitými lázněmi, které měla shodou okolností nedaleko bytu.⁹² Ostatně ani následujícího roku nebylo dlouho jisté, zda do lázní pojede. Nejprve musela sehnat policejní povolení k opuštění Vídně a následně ubytování. „*V hotelu*

zůstávati nechci, také sotva by mně tam chtěli...“ Karla Rašínová doporučila Naděždě lékaře Komerse, který se jí ujal, pomohl jí sehnat ubytování a doporučil léčebné kúry.⁹³ Komers jí zamluvil ubytování v pensionu Sanssouci paní Albertine Peter. Válka se podepsala i na lázeňském pobytu. Nebylo uhlí, takže procedury byly občas zrušeny, nebylo jídlo, takže Naděžda žila ze zásob posílaných z Vysokého. Užívala si uhlíčitých, rašelinových i dalších kúr a doufala v amnestii svého muže.

Válka

Poslední roky před válkou se ocitl Kramář pod tlakem matky. Po smrti otce v roce 1907 na ni dolehla samota. I když jí v Semilech dělal často společnost příbuzný Josef⁹⁴, který pomáhal i s vedením cihelny, Marie Kramářová by měla nejraději po svém boku syna. Zdravotní potíže jí provázely už celou řadu let. Špatně slyšela, měla problémy s chůzí a hlavně trpěla trávicími potížemi, nemohla jíst maso a ani jinou pevnou stravu, neboť jí vyvolávala zvracení. Poslední roky byla živa jen na polévce a čaji. Příčinu viděla v neustálém rozčilování se synem. Vadila jí jeho žena i celá jeho životní náplň – politika. Raději by ho viděla aktivně pracovat a dohlížet v cihelně a v textilce. Kramář totiž starost o textilku v Libštátě přenechal bratranci Karlovi Vodseďálkovi a o cihelnu se starala po smrti otce matka, společně s Josefem a mistrem. Ovšem Josef byl podle ní nespolehlivý, lehkomyšlný a lhostejný. Karel Vodseďálek měl zase dost starostí se svým nelehkým osudem vdovce, měl malého chlapečka a dost podivínskou povahu. Později si znovu založil rodinu, a tak mu už čas na dohled na cihelnu nezbýval.

Marie Kramářová se nemohla smířit s tím, že celoživotní práce její a jejího muže přijde vniveč: „*jen mně to trápí, co jsme se našetřili a jiní to užijou.*“⁹⁵ Myslela Naděždu. Ta totiž začala stavět nový dům v Praze. Zase si Marie Kramářová neodpustila poznámky, že je dům příliš drahý, že jiný by jim levněji postavil, že má nízké stropy, že není včas hotov... apod. Poslední měsíce se nemohla své smrti už dočkat. Jediný syn Karel s ní strávil poslední Vánoce a byl u jejího lůžka, když umírala. Zemřela těsně po začátku války na rakovinu žaludku.

Rok 1914 začal v životě Naděždy jako každý jiný. Zatímco Kramář sepisoval svoji Ústavu Slovanské říše, strávila Naděžda konec zimy střídavě ve Vídni, v Praze a v Libštátu. V dubnu pak odjela jako téměř každý rok k moři. Tentokrát padla volba na oblíbenou Itálii, konkrétně

⁸⁴ VELEK – VELKOVÁ 2004, s. 334.

⁸⁵ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, b. d. (1913?).

⁸⁶ KLAUS 1949, s. 284.

⁸⁷ ANM, KK, k. 102, č. 2756, Arnošt Dvořák Naděždě, b. d. (dle kontextu 14. 5. 1913?).

⁸⁸ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždu, 17. 10. 1913.

⁸⁹ V roce 1917 změřil MUDr. Th. Wohrizek Naděždu pro doprovodnou zprávu k rentgenu srdce (ANM, KK, k. 103, č. 2781, Wohrizek Naděždě, 15. 6. 1917).

⁹⁰ ANM, KK, k. 103, č. 2766, Komrs Kramářovi, 25. 6. 1917.

⁹¹ ANM, KK, k. 103, č. 2784, Mina Marz Naděždě, květen 1916.

⁹² LA PNP, Theer, Jesenská Theerovi, 1. 6. 1916.

⁹³ ANM, KK, k. 103, č. 2773, Rašínová Naděždě, 4. 3. 1917.

⁹⁴ Konkrétní příbuzenský vztah Josefa se mi nepodařilo zjistit, pravděpodobně ale patřil se sestrou Boženkou, provdanou Langovou, k příbuzným Kramářova otce Petra.

⁹⁵ ANM, KK, k. 2, č. 58, rodiče Kramářovi, b. d..

Benátky. Následovat měl jarní pobyt ve Františkových Lázních a letní pobyt v krymském sídle Barbo.

Pobyt ve Františkových Lázních ještě stihla, ale na Barbo už neodjela. Místo toho se přestěhovala s Kramářem do Libštátu, neboť zdravotní stav matky se zhoršil a Kramář jí chtěl být nablízku. Zatímco on byl u matky v Semilech, ona čekala v Libštátě. Po vypuknutí války už na cestu na Krym nebylo ani pomyšlení. Manželé zůstali v Libštátě. Kramář jezdil do Prahy pravidelně každé úterý, aby promluvil s politickými přáteli, dohlédl na práce ve vile na Baště a nakoupil pro Naděždu pamlsky u lahůdkáře Řehoříka u Stavovského divadla.⁹⁶ Naděžda jezdila do Prahy výjimečně, maximálně na jeden dva dny. Konečně v květnu 1915 nadešel den stěhování do vily. V patře se sice ještě pracovalo, ale přízemní pokoje v sousedství ruské jídelny, nazývané též kulečnickový sál, byly hotové. Konečně mohla Naděžda zblízka dohlížet na dokončovací práce ve spolupráci s Janem Benešem, který byl ve vile pravidelným hostem. Byl tam i v den, který měl Naděždin život převrátit na ruby.

Dne 21. května 1915 byl Kramář ve večerních hodinách zatčen pro podezření ze špionáže, protistátní ruské agitace a vlastizrady. Naděžda zůstala sama v cizí zemi. Protože se o historii Čech ani Rakouska nikdy nezajímala, stejně jako o politiku, což Kramáře trochu mrzelo („o *politice* Ti psát *nebudu, protože Tě to valně nezajímá...*“⁹⁷), neměla vůbec představu, co Kramáře čeká. Její názory na české právo byly tak naivní, že si dokonce představovala, že Kramáře budou vyslýchat útrpným právem.⁹⁸ Potřebovala pomoc.

V těžké chvíli se našlo několik přátel, kteří ji pomohli. Vedle podnikatele Jindřicha Maštálky, historika a knihovníka Zdeňka Václava Tobolky, Leóna Bondyho, redaktora Národních listů Josefa Penízka, Václava Tilleho, politika a národohospodáře Josefa Fořta, politika JUDr. Bohuslava Franty, kteří jí pomáhali s intervencemi a procesem, ji přátelstvím podporovala Leopoldina Maštálková, Rašínova žena Karla a hlavně Růžena Jesenská. Opatrovníkem majetku byl ustanoven León Bondy,⁹⁹ kterému Naděžda svěřila i klíče od sejfu v bance, kde měla uložené klenoty.¹⁰⁰ Obětavému Jindřichu Maštálkovi vděčila za financování celého procesu – platil právníka Eduarda Koernerera, sháněl pro Naděždu uhlí i intervence. Vděku se za to od ní nedočkal.¹⁰¹ Nezanedbatelná byla podpora od Kramářovy rodiny. Zásilký potravin z Vysokého, Libštátu i Semil pomáhaly v časech všeobecné potravinové nouze oběma odloučeným manželům řešit problémy s jídlem. Hlady ale Naděžda netrpěla. Milované čokolády měla tolik, že se jí podařilo její zásoby udržet až do konce války. I když za války přestala jíst maso

a potraviny jako zelenina se špatně sháněly, měla naopak problémy s tím, že na váze přibývala. Proto přestala úplně večeřet.

Po zatčení byl Kramář odvezen do Vídně a Naděžda ho následovala. Protože byt na Frankgasse si již nedrželi, bydlela nejprve v hotelu na Neuer Markt a pak v hotelu Cottage na Nasenauerstrasse. V srpnu 1915 si najala byt mimo nejúžší centrum, ve čtvrti Währing, na Heizingergerasse 43. Třípokojový byt¹⁰² (ložnice, jídelna, pracovna) s kuchyní¹⁰³ se nacházel v domě v prvním patře vpravo.

V souvislosti se stěhováním do pronajatého bytu zajela Naděžda do Prahy a vyřešila problémy se služebnictvem v pražské vile. Kuchařku Bety a mladší služku Barbi vzala k sobě do Vídně. Duševně nevyrovnanou a hysterickou hospodyní paní Molnárovou propustila a vilu uzavřela. Zůstal zde jen zahradník Jursa, aby se staral o park i o dům. Do vily docházel prof. Jan Beneš, aby dohlížel na pokračující práce. Jeho žena Ema společně s Růženou Jesenskou pak vykonávala Naděždina přání. Posílaly jí zavařeniny i cokoli z věcí uložených ve vile. Jak čas běžel a měnila se roční období, Naděžda i Kramář potrebovali jiné boty, kožichy, zimníky a další. Naděžda našla v Růžence, jak ji při komunikaci s Kramářem nazývala, až neuvěřitelně oddanou přítelkyni. Růžena byla ochotna udělat pro paní Kramářovou téměř cokoli. Všechna přání plnila okamžitě, vyřizovala na Baště Naděždiny rozkazy, předávala vzkazy, snažila se srovnávat konflikty se služebnictvem a kdykoli to vážný zdravotní stav její matky dovolil, dojížděla za Naděždou do Vídně, aby jí dělala společnost za dlouhých večerů u krbu. Těch několik dní u Naděždy bydlela, plně se jí věnovala¹⁰⁴ a povzbuzovala ji. Ve chvílích beznadějné skleslosti to byla Růžena, kdo Naděždu nutil jíst a žít.¹⁰⁵ Sama se trápila tím, že neví, jak sklíčenou Naděždu potěšit.¹⁰⁶ Proto Naděždě pravidelně psala a v dopisech popisovala svoje optimistické sny o budoucnosti, které se jí prý v noci zdály. Naděždě tím často zlepšovala náladu. „*Ve snu tam [na Barbo] bývám často u Vás. Doprovázela bych zpěv pana doktora na klavíru, a hrála bych Vám krásné věci... A já bych psala verše tam u moře a tak bych je krásně panu doktorovi přečetla... že by řekl: Růženko, to je krásné, jsem dojat, přečtěte ještě jednou.*“¹⁰⁷ Úryvek jen svědčí o optimismu Růženy Jesenské, Kramář totiž neměl rád ani ji, ani básně.

Naděžda nedokázala pochopit, že Kramáře zatkli navzdory jeho postavení. Když se pak nedařilo dosáhnout jeho propuštění, obracela svůj hněv proti českému národu. Nemohla se smířit s tím, že se pro záchranu jejího muže nedějí žádné protestní akce měst, obcí a korporací, že poslanci se víc nesnaží, že se nekonají deputace k císaři.

⁹⁶ KUČERA v tisku, zápisy ze 4. 8. 1914 a z března 1915.

⁹⁷ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, b. d. (říjen 1913?).

⁹⁸ KUČERA v tisku, zápisy ze 23. 5. 1915.

⁹⁹ ANM, KK, k. 111, č. 2866.

¹⁰⁰ ANM, KK, k. 102, č. 2755, León Bondy Naděždě, 2. 9. 1915.

¹⁰¹ K tomu srovnej: KUČERA v tisku.

¹⁰² ANM, Hlaváč, k. 7, č. 181, Naděžda Jursovi, 15. 6. 1918.

¹⁰³ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžda Kramářovi, 30. 1. 1917.

¹⁰⁴ LA PNP, BVK, Jesenská Kunětické, 13. 7. 1916.

¹⁰⁵ ANM, KK, k. 103, č. 2763, Jesenská Naděždě, 30. 5. 1918.

¹⁰⁶ LA PNP, Theer, Jesenská Theerovi, 1. 6. 1916.

¹⁰⁷ ANM, KK, k. 103, č. 2763, Jesenská Naděždě, 21. 1. 1916.

Nevyhovoval jí ani advokát Eduard Koerner. Měla představu, že bude ve Vídni trvale k dispozici, bude přijímat všechny její podněty a svůj veškerý čas bude věnovat jen procesu. Zaneprázdněný Koerner trávil však více času v Praze a i s procesem mu nakonec pomáhal jeden ze souzených – Alois Rašín. Zdrucující rozsudek přijeli Naděžďe do jejího bytu osobně říct Zdeněk Tobolka, León Bondy a Josef rytíř Wohanka.¹⁰⁸ Zbývala naděje v úspěch odvolacího řízení a v případnou amnestii, například u příležitosti císařových 86. narozenin 18. 8. 1916. Ani jedno se nevydařilo a rozsudek byl potvrzen. Život Kramářovi zachránila jen císařova smrt.

Po změně rozsudku na patnáctiletý žalář byl Kramář převezen do vězení v Möllersdorfu a Naděžďe přibyla další obava: strach ze smrti hladem. Vězni dostávali jen pokrmy z plesnivé řepy, což Kramář odmítal jíst. Díky intervencím Naděžďy a Karly Rašínové se podařilo prosadit pro ně úlevy, mohli si oběd objednat z kantýny a dostávat od rodiny balíčky s potravinami, ze kterých si vařili večeři. Naděžďa pak v dopisech, které směla posílat jednou týdně,¹⁰⁹ popisovala, jak uvařit makarony, jak udělat jíšku či vařit luštěniny. Bezpochyby díky informacím od kuchařky Bety. Ta byla duší celé domácnosti, protože Naděžďa vařit neuměla. Bety nakupovala, vařila a oddaně nosila balíčky pro Kramáře do vězení.¹¹⁰

Zima 1916/1917 byla nejchladnější zimou války. Vězně tak čekaly dny a noci v nevytopené cele, uhlí byl totiž za války nedostatek. I pokud ho Jindřich Maštálka, Karel Vodsedálek, Bohdan Bečka, Josef Wohanka, Karla Rašínová a další sehnali a Naděžďe poslali, byl problém, jak ho dopravit z nádraží do bytu či do věznice a kde ho ve věznici vůbec složit.

Naděžďa se Kramářův pobyt ve věznici snažila zpříjemnit všemožnými způsoby. Sehnala mu ohřívadlo, klozet, lampu, kamínka, ušila potah na matraci a pytel na spaní z deky z velbloudí srsti. Jako vězeň musel Kramář nosit trestaneckou čapku, tu dala Naděžďa zhotovit z hedvábí. Mimořádný zájem věnovala hygienickým podmínkám ve vězení. Poučovala Kramáře jako školáka o nutnosti položit na dřevěnou podlahu linoleum a kritická byla zvláště k Rašínovi. „*Výchovej ho trochu hygienicky...*“¹¹¹ radila Kramářovi. Vrcholem byl její plán na likvidaci fekálií ve věznici. Dopodrobna popsala Kramářovi v dopise, jak by zařízení mělo vypadat a požadovala předání podnětu plukovníkovi a okamžité uskutečnění systému.¹¹² „*Tolik let jsem Tebe vychovávala ke směru hygienickému, někdy jsem myslela, že jsem docílila dobrých výsledků, ale teď vidím, že tomu tak úplně není...*“¹¹³ Cenzoři, kteří byli nuceni její dopisy číst a občas začeřňovat, se museli neskonale bavit.

Když jí hrozilo uvěznění a vyhoštění z Vídně, snažila se všemožně bránit. Předstírala choroby, aby nemusela k výsledku. „*Přece nejsem dáma na takové policejní experimenty.*“¹¹⁴ Kladla si neuvěřitelné požadavky, jako vilu, zásoby potravin, auto, řidiče, náhradní pneumatiky, dostatek benzínu... jinak vyhrožovala, že ji budou muset vyhostit násilím. Nakonec zabraly intervence Zdeňka V. Tobolky a obhájce Eduarda Koerner, a Naděžďa mohla ve Vídni svobodně zůstat. Kupodivu velmi dobře se vyrovnala s konfiskací majetku. Naučila se žít skromněji než dříve a bez společnosti. Bylo jí přes padesát let, a tak věřila, že už ji v životě nic nečeká. Smířila se i s tím, že v případě hmotné nouze prodá své šperky. Pohnutá doba dovedla tuto dámu velkého světa k naprosté rezignaci na vše, co kdysi milovala. Zůstalo jí jediné – Karel Kramář – a k tomu se upnula s ještě větší oddaností.

Kramářův zdravotní stav se ve vězení zhoršoval. Uvěznění nesl špatně od začátku, ale čím déle v tristních vězeňských podmínkách zůstával, tím více se jeho potíže projevovaly. Trápily ho bolesti zubů, dna, trpěl nespavostí a melancholií. To vše na Naděžďu doléhalo. Obavy o Kramářovo zdraví patřily k jejím celoživotním starostem. Na Kramáře naléhala, aby po válce politiku opustil, neboť se domnívala, ostatně stejně jako jeho matka (a to snad bylo jediné, v čem se shodly), že právě politická činnost je příčinou všech jeho problémů, včetně zdravotních. „*Ty jsi příliš dokonalá bytost, aby mohl se dál zabývat aktivně politikou; politika je věc nečistá a Ty jsi idealista, pro politiku je nutno, aby měl různé špatné vlastnosti, jinak mu nikdo nebude rozumět...*“¹¹⁵ Zároveň však Kramáře utvrzovala v jeho velikášství, když mu psala: „*Takových politických filosofů jako Ty není mnoho, a v Rakousku možná druhý ani není...*“¹¹⁶ nebo „*Jsi příliš na tu malou hru figura ohromná...*“¹¹⁷

V těchto těžkých dobách si Naděžďa uvědomila, jak dosud žila vedle Kramáře, nikoli s ním. Uvědomila si, že neví nic o jeho práci, ani o jeho zemi. Po čtvrt století po Kramářově boku se začala zajímat o politiku, četla denně několik novin a v korespondenci s Kramářem rozjímala nad budoucností světa. Pravda, svůj zájem zaměřila především k otázkám budoucnosti Ruska zmítaného revolucí, ale už skutečnost, že projevila do budoucna ochotu o politických problémech s Kramářem diskutovat, znamenala v jejím životě radikální obrat. Dvě hodiny týdně ve vídeňském vězení a hodina v Möllersdorfu pro ni byly intenzivnější komunikací s manželem o podstatných věcech, než roky strávené po jeho boku, kdy byl celý den pryč a doma pak četl noviny, místo aby s ní mluvil.¹¹⁷ Možná jí nedůvěřoval,¹¹⁸ a proto s ní nemluvil, pravděpodobněji však je, že

¹⁰⁸ KUČERA v tisku, zápis z 3. 6. 1916.

¹⁰⁹ RAŠÍN 1994, s. 197.

¹¹⁰ KUČERA v tisku, zápis ze 16. 7. 1917.

¹¹¹ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžďa Kramářovi, 22. 4. 1917.

¹¹² ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžďa Kramářovi, 22. 4. 1917.

¹¹³ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžďa Kramářovi, 9. 3. 1917.

¹¹⁴ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžďa Kramářovi, 10. 2. 1917.

¹¹⁵ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžďa Kramářovi, 10. 2. 1917.

¹¹⁶ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžďa Kramářovi, 28. 12. 1916.

¹¹⁷ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžďa Kramářovi, 1. 1. 1917.

¹¹⁸ Vratislav Doubek zmiňuje její indiskreci v roce 1893, kdy prozradila novorealistům kontakty majitele Národních listů, Prokopa Grégra, s mladočechy, kteří se rovněž snažili ovládnout tento nejvýznamnější český tisk (DOUBEK 1999, s. 101).

zájem neprojevila ona sama. Do budoucna si plánovala, že se vše změní, a Kramář ji bude muset do všeho zasvěcovat. Naděžda byla schopna číst v němčině i francouzštině, ale v mluveném slově byla slabší. Proto se rozhodla učit znovu francouzsky. Dny samoty se tedy snažila vyplnit sebevzděláváním. Snahu o orientaci v politické situaci a studium francouzštiny doplnila ještě četbou podle Kramářova doporučení. To ovšem bylo občas utrpení. Prokousat se například Lutherem, jak si přál Kramář, ji stálo hodně úsilí.¹¹⁹ Pravidelným dodavatelem knih vypůjčených z Univerzitní knihovny se stal Zdeněk Tobolka. Kramář se snažil využít toho, že Naděžda poprvé projevila o něco zájem. Sám přečetl ve vězení více než 200 knih a domníval se, že i jeho žena najde zalíbení v této činnosti. Pro tu bylo mnohem příjemnější zábavou pracovat na „*jejím projektu*“¹²⁰ vily Barbo. Zabývala se myšlenkou na výměnu dřevěných oken za mosazné, úpravou terénu, rozmístěním dekorativních ozdob. Do parku chtěla například umístit busty významných státníků. Pět jmen již měla promyšlených, tři nechala pro ty, kteří si je zaslouží v mírových jednáních. Řešila i místo pro psi budou. Vrcholem měla být socha „oddanosti“ – že by tak Naděžda chtěla zvěčnit svoji věrnost ke Kramářovi za války? V době, kdy se dokončovaly práce na vile na Baště, myslela jen na své Barbo a pražskou vilu přenechala Janu Benešovi. Možná i proto, že zvažovala, že po válce začne na Barbo žít celoročně.¹²¹

Vězení Kramář opustil 10. července 1917. Byl pohublý a celý odulý.¹²² Naděžda byla v té době ve Františkových Lázních. Doufala, že za ní Kramář přijede a zotaví se zde, ale nakonec se telegraficky dohodli, že se do Vídně již vracet nebude, a sejdou se cestou do Libštátu v Mladé Boleslavi. Pronajatý byt ve Vídni k poslednímu červenci přestali platit a služby propustili. Naděžda tak vyřešila své konflikty s Bety. Věděla, že z Vídně odjede do Libštátu a tam Bety potřebovat nebude. Krásná Bety, která dokázala cestou z Krymu okouzlit Gruzínce a Armény, přestože jim ani slovo nerozuměla,¹²³ pracovala u Kramářů řadu let a nechtěla odejít. Smířlivější Kramář Bety nabídl, že do Libštátu s nimi může jet, ale nakonec vše dopadlo jinak. Přání paní Naděždy bylo splněno. Kramář dal Bety značné odstupné a pak se s ní manželé rozešli.¹²⁴ Pro Naděždu tak skončilo období nouze a strachu. S Vídni se rozloučila beze smutku. Tuto vskutku nevšední ženu měla čekat budoucnost po boku „vůdce národa“. Se vznikem Československé republiky ji čekaly radikální změny života.

Závěr

Musela to být velmi silná láska. Oběma nemalou měrou zkomplikovala život na řadu let. Proč Naděžda opustila

děti, manžela a spokojený život moskevské smetánky? Proč si Kramář nenašel mladší, poddajnější, svobodnou dívku, která by nenarušila jeho vztah k rodičům? Naděžda a Karel neměli snad nic společného. Nespojovale je společná četba a diskuse o problémech tohoto světa jako např. manžele Masarykovy.¹²⁵ Zároveň však Naděžda nebyla zcela podřízená žena ve stínu chytřejšího muže, jako Kamila Kaizlová.

On se věnoval politice, ona vilám a parkům. Oba byli dominantní. On byl politický vůdce, ona rozhodovala doma. Ač oba podnikali v textilním průmyslu, starost o svůj majetek svěřili někomu jinému. Nespojilo je ani dítě. Přesto spolu žili nakonec čtyřicet šest let. Pokud jejich pouto nebylo absolutně duchovní, nemohlo postrádat tělesný rozměr. Naděžda nebyla ani nevinná dívka, ani pruderní žena, když Kramáře poznala. První polibek od ní Kramář dostal v době, kdy ještě ani netušila, že existuje nějaký Jiří Stanislav Guth-Jarkovský a jeho společenské katechismy, zakazující i tento z našeho pohledu nevinný kontakt před svatbou. Té se milenci dočkali po deseti letech vztahu. Pak přišla léta uznání. To byla zlatá léta Naděždina života, proto jsem se ve svém příspěvku věnovala právě prvním dvěma desetiletím minulého století. Naděždino postavení po boku Kramáře bylo konečně legalizováno, její muž budoval úspěšně politickou kariéru, stal se konečně předsedou strany, uznávaným, a před válkou jistě i nejznámějším českým politikem. Naděžda měla po jeho boku vše: měla přitažlivého, kultivovaného, vzdělaného, oddaného, úspěšného i bohatého muže. Ten jí umožnil finanční nezávislost. Mohla cestovat, každoročně navštěvovala přímořská letoviska u Středozemního moře, jezdila na Krym a do lázní. Kupovala si šperky a kožichy, pila šampaňské. Navštěvovala divadlo a operu. Ve svém salonu přijímala hosty. V centru jejího zájmu se v prvním desetiletí 20. století ocitla stavba vily Barbo na Krymu. K té upnula většinu své pozornosti. Ani ne o deset let později se pustila se stejnou energií i do pražské vily na Baště sv. Tomáše. Nikdy si k ní však nevybudovala stejně niterný vztah jako k bílé budově s antikizujícími prvky u Černého moře.

Válka znamenala v životě manželů radikální změnu. Po roce vyčkávání mimo Prahu v Libštátě Kramáře zatkli a Naděžda se z ženy významného politika stala ženou vězně a posléze odsouzence. Její situaci komplikovalo i zabavení majetku a skutečnost, že její rodné Rusko stálo ve válce proti Rakousku-Uhersku. Válečné strádání, ztráta Barbo a neúspěšný rok 1919 způsobily, že manželé během velmi krátké doby značně tělesně sešli. Najednou byli staří. Doba, ve které se narodili, a do které svým naturelem patřili, skončila.

¹¹⁹ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžda Kramářovi, 30. 1. 1917.

¹²⁰ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžda Kramářovi, 2. 5. 1917.

¹²¹ ANM, KK, k. 4, č. 60, Naděžda Kramářovi, 26. 6. 1917.

¹²² ŠETŘILOVÁ 1997, s. 46.

¹²³ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, 7. 10. 1913.

¹²⁴ ANM, KK, k. 3, č. 59, Kramář Naděždě, b. d. (červenec 1917?).

¹²⁵ NEUDORFLOVÁ 2001, s. 19.

Resümee

Miroslava Vandrovcová

Goldene Zeiten für Nadjeshda Kramářová

Alltag der Ehefrau eines tschechischen Politikers

Die ersten fünfzehn Jahre des vergangenen Jahrhunderts waren die erfolgreichsten im Leben des tschechischen Politikers Karel Kramář. Man könnte sagen, dass diese glückliche Zeit symbolisch gesehen mit der Hochzeit begann. Im Jahr 1900 heiratete Karel Kramář seine langjährige Partnerin Nadjeshda Nikolajewna Abrikosowa. Sie war eine auf ihre Weise herausragende und ungewöhnliche Frau. Und das im positiven, wie im negativen Sinne beider Eigenschaften.

Es kamen die Jahre der Anerkennung. Das waren goldene Zeiten in Nadjeshdas Leben, deshalb liegt die Fundgrube der Beiträge gerade im Zeitraum nach der Jahrhundertwende. Endlich war die Stellung Nadjeshdas an Kramářs Seite legalisiert. Ihr Mann baute eine erfolgreiche politische Karriere auf, wurde Parteivorsitzender sowie ein anerkannter und vor dem Krieg gewiss auch der bekannteste tschechische Politiker. Nadjeshda hatte an seiner Seite alles: einen anziehenden, kultivierten, gebildeten, ergebenden, erfolgreichen und vermögenden Mann. Der ermöglichte ihr finanzielle Unabhängigkeit. Nadjeshda war zwar auch eine vermögende Frau, ebenso wie Kramář war sie in der Textilindustrie unternehmerisch tätig (genauer gesagt, sie erbt von ihren Eltern Aktien einer Textilmanufaktur in Narwa), die Dividenden würden für ihren Lebensstil jedoch nicht ausreichen. Dank Kramářs konnte sie reisen, jedes Jahr den

Sommersitz am Mittelmeer besuchen, sie fuhr auf die Krim und zur Kur. Sie kaufte sich Schmuck und Pelze, trank Champagner. Besuchte Theater und Opern. In ihrem Salon empfing sie Gäste. Im ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts stand der Bau der Villa Barbo auf der Krim im Mittelpunkt ihres Interesses. Darauf war größtenteils ihre Aufmerksamkeit gerichtet. Keine zehn Jahre später stürzte sie sich mit gleicher Energie auf den Bau der Prager Villa auf der Thomas-Bastei. Zu der hatte sie jedoch niemals eine so enge Beziehung wie zu dem weißen Bau mit antikisierenden Elementen am Schwarzen Meer. Das Schicksal vergönnte dem Ehepaar keinen eigenen Nachkommen. Trotzdem lebten sie letztendlich sechsundvierzig Jahre zusammen. Solange ihre Zusammengehörigkeit nicht nur absolut geistiger Natur war, konnte sie ohne die körperliche Nähe nicht auskommen.

Der Krieg veränderte das Leben beider radikal. Nach einem Jahr Abwarten außerhalb von Prag in Libštát wurde Kramář festgenommen und aus Nadjeshda, der Frau des bedeutenden Politikers wurde die Frau eines Gefangenen und später Verurteilten. Ihre Situation wurde noch durch den Einzug des Vermögens und die Tatsache kompliziert, dass ihr Heimatland Russland im Krieg gegen Österreich-Ungarn stand. Die Entbehrungen durch den Krieg, der Verlust von Barbo und das erfolglose Jahr 1919 hatten zur Folge, dass das Ehepaar innerhalb kurzer Zeit körperlich sichtbar verfiel. Auf einmal waren sie alt. Zu Ende war die Zeit, in der sie geboren waren und in die sie ihrem Naturell nach gehörten.

Übersetzt von Marianne Horáková

Prameny a literatura

Prameny:

- ANM, Bráf:** Archiv Národního muzea, fond: Albín Bráf.
ANM, J. Čelakovský: Archiv Národního muzea, fond: Jaromír Čelakovský.
ANM, Hlaváč: Archiv Národního muzea, fond: Bedřich Hlaváč.
ANM, KK: Archiv Národního muzea, fond: Karel Kramář.
ANM, Klíma: Archiv Národního muzea, fond: Vlastimil Klíma.
ANM, MČR: Archiv Národního muzea, fond: Marie Červinková-Riegrová.
ANM, Rašín: Archiv Národního muzea, fond: Alois Rašín.
ANM, FLR: Archiv Národního muzea, fond: František Ladislav Rieger.
ANM, NSS: Archiv Národního muzea, fond: Národní strana svobodomyšlná.
AÚTGM, TGM: Archiv Ústavu TGM, fond: Tomáš G. Masaryk.
LA PNP, J. Čelakovský: Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond: Jaromír Čelakovský.
LA PNP, E. Engel: Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond: Emanuel Engel.
LA PNP, BVK: Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond: Božena Víková-Kunětická.
LA PNP, Theer: Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond: Otakar Theer.
LA PNP, Z. V. Tobolka: Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond: Zdeněk Václav Tobolka.
LA PNP, Špindler: Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond: Ervín Špindler.
NA, NVČ: Národní archiv, fond: Národní výbor československý.
NA, PMR/R: Národní archiv, fond: Prezidium ministerské rady/Rakousko.
NA, PMR: Národní archiv, fond: Předsednictvo ministerské rady.
SOKA Kroměříž, Skopalík: Státní okresní archiv Kroměříž, fond: Jan Skopalík.
VMV, Kramářova vila: Vlastivědné muzeum Vysoké nad Jizerou, fond: Kramářova vila.

Literatura:

- BENEŠ 1935:** Edvard Beneš, *Světová válka a naše revoluce*. Díl II. Praha 1935.
BĚLOŠEVSKÁ – SLÁDEK 2003: Ljubov Běloševská – Zdeněk Sládek (red.), *Karel Kramář. Studie a dokumenty k 65. výročí jeho úmrtí*. Praha 2003.
BRUNNER – KOSELLECK – CONZE 1982: Otto Brunner – Reinhart Koselleck – Werner Conze, *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, sv. 3, Stuttgart 1982, s. 741–785.
COHEN 2004: Gary B. Cohen, Společnost, politický život a vláda v pozdně imperiálním Rakousku: zamyšlení nad novou syntézou. *Český časopis historický*, roč. 102 (Praha 2004), čís. 4, s. 745–765.
ČECHUROVÁ 1999: Jana Čechurová, Menšina v menšině – „Péče“ o Čechy v pohraničí. In: Jana Machačová – Jiří Matějček (eds.), *Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě*. Opava 1999, s. 143–151.
ČECHUROVÁ 2007: Jana Čechurová, Kramářova vila. In: Jana Čechurová – Dana Stehlíková – Miroslava Vandrovcová, *Karel a Naděžda Kramářovi doma*. Praha 2007, s. 115–132.
ČECHUROVÁ – KUKLÍK 2006: Jana Čechurová – Jan Kuklík, *Z historie Úřadu vlády České republiky 1918–1992*. Praha 2006.
ČECHUROVÁ – STEHLÍKOVÁ – VANDROVCOVÁ 2007: Jana Čechurová – Dana Stehlíková – Miroslava Vandrovcová, *Karel a Naděžda Kramářovi doma*. Praha 2007.
ČERVINKA 1930: Vincenc Červinka, *Karel Kramář. Jeho život a význam*. Praha 1930.
ČESKÉ SLOVO 27. 5. 1937: Karel Kramář mrtev. *České slovo*, roč. 29, čís. 109, ranní vydání (Praha 27. 5. 1937).
DEJMEK 2001: Jindřich Dejmek a kol., *Československo na pařížské mírové konferenci. Dokumenty československé zahraniční politiky*. A/2, díl 1, Praha 2001.
DEJMEK 2006: Jindřich Dejmek, *Edvard Beneš. Politická biografie českého diplomata*. Díl I. Praha 2006.
DINGWALL – LEWIS 1983: Robert Dingwall – Philip Lewis (eds.), *Sociology of Professions*. New York 1983.
DLABOLA 1930: Mr. [Josef] Dlabola, Několik obrázků. In: Bohumil Němec – Antonín Pimper – Václav Holeček (red.), *Sborník Dra Karla Kramáře k jeho 70. narozeninám*. Praha 1930, s. 96–97.
DOUBEK 1999: Vratislav Doubek, *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882–1910*. Praha 1999.
DOUBEK 2004: Vratislav Doubek, *Česká politika a Rusko (1848–1914)*. Praha 2004.
GALANDAUER 1988: Jan Galandauer, *Vznik Československé republiky 1918*. Praha 1988.
GRUBER 1922: Josef Gruber (vyd.), *Albín Bráf, Paměti I*. Praha 1922.
GRUCHALA 1997: Janusz Gruchala, *Karel Kramář a sprawy polskie 1918–1937. Zeszyty historyczne*, roč. 40 (Warszawa 1997), s. 359–374.
HARNA 2006: Josef Harna, České státní právo a ústavní systém v programech českých politických stran na přelomu 19. a 20. století. In: Karel Malý – Ladislav Soukup (vyd.), *Vývoj české ústavnosti 1618–1918*. Praha 2006, s. 488–530.
HARNA – ŠEBEK 2002: Josef Harna – Jaroslav Šebek (vyd.), *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu 1918–1920. Edice pramenů*. Praha 2002.
HEIDENHEIMER – FLORA 1987: Arnold J. Heidenheimer – Peter Flora (eds.), *The Development of Welfare States in Europe and America*. New Brunswick 1987.
HEUMOS 1979: Peter Heumos, Die Entwicklung organisierter agrarischer Interessen in den böhmischen Ländern und in der ČSR. Zur Entstehung und Machtstellung der Agrarpartei 1873–1938. In: Karl Bosl (ed.), *Die Erste*

- Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat.* München – Wien 1979, s. 323–376.
- HEUMOS 1995:** Peter Heumos, Strukturální prvky první Československé republiky. Politicko-společenský systém, intermediární organizace a problém stability. *Soudobé dějiny*, roč. 2 (Praha 1995), čís. 2–3, s. 157–168.
- HOBZA 1927:** Ladislav Hobza (vyd.), *Bráňův památník* vydaný k slavnosti odhalení pamětní desky na rodném domě Dra Albína Bráňa v Třebíči ve dnech 16.–18. září 1927 u příležitosti patnáctého výročí jeho úmrtí. Třebíč 1927.
- HOCH 1938:** Karel Hoch (vyd.), *Karel Kramář, Paměti*. Praha 1938.
- HORÁČEK 1933:** Cyril Horáček, *Počátky českého hnutí dělnického*. Praha 1933.
- HORKÝ 1911:** Karel Horký, *Kramářova sonata*. Praha 1911.
- JANÁK 1970:** Jan Janák, *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy*. Brno 1970.
- JESENSKÁ 1939:** Růžena Jesenská, Za ušlechtilou ženou, velikou vlastenkou. In: Vladimír Sís (red.), *Odkaz a pravda Dr. Karla Kramáře*. Praha 1939, s. 97–100.
- KÁBRT 1995:** Jan Kábrt – Jan Kábrt jr., *Lexikon medicum*. Praha 1995.
- KADLEC 1938:** Vladimír Kadlec, *Dr. Karel Kramář*. Praha 1938.
- KAMENICKÝ 1927:** J. Kamenický, Petr Kramář. (In memoriam otce dra Karla Kramáře). In: Antonín Vodseďálek (red.), *Z hor jsme. Sborník vydaný u příležitosti zbudování pamětní busty na rodném domě dra Karla Kramáře*. Praha 1927, s. 8–10.
- KLÁŠTĚRSKÝ 1936:** Antonín Klášterský, Z českých žalmů. Dr. K. Kramářovi. In: Vladimír Sís (red.), *Život – Dilo – Práce*, 1. díl. Praha 1936, s. 247.
- KLAUS 1949:** Karel Klaus, Karel Pawlík a jeho doba. Přednáška při stém výročí narozenin ve Spolku českých lékařů 7. března 1949. *Časopis lékařů českých*, roč. 88 (Praha 1949), čís. 11, s. 279–286.
- KLIMEK 1994:** Antonín Klimek a kol. (vyd.), *Dokumenty československé zahraniční politiky. Vznik Československa 1918*. Praha 1994.
- KLIMEK 1998a:** Antonín Klimek, *Boj o Hrad 2. Kdo po Masarykovi? (1926–1935)*. Praha 1998.
- KLIMEK 1998b:** Antonín Klimek, 28. říjen. Praha 1998.
- KLIMEK 2002:** Antonín Klimek, *Velké dějiny zemí Koruny české, XIV, (1929–1938)*. Praha – Litomyšl 2002.
- KOKEŠOVÁ 2004:** Helena Kokešová, *Eduard Albert. Příspěvek k životopisu a edice korespondence*. Praha 2004.
- KOŘALKA 1990:** Jiří Kořalka, Tschechische bürgerliche Landtagsabgeordneten in Böhmen 1861–1913. In: Ernst Bruckmüller – Ulrich Döcker – Hannes Stekl – Peter Urbanitsch (eds.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*. Wien – Köln 1990, s. 211–221.
- KOŘALKA 1996:** Jiří Kořalka: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*. Praha 1996.
- KRAMÁŘ 1886:** Karel Kramář, *Das Papiergeld in Oesterreich seit 1848*. Leipzig 1886.
- KRAMÁŘ 1896:** Karel Kramář, *České státní právo*. Praha 1896. [2. vyd. 1914]
- KRAMÁŘ 1909:** Karel Kramář, *Veřejný list panu tajnému radovi, prof. dru Adolfu Wagnerovi v Berlíně*. Praha 1909.
- KRAMÁŘ 1929:** [Karel Kramář,] Dr. Karel Kramář o poměru Čechů k Němcům. *Národní listy*, roč. 69, čís. 43, příloha (Praha 12. 2. 1929), s. 9–10.
- KRAMÁŘ 1935:** Karel Kramář, *Řeči a projevy předsedy první vlády československé*. Praha 1935.
- KRAMÁŘ 1937:** Dr. Karel Kramář o sobě. Praha 1937. [vydání Kramářova rozhovoru pro Čsl. rozhlas v cyklu „Jak jsme začínali...“]
- KREJČOVÁ 1980:** Helena Krejčová, *Václav Tille (1867–1937). Literární pozůstalost*. [edice inventářů Literárního archivu Památníku národního písemnictví v Praze] Praha 1980.
- KROFTA 1930:** Kamil Krofta, *Politická postava Karla Kramáře*. Praha 1930.
- KUBŮ 2006:** Eduard Kubů, Wirtschaftsnationalismus in Parteiprogrammen der böhmischen Länder und der ersten Tschechoslowakischen Republik. In: Ágnes Pogány – Eduard Kubů – Jan Kofman, *Für eine nationale Wirtschaft. Ungarn, die Tschechoslowakei und Polen vom Ausgang des 19. Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg*. Berlin 2006, s. 73–104.
- KUČERA 1995:** Martin Kučera, Fúze „realistů“ s mladočechy na konci roku 1890. *Český časopis historický*, roč. 93 (Praha 1995), s. 591–645.
- KUČERA 1997:** Martin Kučera, Příspěvek k výkladu vzájemného vztahu K. Kramáře a T. G. Masaryka. In: Jindřich Dejmek – Josef Hanzal (vyd.), *České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka*. Praha 1997, s. 127–152.
- KUČERA v tisku:** Martin Kučera (vyd.), *Zdeněk Václav Tobolka, Můj deník z první světové války* (v tisku).
- KUKLÍK 2007:** Jan Kuklík, JUDr. Alfréd Meissner a jeho návrhy prozatímní ústavy v roce 1918. In: Ladislav Vojáček – Karel Schelle (red.), *Stát a právo v letech 1848–1918 ve středoevropském kontextu*. Bratislava 2007, s. 137–143.
- KVAČEK 2001:** Robert Kvaček, Ženy svých mužů. In: Marie L. Neudorfllová (red.), *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*. Praha 2001, s. 219–221.
- LAŠŤOVKA – LEDVINKA 1997:** Marek Lašťovka – Václav Ledvinka a kolektiv, *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*. 1. díl (A–N). Praha 1997.
- LEDERER 1912:** Eduard Lederer, *Dr. K. Kramář. Politická studie*. Tábor 1912.
- LEMBERG 1999:** Hans Lemberg, *Porozumění. Češi – Němci – východní Evropa 1848–1948*. Praha 1999.
- LENDEROVÁ 1999:** Milena Lenderová, *K hříchu i k modlitbě*. Praha 1999.
- LEONHARD 2003:** Jörn Leonhard, Semantische Deplatzierung und Entwertung – Deutsche Deutungen von „liberal“ und „Liberalismus“ nach 1850 im europäischen Vergleich. *Geschichte und Gesellschaft*, roč. 29 (Göttingen 2003), č. 1, s. 5–38.

- LOEWENSTEIN 1997:** Bedřich Loewenstein, Potíže liberalismu – dvanáct tezí. In: Jiří Pešek – Václav Ledvinka (red.), *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848–1948*. Praha 1997, s. 39–49.
- LUBOVE 1968:** Roy Lubove, *The Struggle for Social Security 1900–1935*. Cambridge 1968.
- LORENZOVÁ – PETRASOVÁ 1999:** Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (vyd.), *Salony v české kultuře 19. století*. Praha 1999.
- LUFT 1988:** Robert Luft, „Politische Professoren“ in Böhmen 1861–1914. In: Hans Lemberg – Karel Litsch – Richard G. Plaschka – Györgi Ránki (eds.), *Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa. Festschrift für Jan Havránek zum 60. Geburtstag*. München – Wien 1988, s. 286–306.
- LUKÁŠ 1992:** Václav Lukáš, *Vysoké nad Jizerou. Pohledy do minulosti daleké i nedávné*. Vysoké nad Jizerou 1992.
- LUSTIGOVÁ 2006:** Martina Lustigová, Předválečné rusofilství a slovanství Karla Kramáře. In: Zdeněk Hojda – Marta Ottová – Roman Prah (red.), *Slovanství a česká kultura 19. století (Slavme slavně slávu Slavův slavných)*. Praha 2006, s. 56–70.
- MALÍŘ 1998:** Jiří Malíř, *Staročesi a mladočesi v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Ostrava 1998.
- MÁM JEN KNIHY 2002:** *Mám jen knihy a skripta, cenná práce životní. 70 let Masarykova ústavu. Studie a dokumenty*. Praha 2002.
- MATOUŠEK 1925:** Josef Matoušek, *Jak čsl. národní demokracie uplatňovala svůj sociálně reformní program?* Praha 1925.
- MATOUŠEK 1930:** Josef Matoušek, Kramářova politická osobnost. In: Bohumil Němec – Antonín Pimper – Václav Holeček (red.), *Sborník Dra Karla Kramáře k jeho 70. narozeninám*. Praha 1930, s. 51–54.
- NAVRÁTIL 1931:** Michal Navrátil, *JUDr. Karel Kramář. Nástin jeho kulturní a politické činnosti*. Praha 1931.
- NEJEDLÝ 1920:** Zdeněk Nejedlý, *Dr. Kramář. Rozbor politického zjevu*. Praha 1920.
- NEUDORFLOVÁ 2001:** Marie L. Neudorfová, Výjimečnost vztahu mezi Charlottou a Tomášem Masarykovými. In: Marie L. Neudorfová (red.), *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*. Praha Praha 2001, s. 19–26.
- NOVÁ 2000:** Jana Nová, Karel Kramář – student a české střední školství druhé poloviny 19. století. *Časopis Národního muzea, řada historická*, roč. 169 (Praha 2000), čís. 1–2, s. 56–68.
- PANTENBURG 1996:** Isabel F. Pantenburg, *Im Schatten des Zweibundes: Probleme der österreichisch-ungarischen Bündnispolitik 1897–1908*. Wien – Köln – Weimar 1996.
- PEKAŘ 2004:** Radovan Pekař, Milostné listy Karla Kramáře Naděždě Nikolajevně Abrikosové, *Slovanský přehled*, roč. 90 (Praha 2004), čís. 1, s. 129–162.
- PENÍŽEK 1922:** Josef Penížek, *Zmých paměti 1878–1918. I*. Praha 1922.
- PERNES 2007:** Jiří Pernes, *O trůn a lásku. Dramatický život a tragická smrt Františka Ferdinanda d'Este*. Praha 2007.
- PEROUTKA 1991:** Ferdinand Peroutka, *Budování státu*. Díl 1. Praha 1991.
- POLITICKÁ ELITA 1998:** František Kolář a kol., *Politická elita meziválečného Československa 1918–1938. Kdo byl kdo za první republiky*. Praha 1998.
- PRVNÍ MIN. PŘEDSEDA 1938:** Milan Hodža – Rudolf Medek – Rudolf Fischer, *První ministerský předseda ČSR – Dr. Karel Kramář*. Praha 1938.
- RÁKOSNÍK 2004:** Jakub Rákosník, Cukr a bič kancléře Bismarcka. *Historický obzor*, roč. 15 (Praha 2004), čís. 5–6, s. 130–138.
- RAŠÍN 1994:** Ladislav Rašín (vyd.), *Paměti dr. Aloise Rašína*. Praha 1994.
- RITTER 1983:** Gerhard A. Ritter, *Sozialversicherung in Deutschland und England. Entstehung und Grundzüge im Vergleich*. München 1983.
- ŘEČ KRAMÁŘE 1911:** *Odpověď českosl. sociálním demokratům. Řeč Dra. Kramáře v Libni 21. května 1911*. Praha 1911.
- ŘEČ ŠKARDY s. d.:** XXXVIII. valná schůze klubu Národní strany svobodomyslné. *Řeči Dra V. Škardy a Dra K. Kramáře*. S. 1., s. d.
- SEDLÁČEK 2007:** Pavel Sedláček, Rakouské úřednické stejnokroje v 19. století. In: Taťána Petrasová – Helena Lorenzová (vyd.), *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století*. Praha 2007, s. 106–123.
- SERAPIONOVA 1995:** Jelena Pavlovna Serapionova, *Rossijskaja emigracija v Československé republice (20–30e roky)*. Moskva 1995.
- SERAPIONOVA 2001:** Jelena Pavlovna Serapionova, Hledání Kramářovy vily. *Slovanský přehled*, roč. 87 (Praha 2001), čís. 1, s. 125–128.
- SERAPIONOVA 2006:** Jelena Pavlovna Serapionova, *Karel Kramář i Rossija. 1890–1937 roky*. Moskva 2006.
- SHEEHAN 1983:** James J. Sheehan, *The German Liberalism in the Nineteenth Century*. Chicago – London 1983.
- SÍS 1919:** František Sís, *Politické poslání čs. národní demokracie*. Praha 1919.
- SÍS 1930:** Vladimír Sís, *Karel Kramář. Život a dílo*. Praha 1930.
- SÍS 1936:** Vladimír Sís (red.), *Dr. Karel Kramář. Život – Dílo – Práce*. 1. díl, Praha 1936.
- SÍS 1937:** Vladimír Sís (red.), *Dr. Karel Kramář. Život – Dílo – Práce*. 2. díl, Praha 1937.
- SÍSOVÁ 1920:** Miloslava Síssová, *Život a dílo*. In: V. Franěk (vyd.), *Dr. Karel Kramář – K šedesátým narozeninám*. Praha 1920, s. 60–83.
- SLÁDEK 1972:** Zdeněk Sládek, Karel Kramář a Rusko v roce 1919. In: *Slovanské historické studie*, sv. 9. Praha 1972, s. 145–197.
- SOUKENKA 1930:** Jan Soukenka, *Karel Kramář 1914–1918*. Praha 1930.
- SOUKUP 1928:** František Soukup, *28. říjen 1918*. Díl II. Praha 1928.
- STAŠEK 1927:** Antal Stašek, O mých stycích s drem Kramářem a s jeho rodinou. In: Antonín Vodsedálek (red.), *Z hor jsme. Sborník vydaný u příležitosti zbudování*

- pamětní busty na rodném domě dra Karla Kramáře. Praha 1927, s. 50–56.
- STEHLÍKOVÁ 2007:** Dana Stehlíková, Pozůstalost. In: Jana Čechurová – Dana Stehlíková – Miroslava Vandrovcová, *Karel a Naděžda Kramářovi doma*. Praha 2007, s. 67–113.
- STŘÍBRNÝ 1938:** Jiří Stříbrný (vyd.), *Kramářův soud nad Benešem. Spor dr. Kramáře s ministrem zahraničních věcí dr. Ed. Benešem*. Praha 1938.
- SVOBODNÝ – HAVRÁNEK 1996:** Petr Svobodný – Jan Havránek (vyd.), *Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a v první polovině 20. století*. Praha 1996.
- ŠANCE PRO KULTURU 1991:** vlk., Šance pro kulturu. *Svět v obrazech*, r. 1991, čís. 26 (Praha 20. 6. 1991).
- ŠETŘILOVÁ 1993:** Jana Šetřilová, Kramářova vila. *Dějiny a současnost*, roč. 15 (Praha 1993), čís. 3, s. 49–51.
- ŠETŘILOVÁ 1994a:** Jana Šetřilová, Karel Kramář. – Otec ruské emigrace. In: Václav Veber (vyd.), *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v l. 1918–1945*. II, Praha 1994, s. 72–84.
- ŠETŘILOVÁ 1994b:** Jana Šetřilová, Druhý či první muž strany? Ke vztahu Aloise Rašína a Karla Kramáře. *Historický obzor*, roč. 5 (Praha 1994), s. 114–118.
- ŠETŘILOVÁ 1997:** Jana Šetřilová, Alois Rašín, *dramatický život českého politika*. Praha 1997.
- ŠKARDA 1897:** Václav Škarda, *Národní strana svobodomyslná a její program*. Praha 1897.
- ŠOLLE 1994:** Zdeněk Šolle (vyd.), *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919*. Díl II. [edice Práce z dějin České akademie věd] Praha 1994.
- TOBOLKA 1911:** Zdeněk V[áclav] Tobolka (vyd.), *Josef Kaizl, Z mého života*. II. Praha 1911.
- TOBOLKA 1914:** Zdeněk V[áclav] Tobolka (vyd.), *Josef Kaizl, Z mého života*. III/2. Praha 1914.
- TOBOLKA 1917:** Zdeněk V[áclav] Tobolka (vyd.), *Proces dra Kramáře a jeho přátel*. Sv. I/I *Obžalovací spis*. Praha 1917.
- TOBOLKA 1936:** Zdeněk V[áclav] Tobolka, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. III. 1879–1914. Praha 1936.
- UDRŽAL 1937:** František Udržal, Poctivý strážce zájmů národa. In: Vladimír Sís (red.), *Dr. Karel Kramář. Život – Dílo – Práce*. 2. díl, Praha 1937, s. 180–182.
- UHLÍŘ 1979:** Dušan Uhlíř, *Anály ze Spálené ulice*. Praha 1979.
- URBAN 1995:** Otto Urban, Český liberalismus v 19. století. In: Milan Znoj – Jan Havránek – Martin Sekera, *Český liberalismus: Texty a osobnosti*. Praha 1995, s. 15–27.
- VANDROVCOVÁ 2006:** Miroslava Vandrovcová, Dědicové Karla Kramáře. *Časopis Národního muzea*, řada historická, roč. 175 (Praha 2006), čís. 3–4, s. 163–176.
- VANDROVCOVÁ 2007a:** Miroslava Vandrovcová, Život a vztah manželů Kramářových. In: Jana Čechurová – Dana Stehlíková – Miroslava Vandrovcová, *Karel a Naděžda Kramářovi doma*. Praha 2007, s. 33–66.
- VANDROVCOVÁ 2007b:** Miroslava Vandrovcová, Karel Kramář politik. In: Jana Čechurová – Dana Stehlíková – Miroslava Vandrovcová, *Karel a Naděžda Kramářovi doma*. Praha 2007, s. 9–32.
- VELEK 2000:** Luboš Velek, Emanuel Engel (1844–1907). Politický a sociální profil politického vůdce v 19. století. In: Pavel Marek (vyd.), *Osobnost v politické straně*. Olomouc 2000, s. 33–45.
- VELEK 2002:** Luboš Velek, Slovanství a rakušanství v české politice v 90. letech 19. století. Kramářova aféra. In: Václav Veber (vyd.), *150 let Slovanského sjezdu (1848). Historie a současnost*. Praha 2002, s. 144–170.
- VELEK 2003:** Luboš Velek, Česká kulturní politika versus racionalizace struktury státního vzdělávacího systému. Případ tzv. Gautschových ordonancí z roku 1887. In: Harald Binder – Barbora Křivohlavá – Luboš Velek (vyd./eds.), *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918 / Position of National Languages in Education, Educational System and Science of the Habsburg Monarchy, 1867–1918*. Praha 2003, s. 589–628.
- VELEK 2004:** Luboš Velek, Politické vzdělávání a idea vysoké školy politické v Čechách. In: Kateřina Bláhová – Václav Petrbok (vyd.), *Vzdělávání a osvěta v české kultuře 19. století*. Praha 2004, s. 117–138.
- VELEK 2006:** Luboš Velek, Benešovský poslanec Emanuel Engel (1844–1907). Politický a sociální profil politického vůdce. In: Luboš Velek (vyd.), *Stopy dějin pod Blaníkem. Pocta Jiřině a Erichu Rennerovým od jejich kolegů, přátel a žáků*. České Budějovice 2006, s. 159–174.
- VELEK 2007:** Luboš Velek, Svatba pana Kramáře. Společenská konvence a diplomacie na přelomu 19. a 20. století. *Dějiny a současnost*, roč. 29 (Praha 2007), čís. 11, s. 32–36.
- VELEK – VELKOVÁ 2004:** Luboš Velek – Alice Velková (eds.), *Jaromír Čelakovský, Moje zápisky*. Praha 2004.
- VENCOVSKÝ 1992:** František Vencovský, *Karel Kramář. Život a dílo*. Praha 1992.
- VETTEROVÁ-BEČVÁŘOVÁ 1930:** Anna Vetterová-Běčvářová, Tribun lidu. In: Bohumil Němec – Antonín Pimper – Václav Holeček (red.), *Sborník Dra Karla Kramáře k jeho 70. narozeninám*. Praha 1930, s. 73–74.
- VOJTĚCH 1980:** Tomáš Vojtěch, *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. Praha 1980.
- WAGNER 1990:** Peter Wagner, *Soziologie der Moderne*. Frankfurt – New York 1990.
- WALDRON 1987:** Jeremy Waldron, Theoretical Foundations of Liberalism. *The Philosophical Quarterly*, roč. 37 (St. Andrews 1987), čís. 147, s. 127–150.
- WANK 1994:** Solomon Wank (ed.), *Aus dem Nachlass Aehrenthal. Briefe und Dokumente zur österreichisch-ungarischen Innen- und Aussenpolitik 1885–1912*. I–II. Graz 1994.
- WEBER 1929:** Max Weber, *Politika jako povolání*. Praha 1929.
- WINKLER 2002:** Martina Winkler, Karel Kramář (1860–1937). *Selbstbild, Fremdwahrnehmungen und Modernisierungsverständnis eines tschechischen Politikers*. München 2002.

WINTERS 1970: Stanley B. Winters, Kramář, Kaizl, and the Hegemony of the Young Czech Party, 1891–1901. In: Peter Brock – H. Gordon Skilling (edd.), *The Czech Renaissance of the nineteenth Century*. Toronto – Buffalo 1970, s. 282–314.

WINTERS 1990: Stanley B. Winters, T. G. Masaryk and Karel Kramář: Long Years of Friendship and Rivalry. In: Stanley B. Winters (ed.), *T. G. Masaryk (1850–1937). Volume 1. Thinker and Politician*. New York 1990, s. 153–190.

WINTERS 2001a: Stanley B. Winters, Obraz českého politika: Karel Kramář očima svých současníků před první světovou válkou. *Moderní dějiny*, roč. 9 (Praha 2001), s. 73–93.

WINTERS 2001b: Stanley B. Winters, Slavism of Karel Kramář at the Turn of the Twentieth Century. *Rossica. Studie z rusistiky, ukrajinistiky a bělorusistiky*, sv. 5–6 (Praha 2001), s. 3–7.

WÖRTERBUCH 1911: *Wörterbuch der Volkswirtschaft*. Sv. II. Jena 1911.

ZNOJ 2003: Milan Znoj, Masarykova kritika liberalismu a moderní doby. Několik poznámek k Masarykově politické filosofii. *Filozofický časopis*, roč. 51 (Praha 2003), čís. 1, s. 93–104.

Obrázky

Pozn.: všechny ilustrace kromě obrázku na s. 3 pocházejí z fondu Karla Kramáře v Archivu Národního muzea.

1. strana obálky:

Karel Kramář na balkoně krymské vily s přáteli, fotografie, mezi lety 1910 a 1913, inv. č. 2981

3. strana:

Karel Kramář (27. 12. 1860, Vysoké nad Jizerou – 26. 5. 1937, Praha) na portrétu od Maxe Švabinského, Praha 1910, lavírovaná perokresba tuší na kartonu, celek 560 x 395 mm. NM, oddělení starších českých dějin, inv. čís. H2-157 740. Foto Jan Rendek.

Obrázky v textu:

1. Karel Kramář v dětském věku s otcem Petrem Kramářem, fotografie, Jan Zeman, Jesenný, kolem 1864, inv. č. 2967.
2. Karel Kramář po návratu z vězení na terase své vily v Praze, fotografie 1917 (?), inv. č. 2993.
3. Karel Kramář v pracovně pražské vily, fotografie, ČTK, 1937 (?), inv. č. 2995.
4. Karel Kramář v dětském věku, fotografie Jan Zeman, Jesenný, kolem 1862, inv. č. 2967.
5. Karel Kramář jako abiturient, fotografie, Hynek Fiedler, Praha, 1879, inv. č. 2971
6. Karel Kramář v době studií na právnické fakultě, fotografie, Jan Tomáš, Praha, kol. r. 1882, inv. č. 2974.
7. Karel Kramář v době studií v Paříži, fotografie, Eugen Pirou, Paříž, 1884, inv. č. 2974.
8. Karel Kramář, fotografie, Jan Langhans, Praha, 1896, inv. č. 2974.
9. Karel Kramář, fotografie, po 1900, inv. č. 2997.

10. Karel Kramář, fotografie, Jan Langhans, Praha 1907, inv. č. 2974.
11. Karel Kramář, fotografie, Fritz Luckhardt, Vídeň, kolem 1900, inv. č. 2974.
12. Karel Kramář, kresba tužkou, věnování rusky, jméno nečitelné, kolem 1900, inv. č. 3063.
13. Karel Kramář v Paříži, fotografie, Paříž, 1914 (?), inv. č. 2994.
14. Karel Kramář před pražskou vilou, fotografie, 1918, inv. č. 2993.
15. Karel Kramář v Paříži, fotografie, Harris & Ewing, Washington, 1919, inv. č. 2994.
16. Ústavně-právní výbor Revolučního národního shromáždění, fotografie, Jan Langhans, Praha, 1920, inv. č. 3011.
17. Karel Kramář, fotografie, František Drtikol, 1923, inv. č. 2974.
18. Karel Kramář, fotografie portrétu Otto Peterse z roku 1931 (nyní ve sbírkách NM, inv. č. H2-54 369), Jan Štenc, Praha, inv. č. 2974.
19. Karel Kramář hovoří do rozhlasu, fotografie, Vilém Ströminger, 20. léta 20. století, inv. č. 2995.
20. Karel Kramář při procházce před rozestavěnou vilou ve Vysokém nad Jizerou, fotografie, 1929 (?), inv. č. 2992.
21. Dokončování krbu ve vysoké vile (Jan Beneš?), fotografie, 1930 (?), inv. č. 3052.
22. Účet od firmy Prastav za krby ze slovenského onyxu pro vilu ve Vysokém, 1930, inv. č. 2907.
23. Vila ve Vysokém nad Jizerou po dokončení, fotografie, po roce 1930, inv. č. 3052.
24. Naděžda Nikolajevna Abrikosovová, rozená Chludovová, fotografie, R. Guler, Svatý Mořic, kolem 1895, inv. č. 2976.
25. Karel Kramář, fotografie, R. Lechner, Vídeň, kolem 1900, inv. č. 2974.
26. Marie Kramářová, rozená Vodsedálková, matka Karla Kramáře, fotografie ze starší desky, P. R. Bičístě, Hořice – poboční závody Nový Bydžov a Semily, 1907, inv. č. 2965.
27. Barbo, původní domek, pohlednice datována 1906 (v té době již domek nestál), inv. č. 57.
28. Přátelé manželů Kramářových na Barbo (Božena Grošová?, Karel Groš, Naděžda Nikolajevna Kramářová, Karel Kramář, dva neznámí muži, Arnošt Dvořák), fotografie, Jan Schumpeter, Praha, 1910, inv. č. 2981.
29. Manželé Kramářovi při procházce s přáteli na břehu Černého moře (neznámý manželský pár, Karel Kramář, Karel Pawlik, Naděžda Nikolajevna Kramářová, Václav Tille), inv. č. 3053.
30. Manželé Kramářovi při procházce s přáteli parkem u vily Barbo (Dina Maštálková?, Naděžda Nikolajevna Kramářová, Karel Kramář, Karel Pawlik, Julie Tilleová?), 1913, inv. č. 2981.
31. Budova vídeňského parlamentu, pohlednice 1909, inv. č. 1665.
32. Pomník císaře Františka na nábřeží v Praze, za ním domy v Divadelní ulici, kam se Kramářovi vzápětí nastěhovali, pohlednice, 1909, inv. č. 1665.
33. Manželé Kramářovi na návštěvě v rodině poslance Maštálky (sedící: Leopoldina Maštálková?, Naděžda Nikolajevna Kramářová, neznámá žena, stojící: Maš-

- tálka?, neznámý muž, Karel Kramář, Jindřich Gustav Maštálka), fotografie, 1907, inv. č. 2984.
34. Parcela stavby Kramářovy pražské vily na Baště (Václav Tille, Arnošt Dvořák), fotografie, 1911, inv. č. 3056.
35. Manželé Kramářovi na Vsesokolském sletu 29. 6. 1912, fotografie, 1912, inv. č. 3019.

Abbildungen

Anm.: alle Illustrationen außer der Abbildung auf Seite 3 stammen aus dem Karel-Kramář-Fonds im Archiv des Nationalmuseums.

1. Seite des Umschlags:
Karel Kramář mit Freunden auf dem Balkon der Villa auf der Krim, zwischen 1910 und 1913, Inv. Nr. 2981.
3. Seite:
Karel Kramář (27. 12. 1860, Vysoké nad Jizerou – 26. 5. 1937, Prag) auf einem Porträt von Max Švabinský, Prag 1910, lavierte Federzeichnung Tusche auf Karton, das Ganze 560 x 395 mm. Nationalmuseum (NM), Abteilung der älteren böhmischen Geschichte, Inv. Nr. H2-157 740. Foto Jan Rendek.

Abbildungen im Text:

1. Karel Kramář im Kindesalter mit seinem Vater Petr Kramář, Fotografie, Jan Zeman, Jesenný, um 1864, Inv. Nr. 2967.
2. Karel Kramář nach der Rückkehr aus dem Gefängnis auf der Terrasse seiner Villa in Prag, Fotografie 1917 (?), Inv. Nr. 2993.
3. Karel Kramář im Arbeitszimmer der Prager Villa, Fotografie, ČTK, 1937 (?), Inv. Nr. 2995.
4. Karel Kramář im Kindesalter, Fotografie Jan Zeman, Jesenný, um 1862, Inv. Nr. 2967.
5. Karel Kramář als Abiturient, Fotografie, Hynek Fiedler, Prag, 1879, Inv. Nr. 2971.
6. Karel Kramář während seines Jurastudiums, Fotografie, Jan Tomáš, Prag, um 1882, Inv. Nr. 2974.
7. Karel Kramář während seines Studiums in Paris, Fotografie, Eugen Pirou, Paris, 1884, Inv. Nr. 2974.
8. Karel Kramář, Fotografie, Jan Langhans, Prag, 1896, Inv. Nr. 2974.
9. Karel Kramář, Fotografie, nach 1900, Inv. Nr. 2997.
10. Karel Kramář, Fotografie, Jan Langhans, Prag 1907, Inv. Nr. 2974.
11. Karel Kramář, Fotografie, Fritz Luckhardt, Wien, um 1900, Inv. Nr. 2974.
12. Karel Kramář, Tuschezeichnung, russische Widmung, Name unlesbar, um 1900, Inv. Nr. 3063.
13. Karel Kramář in Paris, Fotografie, Paris, 1914 (?), Inv. Nr. 2994.
14. Karel Kramář vor seiner Prager Villa, Fotografie, 1918, Inv. Nr. 2993.
15. Karel Kramář in Paris, Fotografie, Harris & Ewing, Washington, 1919, Inv. Nr. 2994.
16. Verfassungsrechtlicher Ausschuss der Revolutionären Volksversammlung, Fotografie, Jan Langhans, Prag, 1920, Inv. Nr. 3011.
17. Karel Kramář, Fotografie, František Drtikol, 1923, Inv. Nr. 2974.
18. Karel Kramář, Fotografie des Porträts von Otto Peters aus dem Jahr 1931 (heute in den Sammlungen des NM, Inv. Nr. H2-54 369), Jan Štenc, Prag, Inv. Nr. 2974.
19. Karel Kramář spricht im Rundfunk, Fotografie, Vilém Ströminger, 20er Jahre des 20. Jahrhunderts, Inv. Nr. 2995.
20. Karel Kramář beim Spaziergang vor seiner im Bau befindlichen Villa in Vysoké nad Jizerou, Fotografie, 1929 (?), Inv. Nr. 2992.
21. Beendigung des Kamins in der Villa in Vysoké (Jan Beneš?), Fotografie, 1930 (?), Inv. Nr. 3052.
22. Rechnung von der Firma Prastav für den Kamin aus slowakischem Onyx für die Villa in Vysoké, 1930, Inv. Nr. 2907.
23. Die Villa in Vysoké nad Jizerou nach Fertigstellung, Fotografie, nach 1930, Inv. Nr. 3052.
24. Nadjeshda Nikolajewna Abrikosowa, geborene Chludowa, Fotografie, R. Guler, St. Moritz, um 1895, Inv. Nr. 2976.
25. Karel Kramář, Fotografie, R. Lechner, Wien, um 1900, Inv. Nr. 2974.
26. Marie Kramářová, geborene Vodsedálková, Karel Kramářs Mutter, Fotografie von einer älteren Platte, P. R. Bičíště, Hořice – Zweigbetriebe Nový Bydžov und Semily, 1907, Inv. Nr. 2965.
27. Barbo, das ursprüngliche Haus, Ansichtskarte datiert 1906 (zu der Zeit stand das Haus noch nicht), Inv. Nr. 57.
28. Freunde des Ehepaars Kramář in der Barbo-Villa (Božena Grošová?, Karel Groš, Nadjeshda Nikolajewna Kramářová, Karel Kramář, zwei unbekannte Männer, Arnošt Dvořák), Fotografie, Jan Schumpeter, Prag, 1910, Inv. Nr. 2981.
29. Das Ehepaar Kramář beim Spaziergang mit Freunden am Ufer des Schwarzen Meers (unbekanntes Ehepaar, Karel Kramář, Karel Pawlik, Nadjeshda Nikolajewna Kramářová, Václav Tille), Inv. Nr. 3053.
30. Das Ehepaar Kramář beim Spaziergang mit Freunden durch den Park bei der Barbo-Villa (Dina Maštálková?, Nadjeshda Nikolajewna Kramářová, Karel Kramář, Karel Pawlik, Julie Tilleová?), 1913, Inv. Nr. 2981.
31. Wiener Parlamentsgebäude, Ansichtskarte 1909, Inv. Nr. 1665.
32. Das Kaiser-Franz-Denkmal am Ufer in Prag, dahinter Häuser in der Divadelní Straße, wohin die Kramářs dann umgezogen sind, Ansichtskarte, 1909, Inv. Nr. 1665.
33. Das Ehepaar Kramář zu Besuch bei der Familie des Abgeordneten Maštálka (sitzend: Leopoldina Maštálková?, Nadjeshda Nikolajewna Kramářová, unbekannte Frau, stehend: Maštálka?, unbekannter Mann, Karel Kramář, Jindřich Gustav Maštálka), Fotografie, 1907, Inv. Nr. 2984.
34. Baugrundstück für die Kramář-Villa auf der Bastei (Václav Tille, Arnošt Dvořák), Fotografie, 1911, Inv. Nr. 3056.
35. Das Ehepaar Kramář beim Sokol-Turnfest am 29. 6. 1912, Fotografie, 1912, Inv. Nr. 3019.